

ISSN 2560-421X
EISSN 2560-4406

UDK 33+502/504

ECONOMICS

of Sustainable Development

1

Vol. I

Niš, 2017

ECONOMICS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
ЕКОНОМИКА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

ДРУШТВО ЕКОНОМИСТА “ЕКОНОМИКА” НИШ
SOCIETY OF ECONOMISTS “ЕКОНОМИКА”, NIS

ECONOMICS

OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

EDITOR-IN-CHIEF:

Prof. Dragoljub Simonovic, Ph.D., University of Nish, Faculty of Economics, Serbia

ASSISTANT EDITORS-IN-CHIEF:

Zoran Simonovic, Ph.D., Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia

EXECUTIVE EDITORS:

Prof. Bojan Krstic, Ph.D., University of Nish,
Faculty of Economics, Serbia

Prof. Snezana Zivkovic, Ph.D., University of
Nish, Faculty of Occupation Safety, Serbia

Prof. Slobodan Milutinovic, Ph.D., University
of Nish, Faculty of Occupation Safety, Serbia

Prof. Sonja Jovanovic, Ph.D., University of
Nish, Faculty of Economics, Serbia

PUBLISHER: Society of Economists "Ekonomika", Nis

EDITORIAL BOARD

Prof. Tatjana Ivanova, Ph.D., Ulyanovsk State University, Russia

Prof. Marijan Cingula, Ph.D., University of Zagreb, Faculty of Economics, Croatia

Tatjana Anatoljevna Salimova, Ph.D., Mordovia State University "N.P.Ogarev", Faculty of Economics, Saransk, Russia

Prof. Zorica Vasiljevic, Ph.D., University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Serbia

Prof. Aleksandar Grubor, Ph.D., University of Novi Sad, Faculty of Economics, Serbia

Prof. Andriela Vitic-Cetkovic, Ph.D, University of Montenegro, Faculty of Tourism and Hotel Management, Kotor, Montenegro

Prof. Velimir Stefanovic, Ph.D., University of Nish, Faculty of Mechanical Engineering, Serbia

Prof. Dragoljub Zivkovic, Ph.D., University of Nish, Faculty of Mechanical Engineering, Serbia

Prof. Slavko Bozilovic, Ph.D., University Union-Nikola Tesla, Serbia

Prof. Lela Ristic, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Economics, Serbia

Prof. Jugoslav Anicic, Ph.D., University Union-Nikola Tesla, Serbia

Prof. Dejan Krstic, University of Nish, Faculty of Occupation Safety, Serbia

Prof. Danijela Despotovic, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Economics, Serbia

Prof. Sanja Filipovic, Ph. D., Economics Institute, Belgrade, Serbia

Prof. Mirjana Radovanovic, Ph. D., Educons University, Sremska Kamenica, Serbia

Prof. Violeta Domanovic, Ph. D., University of Kragujevac, Faculty of Economics, Serbia

Prof. Vesna Stojanovic Aleksic, Ph. D., University of Kragujevac, Faculty of Economics, Serbia

Prof. Vladimir Micic, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Economics, Serbia

Prof. Svetislav Milenkovic, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Economics, Serbia

Prof. Dragana Gnjatovic, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism, Vrnjci Spa, Serbia

María Dolores Sánchez-Fernández, Ph.D., University of A Coruña, Spain

Prof. Electra Pitoska, Ph.D., School of Management & Economics, Kozani, Greece

Prof. Mirko Markič, Ph.D., Faculty of Management Koper, University of Primorska, Koper, Slovenia

Prof. Konrad Grabinski, Ph.D., Crakow University of Economics, Crakow, Poland

Prof. Drago Cvijanovic, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism, Vrnjci Spa, Serbia

Radojica Saric, Ph.D., Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia

Prof. Branko Mihailovic, Ph.D., Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia

Predrag Vukovic, Ph. D., Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia

Prof. Nikola Radivojevic, Ph.D., High Technical School of Professional Studies, Kragujevac, Serbia

Prof. Djurdjica Vukajlovic, Ph. D., University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Applied Management, Economics and Finance, Belgrade, Serbia

Nikola Curcic, Ph. D., University Union-Nikola Tesla, Serbia

Prof. Marko Jankovic, Ph.D., Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade, Serbia

Prof. Ana Langović Miličević, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjačka Banja, Serbia

Prof. Milovan Vukovic, Ph.D., University of Belgrade, Technical Faculty, Bor, Serbia

Ivana Karabegovic, Ph.D., University of Nish, Faculty of Technology, Leskovac, Serbia

PUBLISHING COUNCIL

Prof. Jelena Petrovic, Ph.D., University of Nish,
Faculty of Sciences and Mathematics, Serbia

Prof. Slobodan Cvetanovic, Ph.D., University of
Nish, Faculty of Economics, Serbia

Prof. Vesna Sekulic, Ph.D., University of Nish,
Faculty of Economics, Serbia

Prof. Snezana Radukic, Ph.D., University of Nish,
Faculty of Economics, Serbia

Prof. Marija Petrovic Randjelovic, Ph.D.,
University of Nish, Faculty of Economics, Serbia

Prof. Igor Mladenovic, Ph.D., University of Nish,
Faculty of Economics, Serbia

Prof. Svetlana Sokolov Mladenovic, Ph.D.,
University of Nish, Faculty of Economics, Serbia

Boban Nikolic, Ph.D., University of Nish, Faculty
of Mechanical Engineering, Serbia

Tanja Stanisic, Ph.D., University of Kragujevac,
Faculty of Hotel Management and Tourism in
Vrnjačka Banja, Serbia

Filip Djokovic, Ph.D., Singidunum Univrsity,
Belgrade, Serbia

Tamara Radjenovic, University of Nish, Faculty
of Economics, Serbia

Miloš Krstic, Ph.D., University of Nish, Faculty of
Sciences, Serbia

Vladimir Radivojevic, Ph.D., Ministry of Defense,
Serbian Armed Forces, Belgrade, Serbia

Jelena Stanojevic, M.Sc., Univeristy of Nish,
Faculty of Science, Serbia

Ernad Kahrovic, Ph.D., Department of Economic
Sciences, State University of Novi Pazar, Serbia

Lector

VLADIMIR IVANOVIĆ

Prepress & Cover:

MILAN D. RANDJELOVIĆ

Address:

“EKONOMIKA”, Society of Economists
18000 Nis, Maksima Gorkog 5/36

Phone: +381 (0)18 4245 763; 211 443
e-mail: zoki@medianis.net; ekonomika@sbb.rs
WEB: <http://www.ekonomika.org.rs>

Bank Account: 160-19452-17

Printed by:

“GRAFIKA GALEB”

18000 Nis

Copies: 200

САДРЖАЈ / CONTENT

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ / ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

Бојан Крстић, Милош Крстић	
ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	1
THEORETICAL FRAMEWORKS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	1
Радојица Сарић	
ЉУДСКА ПОПУЛАЦИЈА И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ	9
THE HUMAN POPULATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT	9
Зоран Симоновић, Бранко Михаиловић, Марко Јанковић	
УСМЕРАВАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СРБИЈИ И ОДРЖИВОСТ ЊЕНОГ РАЗВОЈА	19
FOCUSING OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN SERBIA AND ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT	19
Владимир Мићић	
СТРУКТУРНЕ ПРОМЕНЕ И КОНКУРЕНТНОСТ: УСЛОВ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ИНДУСТРИЈЕ СРБИЈЕ	33
STRUCTURAL CHANGES AND COMPETITIVENESS: CONDITION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT INDUSTRY OF SERBIA	33

ПРЕГЛЕДНИ ЧЛАНЦИ / SCIENTIFIC REVIEW ARTICLE

Светлана Соколов Младеновић	
ОДРЖИВОСТ И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ У МАЛОПРОДАЈИ – МЕЂУНАРОДНА И ДОМАЋА ИСКУСТВА	47
SUSTAINABILITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN RETAILING – INTERNATIONAL AND DOMESTIC EXPERIENCES	47
Снежана Живковић	
ОРГАНИЗОВАЊЕ УПРАВЉАЊА БЕЗБЕДНОШЋУ	57
THE ORGANIZING OF THE SAFETY MANAGEMENT	57
Тамара Рађеновић	
ИНВЕСТИЦИОНА КЛИМА ЗА РАЗВОЈ ЈАВНО-ПРИВАТНОГ ПАРТНЕРСТВА	69
INVESTMENT CLIMATE FOR THE DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP	69

Јелена Петровић, Филип Ђоковић

ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ РАЗВОЈА ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА ВРЊАЧКЕ БАЊЕ	83
ECONOMIC ASPECTS OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT OF VRNJSKI SPA	83

Милица Јовановић

КОРПОРАТИВНА ДРУШТВЕНА ОДГОВОРНОСТ КАО ДЕТЕРМИНАНТА ОДРЖИВОСТИ	93
CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AS A DETERMINANT OF SUSTAINABILITY	93

Бојан Крстић¹

Универзитет у Нишу

Економски факултет

P. 1-8

ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

Милош Крстић²

Универзитет у Нишу

Природно-математички факултет

Received: March, 22, 2017

Accepted: May, 5, 2017

ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Апстракт

Према извештају Светске комисије за животну средину и развој УН из 1987. године, одрживи развој је развој који задовољава потребе садашње генерације без угрожавања потреба будућих генерација. За концепт одрживог развоја веже се низ теоријских оквира и перспектива: теорија модернизације, теорија светских система, неомарксистичка теорија „траке производње“, теорија еколошке модернизације итд. У овом раду даје се преглед неких важних дебата и научних доприноса. Рад је структуриран у четири сегмента. У првом делу презентоване су основне карактеристике теорије модернизације. У другом су анализирани неке од фундаменталних идеја теорије светских система. У трећем сегменту се подробно разматрају реакције марксистичке теорије на проблем одрживог развоја, са додатним освртом на неомарксистичку теорију „траке производње“. У заврници се посебна пажња посвећује анализи ставова теорије еколошке модернизације.

Кључне речи: одрживи развој, теорије одрживог развоја, еколошки проблеми, еколошка свест, неједнака расподела богатства и моћи, однос центар-периферија.

JEL classification: Q56, Q57

THEORETICAL FRAMEWORKS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT³

Abstract

According to the World Commission on Environment and Development UN in 1987, sustainable development is development that meets the needs of the present generation without compromising the needs of future generations. The notion of sustainable

¹ bojan.krstic@eknfak.ni.ac.rs

² krsticmilo3@gmail.com

³ Рад реализован у оквиру пројекта „Унапређење конкурентности јавног и приватног сектора умрежавањем компетенција у процесу европских интеграција Србије“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

development is linked to a range of theoretical perspectives: modernization theory, world systems theory, neo-Marxist treadmill of production theory, ecological modernization theory, etc. This paper provides an overview of some important debates and contributions. The paper consists of four parts. The fundamental features of modernization theory are presented in the first. The second part analyzes some of the fundamental ideas of world systems theory. The third section considers in detail the response of Marxist theories to the of sustainable development issue, with the focus on the neo-Marxist treadmill of production theory. The end of the paper is devoted to the analysis of the idea of ecological modernization theory.

Keywords: *sustainable development, theories of sustainable development, ecological problems, ecological awareness, unequal distribution of wealth and power, technological progress.*

Увод

Савремени услови живота, пораст броја становника, све већа употреба ограничених ресурса и бројни еколошки проблеми, суочили су свет са проблемом одрживог развоја и потребом да се на глобалном нивоу делује у правцу очувања планете како би се омогућио живот будућим генерацијама. Нова економија веома вреднује еколошке компоненте, принципе и стандарде примењене у економској сфери као што су: креирање производње као затвореног економског система, вредновање еколошких трошкова, примена еколошких принципа и поштовање еколошких стандарда, развијање еколошког менаџмента, стварање еколошке економије (Хафнер, 2009).

Пажња економиста посвећена интеракцији између економије и животне средине може се пратити од 18. века. Фокусирајући се на доступност пољопривредних производа и земљишта, Томас Малтус (Thomas Malthus) и Давид Рикардо (David Ricardo) су истицали концепт „граница раста“. Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill) је поставио темеље концепта „стационарно стање економије“, указујући при том на економски развој без (физичког) раста. У неокласичној економској теорији, биофизички свет је потиснут, иако није у потпуности нестало. Природно окружење је анализирано са становишта оптималног коришћења залиха ресурса (Hotelling, 1931) и економске политике, а у контексту екстерналија изазваних претераним загађењем животне средине (Pigou, 1920).

Растућа свест о степену и потенцијалним последицама прекомерног загађења подстакла је развој нових области истраживања, укључујући и екологију и еколошку економију. Чланак „The Economics of the Coming Spaceship Earth“ Кенета Болдинга (Kenneth Boulding) био је један од првих у функцији подизања свести о растућим еколошким проблемима (Boulding, 1966). Извештај „Границе раста“ Римског клуба деловао је као катализатор еколошке свести и развоја науке и друштвене праксе у правцу изградње одрживог друштва са етичком одговорности према садашњим и будућим генерацијама (Meadows et al., 1972).

Од када је одрживи развој као концепт утемељен од стране Светске комисије за животну средину и развој 1987., за кратко време постао је доминантан концепт у проучавању интеракције између економског система и животне средине. Иако се још увек води дебата о прецизној дефиницији одрживог развоја, постоји широк консен-

зус о томе да одрживи развој подразумева да економске активности буду конзистентне са очувањем и рационалном употребом природних ресурса, заштитом особина и функција екосистема, очувањем биолошке разноврсности, нивоом штетних емисија гасова испод критичног асимилативног нивоа, као и са и избегавањем иреверзibilних оштећења животне средине и природе (Daly, 1990). Необновљиви ресурси постављају одређене потешкоће у контексту одрживог развоја. Може се потенцирати њихова редукција уколико је то могуће и оријентисати ка дугорочним циљевима.

Циљ овог истраживања је да анализира различита теоријска гледишта о одрживом развоју. Рад је структуриран у четири дела. У првом делу сагледавају се основне карактеристике теорије модернизације. У другом делу анализира се теорија светских система. У трећем делу се разматрају реакције марксистичких теорија на проблематику одрживог развоја, са фокусом на неомарксистичку теорију „траке производње“. Крај рада је посвећен расветљавању импликација теорије еколошке модернизације. На основу шире анализе долази се до релевантних закључака о различитим теоријским перспективама и оквирима концепта одрживог развоја.

Теорија модернизације

Истраживање одрживог развоја је посебно оријентисано на мање развијене или неиндустријализоване земље које се налазе у фази транзиције према индустријализованом друштву. Корени проучавања одрживог развоја налазе се у теорији модернизације која истражује прелаз од традиционалног ка савременом друштву (Gidens, 1990).

Традиционално друштво карактерише вредносна рационализација, цикличан развој, колективистички карактер друштва и одсуство издвајања персоналности, оријентација на метафизичке, а не на инструменталне вредности, ауторитативни карактер власти, одсуство одложене тражње тј. производња не ради насушних потреба, већ ради будућности, неактивна личност (личност типа Б) и оријентација ка светском погледу на свет. Савремено друштво, са друге стране, одликује оријентисаност на иновације, превладавање иновација над традицијом, светски карактер социјалног живота, нециклични развој, издвојена персоналност, приоритетна оријентисаност ка инструменталним вредностима, демократски систем власти, присуство одложене тражње, психички склад (личност типа А) и оријентација на науку. Као што се види, савремена друштва су супротна традиционалним. Због тога је прелаз од традиционалних друштва ка савременим прилично драматичан (Федотова, 1995).

Постоје два модела модернизације - вестернизација и модел сустижуће модернизације. Вестернизација је процес преласка од традиционалних друштва ка савременим директним преносом друштвених структура, технологија, рационалности и начина живота западних друштва. Иницијатор вестернизације обично је „западни свет“, а форма њеног остваривања (као модела) првенствено је била колонизација (Федотова, 1995).

Суштина модела сустижуће модернизације је индустријализација и грађење индустријске културе, побољшање услова живота битних за човека и рационализација живота. Промене се иницирају помоћу науке и технике које су изградиле све производне и социјалне технологије индустријске епохе. Језгро модела сустижуће модернизације свуда је исто и независно од политичког и социјалног поретка – то је организација маса за индустријализацију. У каквој форми се остварује сустижуће модернизација (у форми политичке демократије, слободе или у форми тоталитаризма) у многоме зависи од нивоа развијености земље, степена свесности о тим економским задацима, рационалности масе, итд. (Федотова, 1995).

Као одговор на развој теорије модернизације, 1960-их и 1970-их година 20. века настали су бројни контра-приступу за анализу друштва као што су: теорија светских система (Wallerstein, 2004), неомарксистичке теорије (Dickens, 1997; Schnaiberg, 1980) теорија еколошке модернизације (Mol & Sonnenfeld, 2000; Mol et al., 2009; Rosa et al., 2010: 104–105; Spaargaren & Mol, 2006; York & Rosa, 2003; Spaargaren & Mol, 1991) итд.

Теорија светских система

Теорија светских система и неомарксистичке теорије презентовале су своја разматрања друштвеног развоја (Burns, 2006). Теорија светских система је еволуирала у један мултидисциплинарни приступ великих размера који је у последњој деценији 20. века прихватио еколошке проблеме (Bergesen, 1983; Hopkins & Wallerstein, 1982; Wallerstein, 2004).

Важно је указати да теорија светских система и марксистичка историјска перспектива воде рачуна о економији, али се у теорији светских система фокус помера са државе на светски економски систем. Такође, у овој теорији већа пажња је посвећена тржишту и експанзији трговине. Конкуレントне државе су повезане у светски систем који је структуриран као центар и периферија. Центар доминира периферијом и функционисање сваког дела је независно на нивоу (светског) система. Профитабилност у центру остварује се без бруталне експлоатације радника. Центар има јаке и сложене државне институције које помажу у вођењу унутрашњих и спољашњих економских послова.

С друге стране, периферије су најмање економски разноврсне, имају релативно слабе владе, мета су за инвестиције од стране мултинационалних компанија из централних земаља које долазе у периферије да користе јефтину радну снагу, имају популацију са високим процентом сиромашних и необразованих људи, често су присиљене да прате економске политике које помажу централним земљама и штите економским очекивањима земаља периферије..

У раним радовима представника теорије светских система истиче се да се експлоатација између центра и периферије заснива на неједнакој размени која производи разлике у богатству и моћи, подривајући мерикратске вредности на којима се заснивају демократска друштва. Као и у случају светског сиромаштва, одговорност за еколошке проблеме у периферијама имају централне земље, мултинационалне компаније, политичари и интересне групе, укључујући и синдикате који теже да се ускладе са мултинационалним компанијама и владама у периферијама, када је реч о питањима заштите и побољшања животне средине.

Марксистичка теорија

Општа основа која повезује све варијанте марксистичке теорије је формациони приступ историји. Овај приступ дели укупан историјски развој на пет (не више) друштвено економских формација: првобитно друштво, робовласнички друштвени систем, феудализам, капитализам и комунизам. Сваку од горе наведених формација карактерише одређена структура и начин производње. Људска бића производе структуре кроз своје акције, али не увек под условима које одаберу. Марксистичка теорија идентификује и објашњава зашто одређени начини производње, односно посебне со-

цијалне структуре дају предност одређеној групи или класи. Релативна моћ социјалне класе је детерминисана одређеним начином производње, власништвом над средствима за производњу и системом ауторитета. Класе не само да имају различите интересе, идеологије и начин производње, већ и различите могућности и средства мобилизације и утицаја.

Према Карлу Марксу, због противуречности између друштвеног карактера производње и капиталистичког присвајања, неминовни су конфликти и континуиране трансформације друштвених односа. Технолошки напредак и повећање обима производње доприноси промени у начину производње и прерасподели моћи између класа.

Неколико неомарксистичких теорија баве се питањима одрживог развоја. Од посебног значаја, у том смислу, су Шнајберг (Schnaiberg), Голд (Gould) и његови сарадници са теоријом „траке производње“. Шнајберг (Schnaiberg), Голд (Gould) и његови сарадници разматрају капиталистички систем не само као узрочника растуће производње, технолошког развоја и акумулације богатства, већ и као узрочника систематске деградације животне средине. Примена савремене технологије и све интезивнија индустријализација капиталистичког система доводи до високог нивоа исцрпљивања природних ресурса. Капиталистичка конкуренција и интереси владе и агенција подстичу капиталистичке магнате да експлоатишу природне ресурсе, угрожавајући опстанак читаве људске врсте, али и опстанак других живих бића (Schnaiberg, 1980; Gould et al., 2008).

Осим производње роба и услуга, капиталистичке фирме заједно са потрошачима, домаћинствима и владиним агенцијама производе еколошки отпад. Огромни притисци у правцу раста и акумулације капитала теже да компензују или негирају напоре и програме усмерене на заштиту животне средине и постизање одрживости. Као и теоретичи светских система, Шнајберг види изједначавање пословних интереса, организовања рада и влада у модерном капитализму са учествовањем мноштва људи у потрошњи; они су изједначени према екстернализацији трошкова производње и потрошње и према опирању многим покушајима заштите животне средине и законске регулативе. Другим речима, према ставовима Шнајберга, интеграција радничке класе и настанак државе благостања и конзумеризма у развијеним земљама су „егал“ („руку под руку“) са одрживим економским растом, као и са заштитом од деградације животне средине (Schnaiberg, 1980). У исто време, неједнака дистрибуција еколошких проблема и ризика повећава се на међународном нивоу. Стална и систематска експлоатација животне средине је „друга контрадикција“ капитализма (O'Connor, 1994; Rosa et al., 2010, p. 103).

Теорија еколошке модернизације

Следећа утицајна теорија у области одрживог развоја је теорија еколошке модернизације која се суштински разликује од теорије светских система и неомарксистичких теорија, укључујући и теорију Шнајберга, Голда и његових сарадника. Теорија еколошке модернизације настала је раних 1980-их. У одређеном смислу, она је наставила идеје теорије модернизације, али са неколико значајних разлика.

Кључни принцип теорије еколошке модернизација је да како социо-економски развој напредује друштва улазе у зрелу фазу развоја односно у „касно индустријско друштво“; а културни обрасци, институционални аранжмани и организације постају „еколошки рационалнији“ па доносиоци одлука све више узимају у обзир критеријуме заштите животне средине (Mol & Sonnenfeld, 2000; Mol et al., 2009; Rosa et al., 2010, pp. 104–105; Spaargaren & Mol, 2006; York & Rosa, 2003). У зрелој фази, екстерналије

постају интернализоване, друштвена производња и потрошња постају чистије, а производња добара и услуга еколошки компатибилнија, тј. у складу са перспективама савременог друштва.

У теорији еколошке модернизације, овај тренд развоја резултат је широке и ефикасне коалиције која је прерасла у напредно индустријско друштво које се бави собом и покушава да очува животну средину, што води не само до смањења штетног утицаја људи на животну средину него и до континуираног, даљег економског раста. Принцип еколошке рационалности укључује се у корпоративне, јавне и организационе политике и стратегије. Уочљиве су, при томе, и велике промене у организацији производње и потрошње које доводе до побољшања животне средине. Теорија еколошке модернизације проучава институције које су значајне за прелаз на одрживију производњу и потрошњу. Ова теорија указује да капиталистичке земље нису окупиране питања животне средине. Међути, са индустријским напретком, капиталистичке земље ће све више узимати у обзир еколошку рационалност која допуњује економску рационалност. Одрживи развој је следећа фаза модернизације. Затим следи фаза напредне индустријализације.

Спангенберг (Spaargaren) и Мол (Mol) указују да се еколошки проблеми могу најбоље решити даљим развојем технологије и индустријализације (Spaargaren & Mol, 1991). Продуктивно коришћење природних ресурса и еколошких медија (ваздуха, енергије, воде, земљишта, екосистема) – такође је „продуктивност животне средине“ – може бити извор будућег раста и развоја на начин на који су продуктивност рада и капитала били извор индустријског раста и развоја (Olsthoorn & Wiczorek, 2006).

Иако и даље постоје „еколошки проблеми“, суштински конфликти у вези са програмима еколошких реформи смањују се после 1980-их година 20. века (ово се не односи на САД и неколико чланица ЕУ, на Бразил, Кину, Индију и остале земље у развоју). Еколошка модернизација претпоставља више или мање линеаран развој. Теорија еколошке модернизације је критикована за пренаглашавања и оптимизам у вези са технолошким иновацијама и игнорисање чињенице да ће многи од технолошких напора да се спаси животна средина и човечанство вероватно довести до негативних, нежељених последица.

Поред тога, треба истаћи да постоје разлике у перспективи у оквиру истраживачког програма еколошке модернизације, односно између представника са техно-корпоративном оријентацијом који сматрају да тржиште и технолошки развој успешно решавају проблем одрживости, с једне стране, и њихових опонената који имају више институционалну и демократско-политичку оријентацију, те сматрају да је активна улога државе у остваривању циљева више него пожељна.

Закључак

Проучавање одрживог развоја је не само циљ (аспирација), већ идеологија или више од тога. Проучавање одрживог развоја је посебно оријентисано на мање развијене или неиндустријализоване земље које су у фази транзиције према индустријализованом друштву. Корени истраживања проблематике одрживог развоја налазе се у теорији модернизације, која проучава прелаз од традиционалног ка савременом друштву.

Постоје два основна модела модернизације и то: вестернизација и сустижућа модернизација. Вестернизација је процес преласка од традиционалних друштава ка савременим, директним преносом социјалних структура, технологија, рацио-

налности и начина живота западних друштава. Суштина процеса сустижуће модернизације је идустијализација и грађење индустријске културе, побољшање услова битних за човека и рационализација живота.

Као одговор на развој теорије модернизације, 1960-их и 1970-их година 20. века настали су бројни контра-приступии за анализу друштва: теорија светских система, неомарксистичке теорије, теорија еколошке модернизације. Теорија светских система и неомарксистичке теорије презентовале су своја разматрања друштвеног развоја. Теорија светских система је еволуирала у један мултидисциплинарни приступ великих размера који је у последњој деценији 20. века прихватио еколошке проблеме. Важно је истаћи да теорија светских система и марксистичка историјска перспектива воде рачуна о економији, али се у теорији светских система фокус помера са државе на светски економски систем. Такође, у овој теорији највише пажње посвећује се тржишту и експанзији трговине.

Друга утицајна теорија у области одрживог развоја је теорија еколошке модернизације која се суштински разликује од теорије светских система и неомарксистичких теорија. Теорија еколошке модернизације развијена је раних 1980-их. У одређеном смислу, она је наставила претходне идеје теорије модернизације, али са неколико значајних разлика. Теорија еколошке модернизације оспорава конвенционални став еколошких покрета да је фундаментална реорганизација кључних институција модерног друштва – посебно система индустријске производње, капиталистичке организације привреде и централизације државе од суштинског значаја за постизање дугорочног одрживог развоја. Прилагођавања и реформе, према теорији еколошке модернизације, треба спровести паралелно са трансформацијом главних институција модерног друштва.

Литература

- Bergesen, A. (1983). *Crises in the World-System*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Boulding, K.E. (1966). The economics of the coming spaceship earth. In H. Jarret (Eds), *Environmental quality in a growing economy* (3-14). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Burns, TR. (2006). System theories. In *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Daly, H.E. (1990). Towards some operational principles of sustainable development. *Ecological Economics*, 2: 1-6.
- Dickens P (1997) Beyond sociology: Marxism and the environment. In M. Redcliff & G. Woodgate (Eds). *The International Handbook of Environmental*. Oxford: Rowman and Littlefield.
- Федотова, В.Г., (1995). Рациональность в качестве предварительного условия для содержания (содержание) современного общества, *Философские науки*, 2(4): 5 -19.
- Hafner, P. (2009). Ecological paradigm and economic reality. *Facta universitatis series economics and organization*, 6(2): 115 -122.
- Hopkins, TK., & Wallerstein, I. (1982). *World-systems Analysis: Theory and Methodology*. Beverly Hills, CA: Sage.

- Hotelling, H. (1931). The economics of exhaustible resources. *Journal of Political Economy*, 39: 137-175.
- Gould, K.A., Pellow, D.N., & Schnaiberg, A. (2008). *The Treadmill of Production: Injustice and Unsustainability in the Global Economy*. Boulder, CO: Paradigm Press.
- Giddens, A. (1990) *Consequences of Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., & Behrens, W.W., (1972). *The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. London: Earth Island.
- Mihailović, B., Simonović, Z. (2016), *Strateško planiranje održivog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u Srbiji*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
- Mol, A. & Sonnenfeld, D. (2000). *Ecological Modernization around the World: Perspectives and Critical Debates*. Ilford: Frank Cass.
- Mol, A., Sonnenfeld, D. & Spaargaren, G. (2009). *The Ecological Modernisation Reader*. London: Routledge.
- O'Connor, J. (1994). Is sustainable capitalism possible? In: O'Connor J (ed.) *Is Capitalism Sustainable: Political Economy and the Politics of Ecology*. New York: Guilford Press.
- Olsthoorn, X., & Wiczorek, A. (2006). *Understanding Industrial Transformation: Views from Different Disciplines*. Dordrecht: Springer.
- Pigou, A.C. (1920). *The economics of welfare*. London: MacMillan.
- Rosa, E., Diekmann, A., Dietz, T. & Jaeger, C. (2010). *Human Footprints on the Global Environment: Threats to Sustainability*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Schnaiberg, A. (1980). *The Environment: From Surplus to Scarcity*. New York: Oxford University Press.
- Spaargaren, G. & Mol, A. (2006). *Governing Environmental Flows: Global Challenges to Social Theory*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems Analysis: An Introduction*. Durham, NC: Duke University Press.
- York, R., & Rosa, E. (2003). Key challenges to ecological modernization theory. *Organization and Environment*, 16: 273-288.

Радојница Сарих¹

Институт за економику пољопривреде Београд

P. 9-17

ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

Received: April, 15, 2017

Accepted: May, 5, 2017

ЉУДСКА ПОПУЛАЦИЈА И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ²

Апстракт

Развој људске популације у свету заснива се на нерационалном коришћењу ресурса, и поред тога, што су расположиви биокапацитети у значајној мери ограничени. Другим речима, услед експоненцијалног раста броја становника у свету, све је веће искоришћавање природних ресурса, загађење животне средине, учесталије су климатске промене праћене глобалним загревањем, присутни су економска неједнакост, социјална искљученост, сиромаштво и глад у свету, и сл. Такав развој, свакако је неодржив, дугорочно посматрано, јер доводи до одређених проблема и проузрокује многобројне кризе широм света, чији смо сведоци, као што су економска криза, енергетска криза, еколошка криза и криза хране. Ове актуелне четири кризе у свету могу у значајној мери да ограниче природне и економске потенцијале за будући развој људске популације. Сходно томе, неопходно је посматрати људску популацију у контексту концепта одрживог развоја, и то кроз призму побољшања квалитета живота становништва уз очување природних ресурса.

Кључне речи: развој људске популације, концепт одрживог развоја, побољшање квалитета живота становништва, очување природних ресурса

JEL класификација: Q01, Q5

THE HUMAN POPULATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

The development of the human population in the world is based on an irrational use of natural resources, despite the fact that the available bio-capacities have significant limitations. In other words, due to exponential growth of the population in the world, there is greater depletion of natural resources, more environment pollution, more frequent climate changes followed by global warming, all resulting in economic inequity, social exclusion, poverty and hunger in the world, etc. Such development is undoubtedly unsustainable on the long term, as it leads

¹ saricradojica@gmail.com; radojica_s@iep.bg.ac.rs

² Рад је део истраживања на пројекту број 46006 под називом „Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона“, који се финансира од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

to certain problems and causes numerous crises around the world - the economic crisis, the energy crisis, the environment crisis and the food crisis, to name a few. These current four crises in the world have large capacity to limit the natural and economic potentials for the future development of humankind. It is therefore necessary to observe the human population in the context of the sustainable development concept, through the prism of improving the quality of life for the population, with preserving the existing natural resources.

Key words: *development of the human population, sustainable development concept, improving the quality of life for the population, preserving the natural resources*

Увод

Становништво је основни ресурс, покретач сваке људске активности и има пресудну улогу у друштвено-економском развоју сваке земље, али и у погледу очувања животне средине. Од величине становништва и његове структуре, зависи опстанак и прогрес сваке људске заједнице, тј. друштва. Такође, уз становништво неопходни су и одговарајући ресурси, пре свега, природни ресурси, али и ресурси које је човек створио у процесу производње, тј. материјална добра. Од њихове интеракције зависи да ли ће се друштвено-економски развој одвијати у повољним, мање повољним или неповољним условима. У прошлости економски фактори, односно ресурси су, углавном, добијали примат у односу на животну средину и природни капитал. Данас, у савременом свету, на глобалном и локалном нивоу код креатора друштвено-економског развоја постоји тежња за решавањем одређених проблема који произилазе из два наизглед конфронтирајућа захтева - захтев за квалитетнијим животом становништва и захтев за заштитом животне средине као амбијентом у коме становништво егзистира.

С обзиром да се број и структура становника, али и обим и интензитет експлоатације природних ресурса током времена мењају, то имплицира и одговарајуће промене у квалитету живота, односно у условима друштвено-економског развоја с тежњом да буду одрживи. Сходно томе, значај демографског аспекта проширује се и на концепт одрживог развоја, односно може се рећи да становништво као веома важан интегрални елемент прогреса сваког друштва представља један од фактора одрживог развоја кроз интеракцију са животном средином и економијом. Имајући то у виду, неопходно је водити рачуна у погледу динамике раста бруто домаћег производа, од чије висине зависи задовољавање бројних и растућих потреба становништва, као и у погледу коришћења расположивих капацитета природних ресурса који су у функцији његовог стварања, а да се, при томе, не угрози носиви екосистем. Наиме, необновљиви ресурси би требало да се што рационалније користе и тиме продужи век њихове експлоатације, а обновљиви ресурси користе тако да њихова репродукција буде стална и довољна за садашње генерације, али и за будућа поколења.

Осврт на развој људске популације у свету

Време потребно за удвостручење броја становника у свету смањило се од средине XVIII века до краја XX века уз значајно повећање стопе раста. Према спроведеним истраживањима и проценама УН о становништву, светско становништво до 2050. године повећаће се 6,9 на 9,2 милијарде, при чему ће се 90% тог раста догодити у земљама у развоју, а предвиђања су да ће након 2100. године доћи до стабилизације броја становника у свету на ниво око 11 милијарди (Population Reference Bureau & UN, 1998; UN, 2002). Међутим, да ли ће се то заиста и догодити, и шта ће довести до стабилизације тешко је прогнозировать са ове временске дистанце. Током историје човечанства различите болести и глад, па и ратови били су главни регулатор броја становника, тј. стабилизације, а многи еминентни стручњаци у свету сматрају да су и данас. Једно је сигурно, динамика раста становништва је прогресивна и карактерише је експоненцијални тренд који појачава притисак на носиви биокапацитет планете Земље. Због тога би ово питање требало посматрати у садашњем тренутку нашег постојања кроз призму одрживости, јер потпуно нови изазов за одрживи развој представља комбинација раста броја становника земаља у развоју и неодрживог нивоа потрошње у развијеним земљама који је доминантан образац понашања популације ових земаља. Дакле, генерално посматрано, модерно људско доба карактерише тренд експоненцијалног раста светског становништва. Експоненцијални раст представља доминантно понашање људског, односно друштвено-економског развоја још од индустријске револуције. Становништво и производни капитал су мотори експоненцијалног раста у људском друштву. Сви други ентитети који показују тежњу ка експоненцијалном расту, попут потрошње природних ресурса, те загађења животне средине, не чине то због инхерентне особине умножавања већ што их на то присиљава раст становништва и физичког капитала (Martine, 2005).

Дискусије о развоју људске популације на глобалном нивоу су веома конфузне, посебно када је у питању нагли раст броја становника у свету. С једне стране, за поједине стручњаке који се баве овом проблематиком, нагли раст броја становника у свету значи повећање притиска на искоришћавање природних ресурса, па самим тим, и угрожавање животне средине, али и друштвено-економског развоја који се заснива на тим ресурсима. С друге стране, постоје стручњаци за које нагли раст броја становника у свету не представља никакву претњу, јер се његов утицај може смањити ефикаснијим технолошким прогресом. У неку руку може се рећи да су и једни и други у праву. Такође, може се рећи да комплексан однос између густине насељености популације, стопе фертилитета, природног прираштаја, затим миграција, степена потрошње, нивоа технолошког прогреса и друштвено-културних вредности одређује број становника у појединим регионима/областима, односно на планети Земљи као целини, утиче на заузимање и модификовање руралног и урбаног територијалног простора, квалитет живота и животну средину као амбијент у коме становништво егзистира. У блиској будућности доћи ће до тренда наглог раста становништва у урбаним подручјима уз постепено смањивање становништва у руралним подручјима (Beall & Fox, 2007). Ово ће се, свакако, одразити на квалитет живота становништва и животну средину у овим подручјима. С аспекта животне средине, то ће значити појачани притисак на екосистеме у близини урбаних под-

ручја, јер ће доћи до ширења њиховог територијалног подручја (Sarić i dr., 2010). Такође, то ће значити и додатни притисак на рурална подручја која се у одређеној мери наслањају на урбана подручја. Овакав тренд кретања је упозоравајући с аспекта одрживости како урбаних подручја, тако и руралних, али и животне средине, јер се у руралним подручјима широм света налазе природни ресурси као што су пољопривредно земљиште, шуме, вода и сл., са богатим екосистемима и биодиверзитетом, значајни људски ресурси и привредне делатности од којих зависи квалитет живота становништва, али и веома важна природна, културна и историјска баштина.

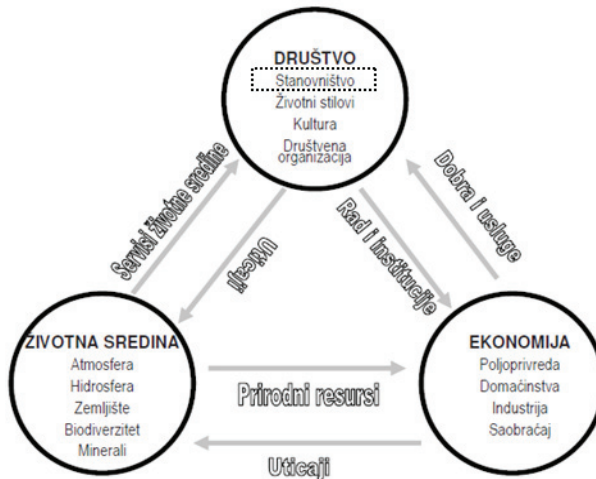
Становништво, животна средина и квалитет живота у контексту одрживог развоја

Одрживи развој дефинише се као „развој којим се иде у сусрет потребама садашњости тако да се не угрожава могућност будућих генерација да задовоље сопствене потребе“ (WCED, 1987, р. 43). Реч је о савременом развојном концепту који добија на све већем значају у XXI веку, јер узима у обзир балансирани развој између економије, друштва и животне средине. У контексту одрживог развоја, становништво има значајну улогу с аспекта утицаја на животну средину, односно коришћења њених сервиса, али и заштите исте, па обим и динамика производње и потрошње морају бити усклађени са динамиком одвијања природних процеса у животnoj средини, односно морају бити одрживи, дугорочно посматрано. Такав приступ не значи занемаривање економског раста, јер производња због присутног тренда експоненцијалног раста броја становника у свету, и самим тим, растућих егзистенцијалних потреба може и мора расти, али не сме угрожавати животну средину. Другим речима, производња мора бити „eco-friendly“, јер у супротном човек би могао да „одсече грану на којој седи“. Велики допринос у том погледу може да пружи зелена економија као алтернативни модел развоја у функцији одрживог развоја.

Тренд експоненцијалног раста броја становника у свету проузроковаће значајно смањење расположивих капацитета природних ресурса и истовремено повећање различитих људских отпадака који остају након искоришћавања одређених производа, и тиме загађују животну средину, односно земљиште, воду, ваздух, итд. Исто тако, као последица јавиће се раст егзистенцијалних потреба становништва, пре свега хране, а коју је потребно обезбедити на све мањим обрадивим површинама земљишта у свету. Другим речима, долази се до парадоксалне ситуације, да је неопходно повећати потрошњу, а да би се она повећала, потребно је повећати производњу која се опет заснива на ограниченим природним ресурсима, којих је све мање у свету, и тако у круг. Овакав редослед ствари, несумњиво указује на неодрживост постојећих образаца савременог друштвено-економског развоја у свету и да је неопходно променити развојну парадигму кроз креирање алтернативних развојних стратегија у складу са концептом одрживог развоја. Због свега тога се у ширем кругу светске јавности указује на потребу преиспитивања целокупног човековог понашања, односно понашања људске популације у свету с аспекта односа према

животној средини и будућег obrasca друштveno-економског развоја у контексту одрживости (Dabelko, 2011; McNicoll, 2005). Имајући све ово у виду, може се рећи да становништво као веома важан интегрални елемент прогреса сваког друштва представља један од фактора одрживог развоја кроз интеракцију са животном средином и економијом (слика 1), односно значај демографског аспекта проширује се и на концепт одрживог развоја. Уместо да стрепимо од неконтролисаног и убрзаног раста становништва, и чекамо да се догоди природни надзор по Малтусовој теорији, односно стабилизује ниво раста становништва, постепено смањи или можда догоди колапс, било би пожељно, па и неопходно да се постепено развија одрживи надзор кроз одрживе навике у смислу демографско-еколошке и економске еластичности када је у питању будући раст броја становника. То значи посматрање односа броја и сложености латентних интеракција између становништва, животне средине и економије, како би се будућим генерацијама пренео локални и глобални екосистем сличан нашем и осигурао неоппадајући квалитет живота становништва, тј. животни стандард.

Слика 1. Становништво као интегрални елемент друштва и један од фактора одрживог развоја у интеракцији са животном средином и економијом

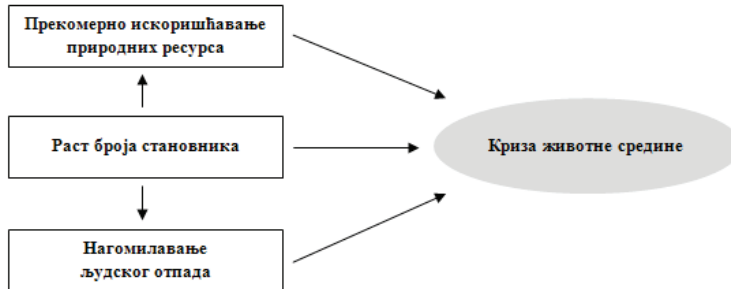

Извор: Milutinović, 2009, str. 205.

Развој људске популације заснива се на експлоатацији природних ресурса, а од тога зависи и квалитет живота становништва. У прошлости није се превише водило рачуна о њиховим количинама и могућностима обнављања. Резултат таквог друштвено неодговорног и неодрживог понашања је, већ сада, акутни проблем драстичног смањења неких необновљивих природних ресурса, попут нафте и угља, или погоршања квалитета обновљивих природних ресурса као што су земљиште и вода. Нагли раст броја становника у свету, у последњих неколико деценија, у интеракцији са прекомерним искоришћавањем природних ресурса и нагомилавањем све већих количина разноврсног људског отпада довели су до кризе животне средине на глобалном нивоу (слика 2). Иначе, животна средина поред тога што представља амбијент у коме становништво егзистира и развија се људска популација, има и изузетан значај за друштвено-економски развој сваке земље, кроз три функције:

1. животна средина је извор природних ресурса као што су вода, земљиште, шуме, минерали и сл., који су потребни за друштвено-економски развој;
2. животна средина је производни фактор, јер ствара финална добра и друге материјалне ресурсе који подстичу даљи друштвено-економски развој;
3. животна средина је одређиште отпада, нус-производа и штетних материја који су последица друштвено-економског развоја.

Слика 2. Најзначајнији узроци настајања кризе животне средине на глобалном нивоу

Извор: Ауторов визуелни приказ.

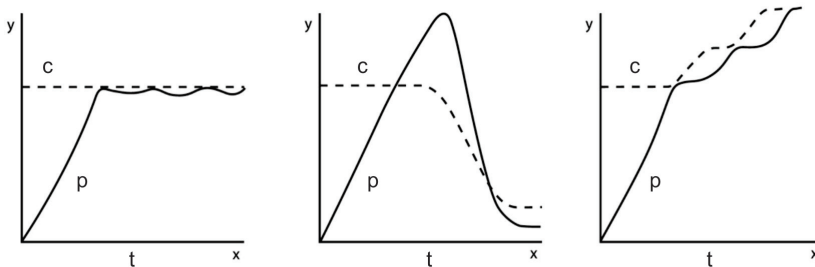
У свету постоје разноврсни, али ограничени и необновљиви капацитети природних ресурса који су неопходни за егзистенцију становништва. Експоненцијални раст броја становника у свету и повећање егзистенцијалних потреба за последицу имају убрзану експлоатацију и исцрпљивање необновљивих извора природних ресурса. У крајњој инстанци, такав редослед догађаја може да доведе до поремећаја равнотеже у екосистему и у блиској будућности угрози опстанак човека на Земљи, па и живот уопште. Природни ресурси, несумњиво, условљавају брзину и обим раста броја становника, али и раст квалитета живота у функцији расположивих, тј. ограничених капацитета. Другим речима, прогресиван и нагли раст броја становника у свету доводи до повећања обима људских активности, што се одражава на ниво и интензитет исцрпљивања природних ресурса на глобалном нивоу. Такође, може се рећи да сваки даљи раст броја становника у свету преко границе обновљивости капацитета фундаменталних и егзистенцијалних природних ресурса представља критичну границу за даљи друштвено-економски развој сваке земље. Имајући ово у виду, неопходно је дефинисати адекватан приступ будућег раста броја становника који би био у функцији расположивих капацитета природних ресурса. У том контексту, могућа су три сценарија, од којих су два одржива, а један је неодржив (слика 3):

1. I сценарио (одрживи приступ) - стабилизација броја раста становника (p) током времена (t) у функцији расположивих капацитета природних ресурса (c) и уз услов да се зауставе актуелни глобални трендови деструктивних промена које су изазване обимом и интензитетом људске активности (економска криза, еколошка криза, енергетска криза и криза хране);
2. II сценарио (неодрживи приступ) - прогресиван и нагли раст броја становника (p) током времена (t) изнад расположивих капацитета природ-

- них ресурса (c), где током времена долази до смањивања капацитета због прекомерне експлоатације, а то опет имплицира значајно смањење броја становника, па и могућност нестанка, тј. колапса људске популације;
3. III сценарио (одрживи приступ) - упоредо и континуирано повећање броја становника (p) и расположивих капацитета природних ресурса (c) као неистражене и недовољно познате развојне могућности током времена (t), уз непрекидно одржавање равнотежног нивоа.

Слика 3. Три могућа сценарија будућег раста броја становника у функцији расположивих капацитета природних ресурса

Извор: Middleton, 2008.

Разматрање претходно дефинисаних сценарија је од изузетног значаја, јер је енормни раст броја становника у свету неминовност, као и тежња ка одрживом квалитету живота становништва, а који се може урушити некохерентношћу демографских процеса кроз неуравнотежен друштвено-економски развој региона/области у свету, и прекомерну експлоатацију природних ресурса.

Закључак

С једне стране, популациона „бомба“ у свету није једини проблем у вези са достизањем глобалне људске одрживости, мада је веома значајан, док с друге стране, демографска транзиција није решење за све развојне проблеме. Актуелни демографски трендови светског становништва подигли су на један виши ниво забринутост у погледу могућности достизања одрживог развоја. За поједине теоретичаре, ако број становника у свету настави да расте по експоненцијалној стопи, биће веома тешко да се постигне одрживи развој. Данас, људска популација на глобалном нивоу суочава се са веома болном истином у смислу да још увек није у стању да задовољи и осигура адекватан друштвено-економски развој, односно обезбеди квалитетан живот, а да то не учини на штету носивог биокапацитета планете Земље. С једне стране, повећава се потрошња у свету због бројних потреба становништва, а с друге стране, расположивом биокапацитету који би требало да омогући ту потрошњу смањују се обновљиве функције. Тренд иде ка томе да ће се растуће потребе становништва у блиској будућности, пре свега за храном, задовољавати на све мањој површини носивог биокапацитета планете Земље, уколико

се не промени актуелно неодрживо понашање људске популације у свету. То је значајним делом условљено и наглим растом броја становника у свету које имплицира смањење обрадивог земљишта по глави становника. Због свега тога неопходно је посматрати становништво као веома важан елемент прогреса савременог друштва који представља значајан фактор одрживог развоја кроз интеракцију са животном средином и економијом.

Проблем експоненцијалног раста светског становништва још увек није решен, а да ли ће икада и бити, тешко је прогнозировать. За сада, решавање овог проблема и последица које он може да проузрокује као што су сиромаштво, економска неједнакост, социјална искљученост, глад, недостатак хране, оскудица природних ресурса и у крајњој инстанци неодрживост постојећег модела савременог друштвено-економског развоја у свету, представља дугорочно и врло комплексно питање за разматрање. Ово питање, свакако, тиче се како садашњих генерација, тако и будућих поколења, па је неопходно посматрати људску популацију у контексту концепта одрживог развоја. Једно од најзначајнијих питања савремене људске популације је како обезбедити квалитетан живот кроз задовољење стално растућих потреба становништва, с обзиром на актуелни тренд експоненцијалног раста броја становника у свету, а да се при томе, не нанесе штета животној средини и тиме онемогући задовољење потреба будућих поколења. Другим речима, како са потрошачки оријентисаног друштвено-економског развоја који карактерише могућност изобиља прећи на одрживи развој који је усклађен са ограниченим могућностима природе. Да би се у одређеној мери обезбедио одрживи раст становништва, хране и индустријске производње, неопходно је континуирано иновирање технолошких процеса производње хране уз увођење еколошки чисте технологије, рециклирање ресурса и контролу загађења животне средине. Велики допринос у том погледу може да пружи зелена економија као алтернативни модел развоја у функцији одрживог развоја. Такође, требало би напоменути да се угрожена одрживост не може у потпуности превазићи технолошким прогресом, а поремећаји у виду нарушене равнотеже у екосистему доводе до пада друштвеног благостања.

Литература

- Beall J., & Fox S. (2007). *Urban Poverty and Development in the 21st Century - Towards an Inclusive and Sustainable World*, Oxfam GB Research Report, Development Studies Institute, London School of Economics.
- Dabelko G.D. (2011). *Population and Environment Connections*, Working Paper, Council on Foreign Relations Press, New York, pp. 1-23.
- Martine G. (2005, May). *Population/Development/Environment trends in a globalized context: Challenges for the 21st century*. Paper presented at the International Conference on Trends and Problems of the World Population in the 21st Century, Rome.
- McNicoll G. (2005). *Population and Sustainability*, Policy Research Division, Population Council, pp. 1-14.

- Middleton N. (2008). *The Global Casino: an introduction to environmental issues*, 4th Edition, London: Hodder Arnold.
- Milutinović S. (2009). *Politike održivog razvoja*, Niš: Fakultet zaštite na radu, Univerzitet u Nišu.
- Population Reference Bureau, & UN (1998). *World Population Projections to 2100*, New York.
- Sarić R., Hamović V., & Katić B. (2010). Urbana agroprivreda i održivo oblikovanje otvorenih prostora gradova. *Industrija*, 38(3), 31-43.
- UN (2002). *Global Challenge, Global Opportunity - Trends in Sustainable Development*, World Summit on Sustainable Development, Johannesburg.
- WCED (1987). *Our Common Future*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Зоран Симоновић¹

P. 19-32

Бранко Михаиловић²

ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

*Институт за економику пољопривреде
Београд*

Received: April, 10, 2017

Марко Јанковић³

Accepted: May, 5, 2017

*Висока школа за пословну економију и предузетништво
Београд*

УСМЕРАВАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СРБИЈИ И ОДРЖИВОСТ ЊЕНОГ РАЗВОЈА⁴

Апстракт

У раду се говори о умеравању пољопривредне производње и одрживости њеног развоја. Србија има повољне природне услове за развој разноврсне пољопривредне производње. Савремена пољопривредна производња мора да се усагласи у потпуности са свим прописима о заштити природне околине, као и да све програме хармонизује и усагласи са Националним програмом заштите животне средине. Пољопривреда учествује у укупној запослености у Србији са око 20%, што представља око 18% активног становништва. Из тог разлога Србија може да се сврстава у изузетно аграрну земљу. У том смислу пољопривреда Србије треба да се припреми за времена која долазе а односе се на скопије прикључење земље Европској унији. У том правцу влада је почела да смањје царинску заштиту за већину пољопривредних производа и прерађевина. Можемо да дамо мишљење да је сада изложеност домаћих пољопривредних произвођача и прерађивача према иностраној конкуренцији из године у годину све већа.

Кључне речи: пољопривредна производња, одржив развој, Србија.

JEL classification: Q01, Q13, Q15.

FOCUSING OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN SERBIA AND ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstrakt

The paper talks about uemeravanju agricultural production and sustainability of its development. Serbia has favorable natural conditions for the development of various

¹ zoki@medianis.net

² brankomih@neobee.net

³ marko-jankovic@outlook.com

⁴ Рад је део истраживања на пројекту 46006 “Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру дунавског региона” финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

agricultural production. Modern agricultural production must comply fully with all regulations on protection of the natural environment, as well as all programs harmonize and coordinate with the National Environmental Protection Programme. Agriculture in overall employment in Serbia with around 20%, which represents about 18% of the active population. For this reason, Serbia can be classified in a very agrarian country. In this sense, the Serbian agriculture should be prepared for the times ahead and refer to the recent accession to the European Union. In this regard, the government has started can reduce the customs protection for most agricultural commodities and products. We can not give an opinion now that exposure to domestic agricultural producers and processors by foreign competition every year more and more.

Key words: *agricultural production, sustainable development, Serbia*

Увод

Данашњи глобално употребљив концепт односи се на одрживу производњу и потрошњу која укључује еколошку, материјалну и енергетску ефикасност у свакој фази производње добара и услуга – од дизајнирања, производње, преко примарне и секундарне употребе, до рециклаже и одлагања. Тај модел је познат као „животни циклус производа” и на њега су упућени како дизајнери, инжењери, технолози, тако и економисти, правници, културолози. У сваком моменту постојања производа његови произвођачи, дистрибутери и потрошачи морају бити свесни свих његових еколошких, социо-културних и других последица и морају бити одговорни за њих. При томе, транспарентност еколошких карактеристика производа и начина његове потрошње, као и широка партиципација јавности имају прворазредни значај за његову одрживост.

Пољопривреда, заједно с прехранбеном и осталим повезаним индустријама обезбеђује око 20% БДП-а Републике Србије. Пољопривредни производи учествују у укупном извозу са 20–25 %. (Национална стратегија одрживог развоја, Службени гласник РС», бр. 57/2008 од 3.6.2008. г.)

Најзаступљенији извозни 104 производа су шећер, јагодичасто воће и житарице (кукуруз и жито). Постоји значајан потенцијал да се извоз многих производа повећа.

Ниво производње који је неопходан за снабдевање тржишта храном

Србија има повољне природне услове за развој разноврсне пољопривредне производње. Као што је познато Србија је лоцирана на повољном подручју северне географске ширине које карактеришу четири годишња доба и четири климатска подручја. Због тога је омогућен развој разноврсне биљне и сточарске производње: житарица, индустријског биља, воћа и поврћа, семенског и садног материјала, лековитог биља, крупне и ситне стоке. Поред климе, земљиште представља најбитнији природни услов за развој и размештај пољопривреде. Плодност земљишта је

подложна променама и под директним је утицајем климатских, хидролошких и биолошких промена, као и активности људи.

На основу података Владе Србије, наша земља располаже са око 5.734.000 ха пољопривредне површине (0,56 ха по становнику), а на око 4.867.000 ха те површине простире се обрадиво земљиште (0,46 ха по становнику). При томе, око 70% укупне територије Србије чини пољопривредно земљиште, док је 30% под шумама. (Влада Републике Србије, архива)

Према тренутном стању обрадиве површине су највећим делом (90%) у приватном власништву – индивидуални пољопривредни произвођачи, док је преосталих 10% у власништву државе и предузећа. Већи део обрадивог земљишта је закишелеан што је резултат неконтролисаног коришћења хемијских средстава, а у Војводини и заслањен, што сумарно посматрано умањује производне могућности пољопривреде и истовремено увећава трошкове производње. На основу тога неопходно је предузети агротехничке мере у циљу поправљања земљишне структуре, али потребна је и већа употреба органског ђубрива.

Посматрано географски Северни део Србије, Војводина, већим својим делом је равничарски, док се брдовити и планински предели налазе у централном и јужном делу Србије. Равничарски региони налазе се у Панонској низији и њеним ободним деловима, односно Мачви, Посавини, Поморављу, Стигу и Неготинској крајини. Сваки од ових региона погодан је за одређену врсту пољопривредне производње. Тако су равничарски региони као што је већ познато погодни за механизовану ратарску и повртарску производњу, брдовити и брежуљкасти за воћарску, виноградарску и сточарску производњу, а брдско-планински за развој овчарства, говедарства и шумарства.

Сматрамо да у Србији постоје природни услови за развој органске пољопривреде који се огледају, пре свега, у незагађеним пољопривредним површинама, као и у постојању домаћинства у планинским пределима са заокруженим циклусом биљне и сточарске производње. Производња, прерада и тржишни пласман органске хране морају да буду у сагласности са међународним стандардима и Законом о производњи органске хране у Србији.

У извештају Министарства за науку изаптити животне средине из 2002. године о стању животне средине у Србији констатовано је 651.000 или 75% анализираних пољопривредних површина погодно за органску производњу. (Ољача, 2015, 6).

Органска пољопривреда је базирана на есенцијалној вези пољопривреде и природе са акцентом на поштовању природне равнотеже. Путем органске производње и понуде здравствено безбедне хране креирају се предуслови за подстицање извоза и унапређење социјално-економског положаја руралне средине и националне економије.

Површина са које се сакупљају дивље биљне врсте из природних станишта методом органске производње у 2009. години износили су око 1.000.000 хектара, док обрадива површина на којој се примењују методе органске производње износи око 1.200 хектара. (Измењени и допуњени национални програм за интеграцију Републике Србије у Европску унију, 278). После пет година у Србији је 2014. године по сертификацијом било 9.446 хектара укупних пољопривредних површина према подацима Министарства пољопривреде и заштите животне средине. (Ољача, 2015, 6).

Према актуелним докуменатима и Стратегијама Владе Србије може се приметити да пољопривреда представља битан сегмент економског развоја Србије. Значај пољопривреде за националну економију се огледа у томе да поред економске има и социјалну и еколошку компоненту. На основу свега изложеног можемо констатовати да пољопривреда Србије има потребан ниво који је неопходан за производњу хране. Ипак, и поред великог потенцијала у сектору пољопривредне производње који је резултат повољних климатских услова, природних карактеристика земљишта и расположивих водних ресурса, он није још увек довољно искоришћен.

Пољопривреда Србије захваљујући својим сопственим капацитетима може да задовољи домаће тржиште хране пољопривредним производима, јер се производи све изузев јужног воћа. Са друге стране снабдевање тржишта храном и пољопривредним производима у Србији није уређено према стандардима који важе у земљама Европске уније. (Bogdanov, et all, 2007, 160). Тржиште пољопривредних производа и хране карактеришу следеће појаве:

- На првом месту то је постојање неколицине прерађивача, односно купаца пољопривредних производа који имају значајно тржишно учешће и тржишну моћ. Ови прерађивачи или купци пољопривредних производа доминирају на већини тржишта примарних пољопривредних производа: тржиште пшенице, сунцокрета, соје, шећерне репе, млека, дувана. Пословни амбијент у овој области карактеришу: мало домаће тржиште, отежане могућности пласмана, нарочито извоза, високи технолошки захтеви пољопривредне производње, стандарди у систему безбедности и квалитета хране и захтеви ЕУ итд.
- Посебан проблем представља пласман пољопривредних производа и хране у хипермаркете, који је додуше могућ, али само за мали број пољопривредних произвођача који имају велике производне могућности, затим за организоване и успешне задруге и удружења.
- Тржишта стоке, воћа, поврћа и јаја имају основни недостатак који се огледа у значајном учешћу „сиве“ економије, али и кроз свако одсуство организованог откупа и дугорочне повезаности примарних пољопривредних произвођача и прерађивача. На овим тржиштима мали број откупљивача има НАССР сертификат;
- У понуди пољопривредних производа и хране налази се велики број малих пољопривредних произвођача који су стари и недовољно образовани и имају малу економску снагу. Рад оваквих пољопривредних произвођача карактерише натурална или полунатурална производња. Имају мале могућности инвестирања у хладњаче, сушаре, силосе, у повећање производње и њену стандардизацију.
- Не постојање организованости пољопривредних произвођача кроз удружења и задруге. Из нашег претходног излагања произилази да постоји велики број произвођача који нема довољно сопствене производње за потребе тзв. великих купаца, а истовремено имају велику понуду и отежан пласман на локалном тржишту.
- У постојећим токовима откупа и плаћања који су ван регуларности, налази се велики проценат тржишта примарних пољопривредних произ-

вода што свакако поспешује нелојалну конкуренцију. Овакво стање је пре свега последица лоше примене закона и неефикасног рада инспекцијских органа.

- Не постојање откупно-дистрибутивних центара и земљорадничких задруга чија би улога била да од пољопривредних произвођача преузму функцију пласмана и дистрибуције. (Михаиловић, Симоновић, 2016)

Очување аграрних потенцијала и заштита природне околине

Савремена пољопривреда у временима која долазе мора да се усагласи у потпуности са свим прописима о заштити природне околине, као и да све програме хармонизује и доноси их у сагласности са Националним програмом заштите животне средине.

Неки од главних проблема негативног утицаја аграрне производње на стање животне средине односе се на:

- загађење земљишта због неконтролисаног коришћења пестицида и вештачких ђубрива и употребе загађене воде за наводњавање;
- проблеме хемијског и бактериолошког загађења вода;
- процесе ерозије земљишта (у централним и брдско-планинским регионима преовлађује водна ерозија, док је у Војводини доминантна солска ерозија¹);
- квалитет ваздуха (неконтролисано паљење сметлишта и пољопривредних површина);
- низак ниво еколошке свести пољопривредних произвођача о неопходности заштите животне средине и коришћења такозваних „добрих пољопривредних пракси“, односно одрживе пољопривреде која не угрожава животну средину. (Михаиловић, Симоновић, 2016).

Пољопривреда у Србији током последњих неколико година је доста смањила негативан утицај на природну средину. Негативан утицај се огледао пре свега кроз пад потрошње минералог ђубрива и заштитних средстава (као резултат високе неликвидности у пољопривреди). Ради присутности и даље неповољног општег стања у пољопривреди овакав тренд се и даље наставља, а у складу са тим, смањује се и учешће пољопривредне производње у загађењу животне средине.

На основу постојећег стања у Србији је интерес за еколошке пољопривредне програме веома мали, осим у подручјима која су заштићена законом због својих природних вредности. Сама политика заштите природне околине од негативних ефеката пољопривредне производње спроводи се кроз еколошке пољопривредне програме. Развој агро-еколошких програма саставни је део процеса приступања ЕУ, који је дефинисан унутар Заједничке аграрне политике Европске уније (ЗАП) и као такав обавезан је за све чланице ЕУ. (Ђекић, Јовановић, & Krstić, 2011, 136).

Иначе агро-еколошка плаћања су обавезне мере које све земље чланице ЕУ морају да примењују у складу са Стубом II Заједничке аграрне политике (Европски фонд за пољопривреду и рурални развој). Њихов циљ је да се фармери подстакну

да усвоје праксе пољопривредне производње које су одрживе и које су више у складу са очувањем животне средине, укључујући и очување биолошке разноврсности, предела и других природних ресурса.

Уобичајено је да се агро-еколошка плаћања примењују у оквиру такозваног Националног агро-еколошког програма (НАЕП). Јасно дефинисана и логична хијерархија циљева, који се желе постићи кроз спровођење широког спектра посебних подмера на овај се начин организују и, промовишу фармерима као национални, регионални и локални програми.

Република Србија још увек нема НАЕП, али су поједине агроеколошке мере спроведене у оквиру Програма мера за подстицање развоја пољопривреде и села Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде у периоду од 2005. до 2007. године и укључене у недавно припремљен нацрт Националног програма руралног развоја (НППР) за период 2010-2013. године. (Cooper, T., & Pezold, 2011, 12).

Међутим, до сада је на плану агроеколошких плаћања веома мало урађено. Неки облици агроеколошког плаћања доступни су из националног буџета за подршку органској пољопривредној производњи, (Службени гласник Републике Србије бр. 33/10) за очување аутохтоних раса домаћих животиња, (Службени гласник Републике Србије бр. 15/10) за процесе увођења добре пољопривредне праксе. Ове мере се могу користити као подстицај за даље развијање постојећих шема подршке у програмима ЕУ (подршка очувању биодиверзитета, разноликости пејзажа као и остале агроеколошке активности).

На бази тенденција да Србија жели да постане члан ЕУ, потребно је поставити нове и усагласити постојеће стандарде са политиком ЕУ, дефинисати основне правце политике заштите животне средине од негативних ефеката пољопривредне производње. У сваком случају треба унапредити сарадњу са Министарством за заштиту животне средине и просторно планирање, оснивањем сталних радних група и сл.

Када је реч о пољопривреди, општи циљ одрживог развоја јесте стварање економски исплативе и еколошки прихватљиве пољопривредне производње – окоснице сеоског развоја и основа постојања сеоског становништва у областима у којима постоје природни предуслови да се постигне одговарајући ниво конкурентности за продор на европско тржиште и друга тржишта. (Cizler, 2013, 87).

Циљеви одрживог развоја пољопривреде обухватају:

- 1) усклађивање националних прописа и акција из области пољопривреде са законодавством и праксом у ЕУ;
- 2) подстицање инвестиција у смањење загађења из пољопривреде, очување агродиверзитета и традиционалних (комбинованих) система фарми ради очувања предеоног и специјског биодиверзитета у осетљивим агроеколошким условима, развој система заштите добробити животиња, смањење ерозије, те очување и унапређење животне средине у целини;
- 3) повећање површина под органском и другим еколошки прихватљивим системима пољопривредне производње;
- 4) подизање и развијање јавне свести пољопривредних произвођача о проблемима животне средине, уз уважавање принципа заштите биодиверзитета и добробити животиња;

- 5) увођење кодекса добре пољопривредне праксе. Испуњење ових циљева кроз одговарајући акциони програм отвара поље динамичног привредног развитака базираног на знању.

Једно од најадекватнијих поља развоја и примене високих технологија у Републици Србији јесте пољопривреда, тј. решавање њених еколошких проблема. Потребно је основати националну лабораторију за безбедност хране која би била адекватна установа која не само што би доприносила решавању еколошких проблема домаће пољопривреде него би унапредила квалитет домаћих производа, па тиме и здравље становништва, подстакла извоз пољопривредних производа, те побољшала контролу квалитета увезене хране доприносећи успостављању амбијента равноправности у конкурисању домаћим производима. Такође, та установа би допринела снажнијем развоју пољопривреде и увођењу врхунских технологија у пољопривреду и прехранбену индустрију. Стварање позитивних социјалних ефеката кроз примену концепције обједињеног сеоског развоја створиће многоструко позитивне екстерне ефекте у политичком, демографском, културном, чак и безбедносном смислу.

Проблеми доходака пољопривредних произвођача

Пољопривреда учествује у укупној запослености у Србији са око 20%, што представља око 18% активног становништва те се из тог разлога Србија сврстава у изузетно аграрну земљу.² Додуше присутно је смањење овог тренда, али не у толикој мери као код других земаља у транзицији. То представља последицу спорог реструктурирања предузећа у Србији и реформисања националне економије, што је у коначном довело до неповољних кретања на тржишту рада, односно довело је до високе незапослености. Такође тржиште рада у Србији карактерише велика прикривена незапосленост и мала покретљивост радне снаге. С друге стране, тржиште радне снаге у сеоским подручјима карактерише неколико елемената и то:

- скромна заступљеност приватног сектора,
- неповољна старосна и образовна структура у односу на укупно становништво,
- већа незапосленост радно активног становништва,
- запосленост у примарном сектору је висока, а у терцијалном ниска.

Учешће пољопривреде у БДП руралних подручја износи 29,81%, што је знатно више у поређењу са осталим транзиционим земљама, будући да Србија има значајне ресурсе за пољопривредну производњу. (Нацрт стратегије руралног развоја 2010-2013, 12). Међутим, низак животни стандард пољопривредника последица је ниске продуктивности и интензивности пољопривреде Србије.

У структури прихода домаћинстава у Србији највише су заступљени приходи од запослења ван пољопривреде, од продаје пољопривредних производа и приходи од пензија. Структура запослености и прихода сеоске популације указује да у Србији доминира „невољом притиснута“ диверсификација доходака која је последица неповољног економског окружења и сиромаштва. При томе, највеће учешће

у укупним приходима сеоске популације свих подручја имају зараде запослених, иза којих су зараде од пољопривреде. На основу овог податка можемо да учимо несразмеран однос запослених у пољопривреди (45%) и њеног учешћа у укупним приходима домаћинства (25%), што још једном потврђује ниску остварену продуктивност пољопривреде.

Незапосленост са друге стране представља структурни проблем српске пољопривреде. Стопа незапослености у сеоским подручјима је висока (21%) и одражава проблем недостатка прилика за запошљавање. Посебно деликатну позицију на тржишту рада у сеоским подручјима имају млади. Стопа незапослености младих знатно је виша у поређењу са укупном руралном радном снагом – стопа незапослености младих до 25 година троструко је већа у поређењу са просеком. (Национални програм руралног развоја 2011-2013, 11).

Иако апсолутно изражена запосленост у пољопривреди бележи високе стопе смањења (у 2012. у односу на 2004. била је нижа за 56%), удео пољопривреде у укупној запослености у Србији је и даље веома висок, међу највишим у Европи, и износи око 21%. Супротно очекивањима, од почетка економске кризе запосленост је смањивана и у пољопривреди, која по правилу у условима криза апсорбује вишкове радне снаге из других сектора. Ово се може објаснити високим уделом запослених на сезонским и повременим пословима у пољопривреди, који су се током кризе врло осетљиви на колебања на тржишту рада. (Нацрт стратегије пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014, 12).

У временима која следе неке од мера подршке доходу пољопривредних произвођача би, уз адекватну регионализацију, могле бити усмерене ка газдинствима у планинским и другим подручјима која имају ограничења у развоју, паралелно са успостављањем адекватне шеме агроеколошких мера и суфинансирањем изградње инфраструктуре у садејству са политиком регионалног развоја, како би се поспешила рурална диверсификација у овим крајевима, ограничених производних могућности.

Подршка доходу некомерцијалних газдинстава, на којима живе углавном старији произвођачи, остала би раздвојена од производње, али условљена стављањем земљишта, осим окућнице, на располагање тржишно оријентисаним произвођачима, паралелно са активнијим ангажовањем социјалне и пензионе политике у овој области.

Унапређење конкурентске способности пољопривреде и њено прилагођавање тржишним принципима у условима либерализације

Царинска заштита за већину пољопривредних производа и прерађевина, се из године у годину смањује. Тако да се може дати мишљење да је изложеност домаћих пољопривредних произвођача и прерађивача према иностраној конкуренцији се из године у годину повећава. Оваква ситуација највише може да погоди уситњене и полунатуралне пољопривреднике, као и прерађиваче. За очекивање је да ће се у наредним годинама ова ситуација још више променити, пре свега из разлога започетих процеса царинске либерализације са ЕУ и остварене царинске либерализације са другим земљама (ЦЕФТА споразума, Руске федерације итд.).

Желимо да напоменемо да три аграрна региона у Србији пружају разноврсне природне услове за аграрну производњу. Док у равничарском региону доминирају житарице, индустријско биље и стајско сточарство, у брежуљкастом доминира воћарско – виноградарско – сточарска производња, а у планинском доминира планинско сточарство и воћарско – виноградарска производња. У актуелним условима рецесије брежуљкасти и планински рејон могу наступати у извозу са јагодичастим воћем (јагода, малина, купина) у чему су до сада имали значајне резулте. Иако је свет захватила рецесија познато је да је еластичност тражње за храном мала тј. тражња је увек присутна и мора се покрити производњом. У томе је главна шанса аграра у процесу рецесије када се многе потребе одбацују, посебно за некретнинама, аутомобилима и др. Ако посматрамо афирмисаност агро-регионалног идентитета Србије по појединим регионима, то би значило да се на пример регион Шумадије може специјализовати за производњу шљиве и јагодичастих воћа, регион Сјенице за сјенички сир, регион око Старе Планине за производњу старопланинског качкаваља, регион у сливу реке Јабланице за производњу поврћа итд.

Постоји велика неуједначеност економског развоја између региона. Најразвијенији је равничарски регион, а најмање је развијен планински, и то не само због природних услова, но пре свега због друштвено – економских и историјских околности.

Сматрамо да у садашњем актуелном моменту, сви региони имају шансу да у аграрном бизнису односно у аграрном предузетништву одпочну и организују производњу или редифинишу већ стечене компаративне предности у појединим аграрним производима. (Simonovic, Simonovic, Gligic, 2009, 311).

Можда је најбоља могућност да се изгради конкурентност домаћих произвођача постојање јаке и развијене политике конкуренције на домаћем тржишту. Са друге стране домаће тржиште управо карактерише недовољно јака, неправедна и нарушена конкуренција у процесима откупа и промета пољопривредних производа. И поред тога што тржиште показује „грешке“ у функционисању, односно нема могућност да алоцира ресурсе у правцу веће производње и потрошње пољопривредних производа, држава не предузима скоро никакве мере као би исправила ове „грешке“ тржишта. То значи да се управо на државном нивоу дозвољава високи степен учешћа тржишта, неефикасно се спроводи антимонополска политика, врши се лоша примена других политика и закона.

Карактеристике тржишта откупа и промета пољопривредних производа у Србији су:

- Присутност тржишне структуре монополиста на тржишту откупа и у малопродаји пољопривредно прехрамбених производа, као и злоупотреба доминантног положаја од стране одређене или одређених компанија (прерађивача и трговаца). На тржишту откупа сунцокрета, соје, шећерне репе, пшенице, сировог млека, малина доминира неколицина великих и финансијских јаких прерађивача, односно купаца пољопривредних производа, који имају значајно тржишно учешће и моћ по питању утицаја на услове откупа и формирање откупних цена пољопривредних производа, а самим тим и на формирање нивоа производње ових производа.

- Непостојање тржишних ланаца заснованих на власничкој повезаности или на дугорочним уговорима између примарног произвођача са једне стране и откупљивача, прерађивача, трговца са друге стране.
- Неизвесан пласман, или неизвесни купопродајни уговори између примарног сектора и откупљивача (одредбе уговора често се не извршавају, посебно оне везане за наплату, у откупу често нема класирања производа, уобичајено је готовинско плаћање, тражња и откупне цене су изразито осцилаторне). Услови откупа који су конципирани на овај начин најчешће потичу од нерегистрованих кланица, млекара, хладњача, које послују углавном без уведених стандарда квалитета.
- Већи део процената откупа пољопривредних производа налази се у зони тзв. „сиве економије“, нарочито у сточарству, повртарству и воћарству (стално присуство прекупаца на кванташким и зеленим пијацама, продаја „од куће“, готовинско плаћање при откупу и сл.), а на овај начин се одржавају неравноправни услови такмичења произвођача и фирми које послују по закону и оних који га избегавају.
- Изостанак постојања савремених и модерних дистрибутивних центара, или велетржница, одакле би се пољопривредни производи, стандардизованог квалитета, дистрибуирали на домаће и извозно тржиште.
- И на крају још увек недовољно развијен систем јавних складишта, робних записа, терминске продаје пољопривредних производа, као и интервентног откупа пољопривредних производа, у случају очигледних „грешака“ тржишта. (Михаиловић, Симоновић, 2016).

Карактеристике тржишта које смо набројали представљају резултат неодговарајуће улоге државних институција, нарочито законодавне и судске власти³. Отклањање тржишних грешака, а самим тим јачање конкуренције на домаћем тржишту онемогућавају следећи фактори:

Недовољно развијена законска база (закони и подзаконска акта) за трговину и финансирање пољопривреде⁴, као и удруживање пољопривредника (закон о задругама), чиме је створена могућност за разне шпекулативне радње и јачање монопола.

Судски систем је углавном неефикасан. Присутно је одсуство примене донетих закона и подзаконских аката, немогућност осигурања власничких права, неефикасна судска извршења уговора. Овакав судски систем доприноси општем неповерењу између произвођача и прерађивача односно откупљивача, као и између тржишних актера и државе, тј. њених институција.

Наведимо само примера ради да, постојећи законодавно судски амбијент не погодује ефикасном раду Комисије за заштиту конкуренције, не потспешује ефикаснији рад инспекцијских органа (пре свега на њиховом задатку да санкционишу сиво тржиште), не погодује реформисању Дирекције за робне резерве по моделу Агенције за интервентни откуп у ЕУ, како би се избегле ад хок, нетранспарентне одлуке о откупу итд.

Недовољно ефикасно тржиште откупа и промета пољопривредних производа има читав низ негативних последица. Наведимо само неке од негативних:

- Опadaње пољопривредне производње које настаје због мање тражње, ниских откупних цена и високог тржишног ризика (постојање великих колебања цена и услова откупа доводе до одустајања од производње).

- Недовољно велика потрошња (а тиме и производња) пољопривредних производа услед високе цене коју плаћају потрошачи.
- Не постојање могућности да се оствари правилна дистрибуција дохода између примарних произвођача, прерађивача и трговаца (највећи профит остварује се у посредничким операцијама).
- Изразито ниска рентабилност производње која произилази из ниског профита у пољопривреди и немогућности модернизације и инвестирања у циљу повећања продуктивности.
- Определивање на сваштарску производњу у односу на специјализоване пољопривредне производње.
- Не постојање могућности да пољопривредна производња буде адекватно статистички, порески и билансно обухваћена.
- Смањена је могућност вођења ефикасне аграрне политике.
- Отежана могућност контроле безбедности и квалитета производа. (Национални програм пољопривреде 2009-2011).

Набројане последице указују нам на одсуство „базе“ на којој је могуће градити конкурентност домаћих произвођача, посебно на иностраном тржишту. Иако је годинама уназад сектор „Храна и живе животиње“ једини сектор са суфицитом у спољнотрговинској размени Србије,⁵ робна структура извоза пољопривредних производа је изузетно неповољна, а основ конкурисања, уместо квалитета, иновација и производа високе додате вредности – јесте искључиво цена. Раст продуктивности и иновативности уступа место извозу сировина, односно исцрпљивању природних и људских ресурса, а веома тешко успевамо да иностраном тржишту понудимо цену, квалитет, континуитет и потребну количину производа.

На крају желимо да истакнемо да је потребно јачати конкуренцију на домаћем тржишту и конкурентност домаћих произвођача из следећих разлога:

- И упркос томе што постоје мале интерне подршке пољопривреди и високе екстензивности пољопривредне производње, Србија даје тржишне вишкове многих пољопривредних производа који се могу усмерити у извоз.
- Процеси царинске либерализације подразумеваће јаку међународну конкуренцију, коју ће моћи да издрже само произвођачи који су своје капацитете ојачали на тржишту јаке домаће конкуренције.
- Потреба привлачења страних инвестиција, а страни инвеститори у Србији као једну од препорука Влади управо истичу потребу „стварања услова за слободну тржишну утакмицу на уређеном тржишту, на коме су сви учесници равноправни, а монополи адекватно регулисани.“

Закључак

На основу актуелних докумената Владе Србије које смо навели у раду може се закључити да пољопривреда представља важан елемент економског развоја Србије. Значај пољопривреде за националну економију се огледа у томе да поред економске има и социјалну и еколошку компоненту. На основу тога можемо да констатујемо да пољопривреда Србије има потребан ниво који је неопходан за производњу хране. Ипак, и поред великог потенцијала у сектору пољопривредне

производње који је резултат повољних климатских услова, природних карактеристика земљишта и расположивих водних ресурса, он није још увек довољно искоришћен. Још увек пољопривреда Србије својим сопственим капацитетима може да задовољи домаће тржиште хране и пољопривредних производа. Снабдевање тржишта храном и пољопривредним производима у Србији није уређено према стандардима који важе у земљама Европске уније.

Током последњих неколико година пољопривреда Србије је доста смањила негативан утицај на природну средину. Негативан утицај се огледао кроз пад потрошње минералог ђубрива и заштитних средстава. Разлог за некоришћење минералних ђубрива и заштитних средстава је био висока неликвидност која је заступљена у пољопривреди. Због присутности и даље неповољног општег стања у пољопривреди, овакав тренд се и даље наставља, а у складу са тим, смањује се и учешће пољопривредне производње у загађењу животне средине.

Према постојећем стању у структури прихода домаћинстава у Србији највише су заступљени приходи од запослених који раде ван пољопривреде, затим следе приходи од продаје пољопривредних производа и на крају приходи од пензија. Структура запослености и прихода сеоске популације указују да у Србији доминира диверсификација доходака која је последица неповољног економског окружења и сиромаштва. При томе, највеће учешће у укупним приходима сеоске популације свих подручја имају зараде запослених, иза којих су зараде од пољопривреде.

У нашој пољопривреди још увек постоји одсуство „базе“ на којој је могуће градити конкурентност домаћих произвођача, посебно на иностраном тржишту. У последњих неколико година сектор продаје хране и живих животиња је једини сектор који је био са суфицитом у спољнотрговинској размени Србије. Робна структура извоза пољопривредних производа је даље остала изузетно неповољна. Раст продуктивности и иновативности уступа место извозу сировина, односно исцрпљивању природних и људских ресурса, а веома тешко се успева да се иностраном тржишту понуди цена, квалитет, континуитет и потребна количина производа.

Литература

- Antevski, M., Petrović, P., & Vesić, D. (2012). Development perspectives in agriculture and rural areas in Serbia in the EU integration process. *Economics of agriculture*, 59(2), 243-251.
- Anufrijević, A. D., & Dašić, G. (2012). Komparativne prednosti poljoprivrede Srbije i održivi razvoj. *Socioeconomica-The Scientific Journal for Theory and Practice of Socio-economic Development*, (2), 143-154.
- Bogdanov, N. L., Robertson, B., Đorđević-Milošević, S., & Klark, L. (2007). *Small rural households in Serbia and rural non-farm economy*. UNDP.
- Влада Републике Србије, архива, <http://www.arhiva.srbija.gov.rs/cms/view.php?id=1024> (датум приступа, 01.03.2017).
- Đekić, S., Jovanović, S., & Krstić, B. (2011). Komparativna analiza strategija održivog ruralnog razvoja zemalja u okruženju-osnova za kreiranje efektivne strategije održivog ruralnog razvoja u Srbiji. *Ekonomске teme*.

- Dekić, S., Đorđević, V., & Mašković, D. [2016]. Quantitative analysis of multi-functionality of agrarian and rural development in the Republic of Serbia. *Ekonomika*, 62(2), 97-110.
- Измењени и допуњени национални програм за интеграцију Републике Србије у Европску унију, Република Србија, Влада, Београд, 2009, 278, http://www.emins.org/uploads/useruploads/dokumenti/npi_revidiraniciir.pdf (датум приступа, 01.03.2017).
- Михаиловић, Б., Симоновић, З. (2016), *Стратешко планирање одрживог развоја пољопривреде и руралних подручја у Србији*, Институт за економику пољопривреде, Београд.
- Нацрт стратегије руралног развоја 2010-2013, МПШВ, Београд 2010. <http://www.avm.rs/dokumenti2/Nacrt%20Strategije%20RR%202010-2013.pdf> (датум приступа, 14.03.2017).
- Нацрт стратегије пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014, МПШВ, Београд 2010. <http://www.kombeg.org.rs/Slike/UdrPoljoprivreda/2014/februar/Strategija%20Poljoprivrede%20i%20ruralnog%20razvoja%20RS%202014%20Nacrt%20word.pdf> (датум приступа, 14.03.2017).
- Национални програм пољопривреде 2009-2011, <http://www.tehnologijahrane.com/standardi/nacionalni-program-poljoprivrede-srbije-2009-2011-16#toc-iii-1-roveanje-konkurentnosti> (датум приступа, 14.03.2017).
- Национална стратегија одрживог развоја, Република Србија, Влада, Службени гласник РС", бр. 57/2008 од 3.6.2008., Београд, г 77.
- Национални програм руралног развоја 2011-2013, Република Србија, Влада, Београд 2011.
- Ољача С. (2015), *Контрола и сертификација у органској производњи у Србији*, Министарство пољопривреде и заштите њивотне средине, Београд.
- Привредна комра Србије. <http://www.pks.rs/Default.aspx?tabid=2917>
- Simonovic Z., Simonovic D., Gligic P., (2009): Agrarian Regions in Serbia as Natural Foundation and Market in Circumstance of Transition, *EAAE ind IEA, 113 Seminar of EAAE, The role of Knowledge, Innovation and Human Capital in Multifunctional Agriculture and Territorial Rural Development, Thematic Proceedings*, Belgrade.
- Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подршку развоју органске производње за 2010. годину, Службени гласник Републике Србије бр. 33/10.
- Уредба за очување и одрживо коришћење генетичких ресурса домаћих животиња за 2010. годину, Службени гласник Републике Србије бр. 15/10.
- Cizler, J. (2013). Opportunities for the sustainable development of rural areas in Serbia. *Problems of Sustainable Development*, 8(2), 85-91.
- Cooper, T., & Pezold, (2011): *Развој националног агроеколошког програма за Србију*, ICUN Gland, Швајцарска и Београд Србија у сарадњи са Avalon-ом, I IEEP-ом, Naturom Balkanikom, Београд, 12.
- Chambers, R., & Conway, G. (1992). *Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century*. Institute of Development Studies (UK).

Endnotes

1. Еолска ерозија настаје активношћу ветрова, односно, захваљујући њиховој способности да обликују површину Земље.
2. Учешће пољопривреде у укупној запослености износи 21,4%. Подаци су узети из Анкете о радној снази октобар, 2008.
3. Један од главних разлога недовољне развијености ових институција у Србији је одсуство политичке воље и одсуство сваке жеље да се донесу одговарајући закони, али још више да се путем изградње независног и ефикасног судства осигура њихова примена.
4. Мислимо пре свега на Законе који регулишу интервентан откуп, јавна складишта, терминску трговину, безбедност, квалитет и стандарде производа, услове откупа и сл.
5. Сектор „Хране и живих животиња“ је у 2010. години извезао робу у вредности за 1.768,1 милиона долара, а са друге стране увезено је хране и живих животиња у вредности 774,2 хиљаде долара.

Владимир Мићинћ¹
Универзитет у Крагујевцу
Економски Факултет

P. 33-45

ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

Received: March, 10, 2017

Accepted: May, 5, 2017

СТРУКТУРНЕ ПРОМЕНЕ И КОНКУРЕНТНОСТ: УСЛОВ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ИНДУСТРИЈЕ СРБИЈЕ

Апстракт

У време нове индустријске револуције структурне промене и конкурентност индустрије све више зависе од технолошких промена и радикалних иновација, од којих зависи и одрживи индустријски развој. Рад се бави структурним променама и конкурентношћу прерађивачке индустрије Србије. Циљ истраживања је да укаже на важност структурних промена и раста њене конкурентности, мерено ЦИП индексом, како би се остварио одрживи индустријски и економски развој. Ниска конкурентност и интензитет индустријализације последица су структурних промена које касне и нису усмерене према области са већом технолошком интензивношћу и приносима. Важна порука рада јесте да се одрживи индустријски развој може постићи под условом да се одлучно спроведе процес индустријализације који захтева ефикасну технолошку и индустријску политику.

Кључне речи: прерађивачка индустрија, структурне промене, конкурентност, технолошке промене, одрживи развој

JEL classification: L6, O14, O33, Q01

STRUCTURAL CHANGES AND COMPETITIVENESS: CONDITION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT INDUSTRY OF SERBIA

Abstract

At the time of a new industrial revolution structural changes and competitiveness of the industry is increasingly dependent on technological change and radical innovations, one of which depends on sustainable industrial development. The work deals with the structural changes and the competitiveness of manufacturing industry Serbia. The aim of the research is to highlight the importance of structural changes and the growth of its competitiveness, as measured by the CIP index, in order to achieve sustainable industrial and economic development. Low competitiveness and intensity of industrialization as a result of the structural changes that are late and are not directed towards areas with greater technological intensity and yields. The important message of the paper is that sustainable industrial development can

¹ micicv@kg.ac.rs

be achieved provided that it vigorously implements its industrialization process, which requires an effective technological and industrial policy.

Key words: *manufacturing, structural changes, competitiveness, technological change, sustainable development*

Увод

Технолошке промене су данас признате као један од главних покретача дугорочног и одрживог раста и развоја индустрије (UNIDO, 2015, 21). Технолошке промене у индустрији обухватају низ фаза, од инвенције, преко креирања прототипа, до иновације која је комерцијално исплатива, са различитим актерима и односима (Freeman & Soete, 1997, 426-427). Иновације снажно утичу на производне процесе и животни стандард у земљама у развоју. У њима, циљ одрживог економског развоја захтева одрживи индустријски развој или одрживу индустријализацију, која се не дешава без технолошких промена, које повећавају ефикасност структурних промена. Технолошке промене и иновације утичу на одрживи развој индустрије само ако су ефикасно интегрисане економска, социјална и еколошка димензија одрживости.

Одрживи индустријски развој се остварује растом њеног учешћа у БДП-у и запослености. То се постиже развојем инфраструктуре, развојем индустрија са већом ефикасношћу употребе ресурса, интеграцијом предузећа у ланце вредности, коришћењем еколошких технологија и процеса, повећањем истраживања и развоја, развојем технолошких могућности и подстицањем иновација (Assembly, 2015, 10). Одрживи развој индустрије може се постићи, као што је то случај у Ј. Кореји и Кини, ако се одлучно води процес индустријализације, који захтева ефикасну индустријску политику (UNIDO, 2015, 2). У том случају структурне промене су подржане одговарајућим интервенцијама које подстичу инвестиције и технолошке иновације, како би се развијале технолошки интензивне индустрије са већим приносима, продуктивношћу и конкурентношћу.

Ниска индустријска конкурентност и интензитет индустријализације Србије последица су структурних промена које касне и нису усмерене према области са већом технолошким садржајем и приносима, посебно у прерађивачкој индустрији, која је нарочито битна за привреду. Стога су предмет овог рада структурне промене и конкурентност прерађивачке индустрије Србије. Циљ истраживања у раду је да укаже на значај спровођења ефикасних структурних промена прерађивачке индустрије и раст њене конкурентности, како би се остварио одрживи индустријски и економски развој.

У раду се полази од хипотезе да је одрживи развој и ниво конкурентности прерађивачке индустрије Србије повезан са величином учешћа области у структури БДП-а и запослености и њиховом технолошком интензивношћу. У циљу потврде постављене хипотезе користе се статистички показатељи за анализу индустријских перформанси и структурних промена (стопа раста, показатељи односа и индикатори учешћа) на нивоу сектора и области, према производном принципу.

УНИДО (Организација уједињених нација за индустријски развој) методологија се користе за оцену конкурентности индустрије и интензитета индустријализације. Компаративни метод користи се за упоредну анализу перформанси и конкурентности сектора прерађивачке индустрије Србије и одабраних и релевантних сектора земаља из окружења, као и неких нових чланица ЕУ (Чешке, Словачке, Мађарске, Словеније, Румуније, Бугарске, Македоније и БиХ). У истраживању ће бити коришћени секундарни извори података Републичког завода за статистику (РЗС) и УНИДО-а.

Рад је структуриран у шест делова. Други део даје се теоријски оквир везе одрживог развоја, структурних промена и конкурентности индустрије. Трећи део бави се трендовима раста прерађивачке индустрије Србије. У четвртом делу се анализира структура додате вредности и запослености овог сектора. Пети део се бави упоредном анализом нивоа конкурентности прерађивачке индустрије и интензитета индустријализације. У шестом делу су дати закључци.

Одрживи развој, структурне промене и конкурентност - теоријски оквир

Одрживи индустријски развој подразумева елемент дугорочне или трајне индустријализације, као покретача економског развоја, као и елемент одрживости животне средине, који се фокусира на генерисање и развој просперитетних индустрија без прекомерне употребе природних ресурса и негативног утицаја на животну средину (UNIDO, 2015, 1-2). Уз ове, битан елемент је и социјално инклузивног развоја који подразумева једнаке могућности и праведну расподелу користи за све. Прва два елемента у великој мери зависе од структурних промена и конкурентности прерађивачке индустрије.

Структурне промене утичу на релативно учешће појединих делова у привреди и важан су покретач економског развоја (Sygquin, 2008, 48). Код земаља у развоју, као што је Србија, где доминира прерађивачка индустрија, промена индустријске структуре утиче на учешће, значај и локацију, посебно области овог сектора (Savić и др., 2015, 25-45). Структурне промене прерађивачке индустрије подразумевају њену способност да континуирано генеришу нове и динамичније активности, веће продуктивности и додате вредности (UNIDO, 2013, 1-11)

Мада су углавном универзалне, релације, брзина и правци структурних промена зависе од специфичности једне индустрије (Cimoli & Katz, 2003, 387-411). Код земаља у развоју, структурне промене прерађивачке индустрије су неопходне како би се достигле земље са вишим нивоом БДП *per capita* (Lin, 2012, 5), тј. како би се остварио виши интензитет индустријализације. Структурне промене прерађивачке индустрије су важне за коришћење предности технологије и иновација, и ефикасну (ре)алокацију ресурса (Fagerberg, 2000, 393-411). Данас се, поред главних покретача структурних промена, радикалних иновација и нових технологија, истичу и знање, инвестиције, екстерналије, вештине, употреба ресурса, понуда и тражња, међународна трговина, везе и агломерације, институционални оквири, глобализација и сл. (UNIDO, 2013, 16-25).

Ефикасне структурне промене прерађивачке индустрије су важан покретачем раста њене продуктивности и конкурентности, како код развијених земаља (Uradhyaya & Yeganeh, 2015, 63; Timmer, i dr. 2010, 161-165), тако и код земаља у развоју, посебно код транзиционих економија (Havlik, 2005, 23-24). Такође, економски напредак земаља у развоју, у смислу економског раста, повећања новостворене вредности, запослености и извоза, повезан је са нивоом и растом конкурентности прерађивачке индустрије (Uradhyaya & Yeganeh, 2015, 64).

Конкурентност прерађивачке индустрије дефинише се као способност једне земље да повећају своје присуство на међународном и домаћем тржишту, док истовремено развија производне активности са већим нивоом технолошког садржаја и додате вредности, односно представља способност једне прерађивачке индустрије да производи и извози конкурентне производе (UNIDO, 2013).

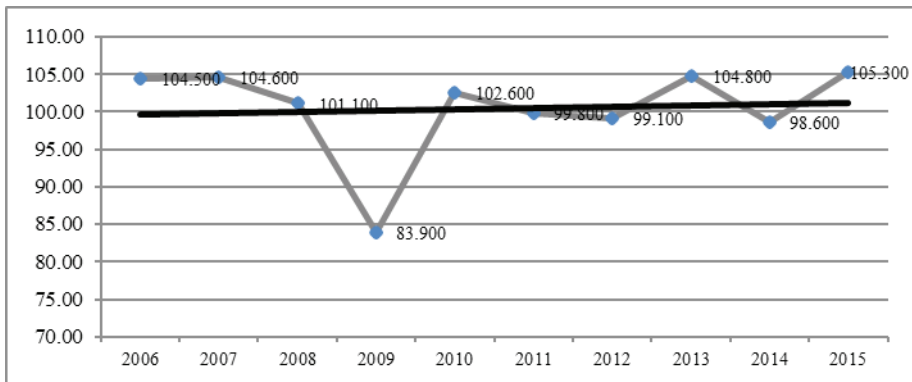
Земља може да постане индустријски конкурентнија уколико спроводи индустријске политике, кроз које се компаративне предности експлоатишу, а нове конкурентске предности стварају (UNIDO, 2015, 149-156). Важна је и способност државе да индустријском политиком обликује и утиче на структуру прерађивачке индустрије (Lin & Chang, 2009, 483-502). Индустријска политика обухвата интервенције или владине политике којима се побољша пословно окружење или мења структура индустрије према активностима за које се очекује да ће имати биље изгледе за раст, него у одсуству такве интервенције (Warwick, 2013, 14).

Постоји већи број композитних показатеља међународне конкурентности индустрије (UNIDO, 2013, Мићић, 2016, 153-161). Показатељ којим објективно мери конкурентност прерађивачке индустрије, као и ниво индустријализације, јесте композитни ЦИП (*CIP – Competitive Industrial Performance*) индекс. ЦИП индекс, индикатор перформанси или резултата, директно мери резултате индустрије, зато што обухвата анализу структурне конкурентности. С обзиром да је фокус ЦИП индекса на индустрији и структурним економским показатељима, он даје ранг и ниво конкурентности прерађивачких индустрија који има тенденцију да остане релативно стабилан. Разлог су процеси технолошких промена и учења који су кумулативни и захтевају време (Uradhyaya & Yeganeh, 2015, 1-5).

Тренд раста прерађивачке индустрије

Стопе раста прерађивачке индустрије Србије карактеришу нестабилност и осцилације. Највиша годишња стопа раста од 5,3% остварена је 2015. године, док се највећи пад производње забележен 2009. године од чак 16,1%. У посматраном десетогодишњем периоду, поред 2009. године, прерађивачка индустрија забележила је и нешто блажи пад производње у још три године (Графикон 1).

Графикон 1: Ланчани индекс, прерађивачка индустрија, 2006-2015. година

Извор: РЗС. (2017)., База података, Индустрија, Београд: РЗС, преузето 20.02.2017. са <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>

Флукуације стопа раста производње још су израженије ако се посматра квартални или месечни ниво. Оне су се кретале у распону од минус 25 до плус 25%. Посматрајући основни тренд кретања, велики пад производње забележен је у последњем кварталу 2008. и првом кварталу 2009. године. Ескалација кризе је наступила у другом и трећем кварталу 2009. године, када су забележене месечне стопе пада индустријске производње и преко 25% (Савић и др., 2015b, 343-344).

Просечна стопа раста прерађивачке индустрије у периоду 2006-2015. године била је свега 0,04%. Овакво кретање просечних стопа раста овог сектора утицало је да ниво производње на крају 2015. године није надмашио ниво из 2006. године. Посматрано по областима Прерађивачке индустрије највише просечне стопе раста и највећи кумулативан раст производње забележили су Производња моторних возила, приколица и полуприколица (С29), Производња основних фармацеутских производа (С21) и Производња електричне опреме (С27). Две важне области, које имају високо учешће у бруто додатој вредности (БДВ), Производња прехранбених производа (С10) и Производња пића (С11), стагнирају. Традиционални области, као што су Производња текстила (С13), Производња одевних предмета (С14), Производња коже и предмета од коже (С15), Прерада дрвета и производи од дрвета (С16), Производња основних метала, бележе континуирано стопе пада производње и пад укупне производње (Табела 1).

Табела 1: Просечна стопа раста и ниво производње, 2006-2015.

Сектор/област	Просек	Стандардна девијација	2006=100
С - Прерађивачка индустрија	0,04	6,5	100,4
С 10 Производња прехранбених производа	0,01	3,9	100,1
С 11 Произ. пића	0,08	7,9	100,8
С 12 Произ. дуванских производа	0,47	6,7	104,7
С 13 Произ. текстила	-0,67	13,4	93,3
С 14 Произ. одевних предмета	-0,31	9,2	96,9

С 15 Произ. коже и предмета од коже	-0,71	6,7	92,9
С 16 Прерада дрвета и производи од дрвета	-0,24	21,8	97,6
С 17 Произ. папира и производа од папира	0,41	6,1	104,1
С 18 Штампане и умножавање аудио и видео записа	0,36	6,3	103,6
С 19 Произ. кокса и деривата нафте	0,21	18,2	102,1
С 20 Произ. хемикалија и хемијских производа	0,05	17,8	100,5
С 21 Произ. основних фармацевтских производа	0,52	11,2	105,2
С 22 Произ. производа од гуме и пластике	0,02	10,3	100,2
С 23 Произ. производа од осталих неметалних минерала	-0,28	8,8	97,2
С 24 Произ. основних метала	-0,13	22,4	98,7
С 25 Произ. металних производа, осим машина и уређаја	0,20	13,4	102,0
С 26 Произ. рачунара, електронских и оптичких произ.	-1,48	23,8	85,2
С 27 Произ. електричне опреме	0,49	10,8	104,9
С 28 Произ. непоменутих машина и непоменуте опреме	-0,06	21,2	99,4
С 29 Произ. моторних возила, приколица и полуп.	1,02	51,1	110,2
С 30 Произ. осталих саобраћајних средстава	-0,34	34,5	96,6
С 31 Произ. намештаја	0,30	29,2	103,0
С 32 Остале прерађивачке делатности	0,26	20,6	102,6
С 33 Поправка и монтажа машина и опреме	-0,68	8,0	93,2

Извор: РЗС. (2017). База података, Индустрија, Београд: РЗС, преузето 20.02.2017. са <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>

Величина структурних промена између области прерађивачке индустрије показује стандардна девијација и дисперзија стопа раста. Већа дисперзија значи да је стандардна девијација већа и да су структурне промене веће на нивоу области, и супротно (Савић и др., 2015, 25-45). Највеће структурне промене посматрано по областима остварене су у Производњи моторних возила (С29) и Производњи саобраћајних средстава (С30), а најмање промене остварене су у Производњи прехранбених производа (С10) и Производњи папира (С17).

Структура додате вредности и запослености прерађивачке индустрије

Секторска структура привреде Србије показује да је прерађивачка индустрија најзначајнији сектор у погледу стварања БДВ-а. Иако има највеће учешће у БДП-у, кретање просечне стопе раста прерађивачке индустрије, по вишеструко нижој стопи од просечене стопе раста привреде, довело је до смањења учешћа овог сектора у структури (Табела 2). БДВ-а прерађивачке индустрије у 2012. години износило је 14,4% БДП-а, док је ово учешће у 2001. години било 19,5% БДП-а, то јест за 5,1 процентни поен ниже него 2001. године. У овом периоду структура привреде значајно је измењена у корист услуга.

Табела 2: Структура БДВ-а - учешће у БДП, %

Сектор/област	2001	2012	2012-2001*
С - Прерађивачка индустрија	19,5	14,4	-5,1
С 10 Производња прехранбених производа	4,0	3,5	-0,5
С 11 Произ. пића	1,2	1,0	-0,2
С 12 Произ. дуванских производа	0,5	0,2	-0,3
С 13 Произ. текстила	0,5	0,1	-0,4
С 14 Произ. одевних предмета	0,9	0,5	-0,4
С 15 Произ. коже и предмета од коже	0,3	0,2	-0,1
С 16 Прерада дрвета и производи од дрвета	0,3	0,3	0,0
С 17 Произ. папира и производа од папира	0,5	0,5	0,0
С 18 Штампаче и умножавање аудио и видео записа	0,3	0,3	0,0
С 19 Произ. кокса и деривата нафте	1,0	1,3	0,3
С 20 Произ. хемикалија и хемијских производа	0,9	0,6	-0,3
С 21 Произ. основних фармацеутских производа	1,1	0,4	-0,7
С 22 Произ. производа од гуме и пластике	0,9	0,9	0,0
С 23 Произ. производа од осталих неметалних минерала	1,6	0,6	-1,0
С 24 Произ. основних метала	0,8	0,2	-0,6
С 25 Произ. металних производа, осим машина и уређаја	1,2	1,4	0,2
С 26 Произ. рачунара, електронских и оптичких произ.	0,4	0,4	0,0
С 27 Произ. електричне опреме	0,7	0,4	-0,3
С 28 Произ. непоменутих машина и непоменутих опреме	0,8	0,5	-0,3
С 29 Произ. моторних возила, приколица и полуп.	0,8	0,4	-0,4
С 30 Произ. осталих саобраћајних средстава	0,1	0,1	0,0
С 31 Произ. намештаја	0,5	0,3	-0,2
С 32 Остале прерађивачке делатности	0,3	0,2	-0,1
С 33 Поправка и монтажа машина и опреме	0,1	0,1	0,0

* повећање/смањење 2012-2001.

Извор: РЗС. (2017). База података, Национални рачун, Београд: РЗС, преузето 20.02.2017. са <http://webz.s.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>

У структури прерађивачке индустрије највеће учешће у стварању БДВ-а има Производња прехранбених производа (С10), Производња металних производа (С25) и Производња кокса и деривата нафте (С19). Међутим, изузев области Производње кокса и деривата нафте (С19), све друге области су забележиле пад или стагнацију учешћа у структури БДП-а, што потврђује деиндустријализацију и терцијаризацију привреде. У структури прерађивачке индустрије најмање учешће у стварање БДВ-а има Производња текстила (С13), Производња саобраћајних средстава (С30) и Поправка и монтажа машина и опреме (С33).

Посматрано према технолошкој интензивности, може се оценити да је структура прерађивачке индустрије неповољна. У њој доминирају области чији производи, посматрано по технолошким групама, припадају групи производа ниске и средње ниске технолошке интензивности, а најмање средње-високе и високе технолошке интензивности (European Commission, 2009, 1). Наиме, у структури прерађивачке индустрије доминирају области чији производи су интензивни природним ресурсим и радом, а то су производи ниског нивоа додате вредности. Од

2012. године долази до раста производње моторних возила (C29) и саобраћајних средстава (C30), чији производи су средње-високе технолошке интензивности.

Расподела БДВ-а главних области показују разлике прерађивачких индустрија Србије, Бугарске, Македоније и БиХ са једне, и Чешке, Словачке, Мађарске, Словеније и Румуније, са друге стране у 2015. години (Графикон 2). Код друге групе земаља веће учешће имају области средње-високе и средње-ниске интензивности и интензитета рада и знања. Ради се и пропульзивнијим областима у којима су технолошке промене веће, које имају већи ниво продуктивности, конкурентности и БДВ-а, што утиче и на њихове извозне могућности.

Графикон 2: Учешће три главне области у БДВ-а прерађивачке индустрије, 2015.

Извор: UNIDO. (2017). Basic Information, preuzeto 15.02.2017. sa http://www.unido.org/Data1/IndStatBrief/Basic_Information.cfm?print=no&ttype=C1&Country=MCD&Group

Према званичним статистичким подацима секторска структура привреде Србије такође показује да је прерађивачка индустрија најзначајнији сектор и према броју запослених. У 2014. години 20% од укупног броја запослених радника било је запослено у прерађивачкој индустрији, и поред тога што је укупан број радника од 2001. године смањен за 1,9 пута. Такође, у истом периоду релативно учешће овог сектора смањено је за 10,8 процентних поена, што је утицало на раст његове продуктивности, исказан као однос БДВ-а и броја запослених (Табела 3). Све области прерађивачке индустрије бележе смањење учешћа у укупној запослености. Највеће релативно учешће има област Производња прехранбених производа (C10), Производња металних производа (C25) и Производња одевних предмета (C14), односно, области чији производи су интензивни природним ресурсим и радом.

Табела 3: Структура запослених, у %

Сектор/област	2001	2014	2014-2001*
С - Прерађивачка индустрија	30,8	20,0	-10,8
С 10 Производња прехранбених производа	4,9	4,1	-0,8
С 11 Произ. пића	0,9	0,5	-0,4
С 12 Произ. дуванских производа	0,2	0,1	-0,1
С 13 Произ. текстила	1,7	0,5	-1,2
С 14 Произ. одевних предмета	2,9	1,7	-1,2
С 15 Произ. коже и предмета од коже	0,9	0,5	-0,4

С 16 Прерада дрвета и производи од дрвета	1,0	0,7	-0,3
С 17 Произ. папира и производа од папира	0,8	0,4	-0,4
С 18 Штампање и умножавање аудио и видео записа	0,6	0,5	-0,2
С 19 Произ. кокса и деривата нафте	0,3	0,1	-0,2
С 20 Произ. хемикалија и хемијских производа	1,6	0,8	-0,8
С 21 Произ. основних фармацевтских производа	0,3	0,3	0,0
С 22 Произ. производа од гуме и пластике	1,3	1,2	-0,2
С 23 Произ. производа од осталих неметалних минерала	2,0	0,8	-1,3
С 24 Произ. основних метала	1,8	0,7	-1,0
С 25 Произ. металних производа, осим машина и уређаја	2,6	2,1	-0,5
С 26 Произ. рачунара, електронских и оптичких произ.	0,9	0,5	-0,4
С 27 Произ. електричне опреме	1,0	0,8	-0,2
С 28 Произ. непоменутих машина и непоменуте опреме	1,7	1,0	-0,8
С 29 Произ. моторних возила, приколица и полуп.	1,5	1,3	-0,2
С 30 Произ. осталих саобраћајних средстава	0,4	0,2	-0,2
С 31 Произ. намештаја	0,9	0,7	-0,2
С 32 Остале прерађивачке делатности	0,4	0,4	-0,1
С 33 Поправка и монтажа машина и опреме	0,3	0,3	0,0

* повећање/смањење 2014-2001.

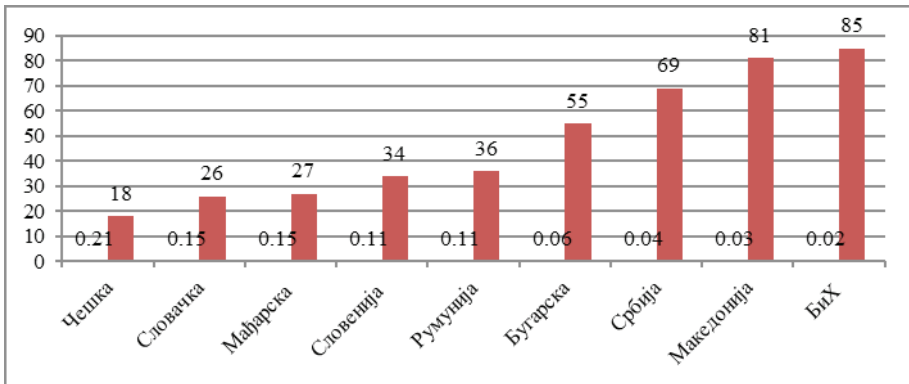
Извор: РЗС. (2017). *Запосленост и зараде, Ново, Београд: РЗС, преузето 25.02.2017. са <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=26>*

Конкурентност прерађивачке индустрије

ЦИП индекс посебан нагласак додељује прерађивачкој индустрији, тако да су земље које имају високо учешће пољопривреде или рударства лошије рангиране (Uradhyaya & Yeganeh, 2015, 1-5). ЦИП индекс пружа могућност да се упореде конкурентске перформансе прерађивачке индустрије једне земље са релевантним земљама из истог региона или интеграције. Због тога се у овој компаративној анализи индустријских перформанси и конкурентности посматра сектор прерађивачке индустрије Србије и овај сектор из групе одабраних земаља.

У односу на посматране земље конкурентност прерађивачке индустрије Србије је на ниском нивоу (Графикон 2). Она се са вредношћу ЦИП индекса од 0,04 у 2015. години налазила на 69 позицији од 144 рангиране индустрије у свету. Да је ниска конкурентност потврђује чињеница да у Европи, од Србије, нижу конкурентност прерађивачке индустрије имају Македонија, Босна и Херцеговина, Албанија и Молдавија (UNIDO, 20176).

Графикон 1: Ранг конкурентности и вредност ЦИП индекса, 2015. године

Извор: UNIDO. (2017b). Statistics Data Portal, preuzeto 15.02.2017. sa <https://stat.unido.org/database/CIP%202016>.

Упоредна анализа показује да су капацитет производње (MVApc) и извоза (MXpc) прерађивачке индустрије Србије веома ниски, посебно у односу на боље рангиране индустрије, чланице ЕУ (Табела 4).

Табела 4: Индикатори конкурентности, 2015. година

	РС	МК	БиХ	ЧЗ	СК	ХУ	СЛ	РО	БГ
MVApc, у УСД	637	516	506	4.602	3.360	2.485	4.231	1.797	1.011
MXpc, у УСД	1.321	2.150	1.242	15.219	14.883	10.184	13.362	2.813	2.957
MVAsh, %	22,0	16,0	15,0	50,0	47,0	57,0	49,0	38,0	32,0
MVAsh, %	15,0	11,0	11,0	23,0	19,0	18,0	18,0	22,0	14,0
Индекс интензитета индустријализације	0,36	0,25	0,26	0,66	0,58	0,63	0,58	0,56	0,41
MNXsh, %	47,0	55,0	24,0	68,0	69,0	75,0	62,0	56,0	39,0
MXsh, %	84,0	92,0	81,0	94,0	94,0	90,0	91,0	87,0	72,0

Извор: UNIDO. (2017b). Statistics Data Portal, preuzeto 15.02.2017. sa: <https://stat.unido.org/database/CIP%202016>.

БДВ-а прерађивачке индустрије Србије по глави становника (MVApc) од 637 УСД је међу најнижима у Европи. Слична ситуација је и код извоза прерађивачке индустрије по глави становника (MXpc) који износи свега 1.321 УСД, а нижу вредност извоза по глави становника од посматраних земаља има БиХ. У погледу интензитета индустријализације (MVAsh + MVAsh), а посебно у погледу квалитета извоза (MNXsh + MXsh), прерађивачка индустрија Србије је далеко од Чешке, Словачке, Мађарске и Словеније. Ови помоћни композитни подиндикатори су на нивоу или нешто изнад нивоа Македоније и БиХ, али заостају за вредностима композитних подиндикатора Румуније и Бугарске. Раст производње и извоза аутомобилске индустрије од 2012. године утицао је на побољшање структуре прерађивачке индустрије Србије. Ипак, већи раст ЦИП индекса и међународне конкурентности прерађивачке индустрије захтева време, инвестиције и озбиљнији приступ и структурним реформама, што потврђује претходно наведену тезу да су ранг и вредност ЦИП индекса релативно стабилни у кратком и средњем року (Upadhyaya & Yeganeh, 2015, 1-5).

Закључак

Нестабилност и осцилације, високе флукуације стопа раста производње, као и ниска просечна стопа раста прерађивачке индустрије и њених области, односно негативни трендови, последица су делом привремених чинилаца, као што је реструктурирање предузећа, а највећим делом су последица неадекватних општих услова за пословање, ниских инвестиција, кашњења и неконтинуираности промена или нефикасних структурних реформи.

Дисперзија стопа раста показује да су на нивоу области веће структурне промене остварене код производње моторних возила и саобраћајних средстава. И поред тог позитивног тренда, може се оценити да је, према технолошкој интензивности, структура прерађивачке индустрије неповољна. У њој доминирају области чији производи, посматрано по технолошким групама, припадају групи производа ниске и средње ниске технолошке интензивности, то јест, области чији производи су интензивни природним ресурсим и радом, а то су производи ниског нивоа додате вредности. Истоветна оцена се може констатовати ако се посматра структура запослених у и по областима прерађивачке индустрије.

На стопу раста и кумулативни раст производње области прерађивачке индустрије, као и на структурне промене и њој, највише су утицали обим инвестиција по областима, као и приватизација у претходном периоду. За једну динамичнију и пропульзивнију производну структуру прерађивачке индустрије била је неопходна и адекватно дефинисана и спроведена индустријска политика. Она је требало да подстакне већи обим инвестиција, технолошке промене и иновације, трансфер технологије из иностранства, како би се развијале технолошки интензивније области и производи са већим приносима и вишим нивоом конкурентности.

Неефикасне структурне промене за последицу имају неконкурентност прерађивачке индустрије, што потврђује ЦИП индекс. Ниска конкурентност, ниво развоја и капацитет производње и извоза прерађивачке индустрије, и најважније, низак интензитет индустријализације, последица су спорих технолошких промена. Ово потврђује хипотезу да је одрживи развој и ниво конкурентности прерађивачке индустрије Србије повезан са величином учешћа области у структури БДП-а и запослености и њиховом технолошком интензивношћу.

Резултати изложени у овом раду треба да доприносу схватању да без технолошких и структурних промена у сектору прерађивачке индустрије није могуће остварити одрживи индустријски развој и економски развој Србије. Важна порука рада, која би могла бити од користи и за владу јесте да се одрживи индустријски развој, а тиме и економски развој, може постићи под условом да се одлучно води процес индустријализације, који захтева ефикасну технолошку и индустријску политику.

Литература

- Assembly, U. G. (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. *New York: United Nations*.
- Cimoli, M. & Katz, J. (2003). Structural reforms, technological gaps and economic development: a Latin American perspective. *Industrial and corporate change*, 12(2), 387-411.

- Fagerberg, J. (2000). Technological Progress, Structural Change and Productivity Growth: A Comparative Study, *Structural Change and Economic Dynamics*, 11(4), 393-418.
- Freeman, C., & Soete, L. (1997). *The economics of industrial innovation*. Psychology Press, 426-427.
- Havlik, P. (2013). Structural change and economic growth in the new EU member states. *Vienna Institute for International Economic Studies*, preuzeto 15.05. 2015. sa: <http://wiiw.ac.at/structuralchange-productivity-and-employment-in-the-new-eu-member-states-p-302.html>.
- Havlik, P., & Landesmann, M. (2005). *Structural change, productivity and employment in the new EU member states* (No. 313). Vienna Institute for International Economic Studies.
- Lin, J. Y. (2011). New structural economics: A framework for rethinking development. *The World Bank Research Observer*, 1kr007.
- Lin, J.Y. & Chang, H. J. (2009). Should Industrial Policy in Developing Countries Conform to Comparative Advantage or Defy it? *Development Policy Review*, 27(5), 483–502.
- Мићић, В. (2016). Структурне промене и конкурентност прерађивачке индустрије Републике Србије. У: Маринковић, В., Јањић, В. и Мићић, В. (ред.). Унапредјење конкурентности привреде Републике Србије (153-161) Крагујевац: Економски факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Републички завод за Статистику (РЗС) (2017). *База података, Индустрија*, Београд: РЗС, преузето 20.02.2017. са <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>
- Републички завод за Статистику (РЗС) (2017). *База података, Национални рачун*, Београд: РЗС, преузето 20.02.2017. са <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>
- Savić, Lj., Bošković, G., and Mičić, V. (2015). Structural Changes in Manufacturing Industry at Division Level – Serbia and New EU Member States, *Industrija*, 43(4), 25-45.
- Савић, Љ., Илић, М., и Мићић, В. (2015б). *Економика индустрије*. Крагујевац: Економски факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Syrquin, M. (2007). Structural change and development. *International Handbook of Development Economics*, 1, 48-67.
- Timmer, M. P., Inklaar, R., O'Mahony, M., & Van Ark, B. (2010). *Economic growth in Europe: a comparative industry perspective*. Cambridge University Press.
- UNIDO (2013). *Industrial Development Report 2013, Sustaining Employment Growth: The Role of Manufacturing and Structural Change*, Vienna: UNIDO.
- UNIDO (2015). *Industrial Development Report 2016, The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development*, Vienna: UNIDO.
- UNIDO. (2017). *Basic Information*, preuzeto 15.02.2017. sa http://www.unido.org/Data1/IndStatBrief/Basic_Information.cfm?print=no&ttype=C1&Country=MCD&Group.

- UNIDO (2017b). *Statistics Data Portal*, preuzeto 15.02.2017. sa <https://stat.unido.org/database/CIP%202016>.
- Upadhyaya, S., & Yeganeh, S. M. (2015). *Competitive Industrial Performance Report 2014*. United Nations Industrial Development Organization (UNIDO).
- Warwick, K. (2013). *Beyond Industrial Policy: Emerging Issues and New Trends*, OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 2, Paris: OECD Publishing. preuzeto 1.6. 2014, sa <http://dx.doi.org/10.1787/5k4869clw0xp-en>
- European Commission (2009). *Eurostat indicators on High-tech industry and Knowledge – intensive services, Annex 3 – High-tech aggregation by NACE Rev.2*. EC. 1-3. preuzeto 20.02.2017. sa http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/htec_esms_an3.pdf

Светлана Соколов Младеновић¹

Универзитет у Нишу

Економски факултет

P. 47-55

SCIENTIFIC REVIEW ARTICLE

Received: April, 20, 2017

Accepted: May, 5, 2017

ОДРЖИВОСТ И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ У МАЛОПРОДАЈИ – – МЕЂУНАРОДНА И ДОМАЋА ИСКУСТВА²

Апстракт

Последњих година одрживост и одрживи развој постају веома актуелне теме у многим сегментима економског амбијента. Како трговина и мало-продаја заузимају значајно место у привреди једне земље, тако и концепт одрживог развоја има своје место у малопродаји. При томе, концепт одрживог развоја, са свим својим компонентама, у малопродаји показује извесне специфичности, а компаније на основу њега настоје да креирају и унапреде дугорочну конкурентску предност. Имајући у виду ове чињенице, предмет овог рада је примена концепта одрживости и одрживог развоја у малопродаји. Циљ је да се, на основу искустава међународних и домаћих малопродајних ланаца, укаже на значај који концепт одрживости има у малопродаји.

Кључне речи: малопродаја, трговина, одрживост, одрживи развој.

JEL classification: M21, Q56

SUSTAINABILITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN RETAILING – INTERNATIONAL AND DOMESTIC EXPERIENCES

Abstract

In recent years, sustainability and sustainable development have become very topical issues in many segments of the economic environment. How to store and retail occupy an important place in the economy of a country, and the concept of sustainable development has its place in retail. In fact, the concept of sustainable development, with all its components, retail is specific, and the companies on the basis of trying to create and improve the long-term competitive advantage. Given these facts, the subject of this work is the application of the concept of sustainability and sustainable development in retail. The aim is that, based on the experience of international and national retail chains, highlight the importance of the concept of sustainability has retail.

Key words: retail, trade, sustainability, sustainable development.

¹ svetlana.sokolov@eknfak.ni.ac.rs

² Овај рад представља резултат истраживања на пројект. 179081, финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Увод

Потрошачи су полазна и завршна тачка пословања трговинских, посебно малопродајних компанија. Почетком 21. века они постају све пробирљивији и софистициранији. У први план долазе њихове потребе за производима који носе ознаку еко, природан, био. С друге стране, проблеми загађења животне и радне средине постају све озбиљнији, тако да све то утиче на многе малопродајне компаније које повећавају интерес за окружење, али и економски и друштвени утицај својих активности. У том контексту, малопродајне компаније постају свесније значаја концепта одрживости и одрживог развоја. Ову чињеницу потврђују и водеће малопродајне компаније које све више промовишу концепт одрживог развоја и преузимају улогу интемедијатора између произвођача и потрошача. Такође, промовисање концепта одрживог развоја засновано је и на креирању извештаја о одрживости од стране водећих малопродајних компанија које на тај начин исказују своје интересовање за заштиту животне и радне средине, запослене и друштво у целини, промовишу транспарентност својих активности, боље управљају ризиком и повешавају своје тржишно учешће. Полазећи од претходних чињеница, предмет овог рада јесте анализа концепта одрживости и одрживог развоја у малопродаји, с посебним освртом на пословање водећих малопродајних компанија у свету и на тржишту Србије.

Концепт одрживости и одрживог развоја

Концепт одрживост је појам који се веома често користи, али га је, с друге стране, тешко дефинисати. Тако је дефиниција одрживости детерминисана различитим аспектима и веровањима. Тако је за једног биолога одрживост очување врсте, док је за инжењера одрживост могућност за поновно коришћење енергије. На основу тога одрживост може бити слаба и јака (Вукићевић, Милошевић, 2012). Слаба одрживост предлаже да општа добробит не може бити умањена, што значи да на пример свако коришћење природних ресурса није погрешно уколико се тиме чини добро људима. Са друге стране, јака одрживост одваја ресурсе који су природно створени од оних које је створила људска рука. То значи да су природни ресурси ограничени и уколико их човек трансформише, њихова вредност не може поново бити искоришћена. (Jamieson, 1998; Vucetich, 2010).

Постоји јака потреба да се преиспита свака употреба ресурса због ограничења која непобитно постоје у вези са њиховим коришћењем. Ово се посебно може маркирати у секторима који су динамични и који се брзо развијају, а један од таквих је и сектор трговине, посебно малопродаје. Управо у овом сектору неопходно је да се нагласи како развој и иновације које су настале у том процесу подлежу утицају одрживости.

Поред претходних гледишта, одрживост се може посматрати из других перспектива (Gladwin, Kennelly i Krause, 1995) као што су:

- Техноцентрично гледиште је слично јакој одрживости. Према овом гледишту природни ресурси се могу експлатисати без специјалних ограничења, људи су супериорни у односу на природу, економија је изолована у односу на природу и подстиче глобални раст.

- Екоцентрично гледиште је сличније слабој одрживости. Вредности овог гледишта приказују земљу као живу, крхку и осетљиву на људске акције, где је људска популација већ достигла свој максимум.
- Одрживо-центрично гледиште покушава да помири претходна два. Његове основне карактеристике су да су земља и људи повезани у један систем, популација мора бити стабилизована, економија и еколошки систем се подупиру.

Као што је напоменуто раније, одрживост може бити јака или слаба. Гледајући на ово из перспективе организација, видимо да неке од њих придају већи значај одрживости и томе како ће је достићи. Као резултат ових активности могуће је произвести негативне еколошке утицаје. Решење за ово би могао да буде еколошки одрживи развој, што из перспективе организација представља напор за помирење јаких и слабих тенденција одрживости. Постоје четири механизма преко којих организације могу да постигну еколошки одржив развој (Вукићевић, Милошевић, 2012):

- Управљање квалитетом животне средине
- Еколошки одрживе стратегије конкурентности
- Технолошки трансфер
- Контрола корпоративног утицаја на популацију

Ово ће дати компанијама добре смернице, али, на жалост, ово често није довољно, јер поред тога постоје и екстерни фактори као што су владе и потрошачи који морају бити укључени како би еколошки одржив развој био у потпуности достигнут (Shrivastava, 1995).

Дакле, значење појмова одрживог развоја и одрживости сложено је те једино што се са сигурношћу о њима може рећи јесте да још увек изазивају бројне значушне и стручне расправе. У основи, ради се о политичком и глобалном концепту који се у почетку односио првенствено на проблеме окружења слабије развијених земаља. Иако је појам прва употребила Barbara Ward 1960-тих година (Ward, 1962), већу пажњу светске јавности привлачи 1974. године након „Сосоуос декларације“ у чијим се закључцима препознаје веза између друштвеног благостања и питања везаних за окружење (www.unep.org/GEO/geo3/english/045.htm). Након 1992. године у којој је одржана „Конференција о окружењу и развоју Уједињених нација“ (United Nations Conference on Environment and Development – UNCED) у Рио де Женеиру, концепт се почиње појављивати у националним стратешким и развојним документима.

Према Брундтландовом извештају (Meyer, 2000), одрживи развој се дефинира као упораба ресурса у садашњости на начин који омогућава даље пословање у будућности. Дакле, одрживост је развој који омогућава задовољавање потреба садашњих генерација, а без угрожавања потреба будућих генерација. Односно, општи циљ одрживог развоја је побољшање животног стандарда и квалитета људског живота, сада и за будуће генерације. Котлер (2006) истиче како предузећа своје постојање не могу оправдати искључиво кроз пословну добит, већ искључиво кроз добит (корисност) за друштво.

У Агенди 21 по први пут су службено спомињани друштвени и природни чиниоци као димензије одрживости које требају прихватити развијене земље. Инси-

титуције развијених земаља по први пут су прихватиле такав приступ одрживости (Ћузовић, Соколов, Младеновић, 2013), који узима у обзир следеће:

- Промене у вредностима и ставовима потрошача који су постали осетљиви на активности које се предузимају од стране предузећа,
- Растућој глобалној конкуренцији,
- Загађењу и растућој потрошњи ограничених енергетских извора,
- Расту сиромаштва и општег песимизма због економске стагнације и кризе, и сл.

Данас се у обрађавању одрживог развоја пажња усмерава на три аспекта (Соколов Младеновић, Ћузовић, 2014), а то су: (1) економска одрживост, (2) друштвена одрживост, и (3) природна или еколошка одрживост.

Економска одрживост се може дефинисати као остваривање раста, ефикасности и „праведне“ дистрибуције богатства. Друштвена одрживост подразумева учешће у доношењу одлука, мобилност и кохезију, остваривање друштвеног идентитета, развој институција. Трећи аспект одрживости, природна или еколошка одрживост, поштује целовитост различитих еко-састава, природни капацитет и заштиту природних ресурса.

Одрживи развој у малопродаји

Малопродаја као значајан сегмент сваке привреде и посредник између добављача и потрошача може доприносити одрживости кроз (Кнего, 2012): а) однос према добављачима, б) однос према потрошачима и ц) властитим развојем који уважава природу као основу живота.

Малопродајна компанија при избору добављача може дати предност оним добављачима који имају имплементиран неки од система управљања који у већој мери гарантује да произвођач функционише у складу са имплементираним системом управљања који за резултат има квалитетнији производ. У савременом пословању све је теже постати добављач ако није имплементиран неки од система управљања који купцу-малопродајној компанији може бити интересантан.

Малопродајна компанија при одабиру добављача може игнорисати добављаче који при производњи производа не уважавају критеријуме заштите околине, који експлоатишу дечји рад, који при производњи користе недопустиве, а по здравље људи и околину, штетне технологије и материјале. Примери тога су повремено присутни у широј јавности преко електронских и штампаних медија који подижу осетљивост друштва за квалитет пословања на вишем нивоу. Малопродајне компаније, у односу према добављачима који не поштују природу у производњи производа, могу водити активну и пасивну политику. Активном политиком се превенира могућност да се у понуди на полицама малопродајне компаније нађу производи који су последица рада у еколошки непримереним околностима. Пасивна политика одабира добављача се односи на ситуације када је малопродајна компанија, подстакнута реаговањем шире јавности, отказала сарадњу таквим добављачима бојећи се ланчане реакције купаца који би је могли игнорисати или допринети стварању њеног лошег имиџа у јавности.

Сви аспекти квалитета производа долазе до изражаја у односима малопродајне компаније с добављачима. То се односи на комплетну набавку робе која би у производњи требала бити усклађена с прихватљивим еко стандардима, амбалажу (примарну, секундарну и терцијарну) као могућег загађивача и одабир транспортних средстава која су ефикаснија и мање загађују. У којој мери ће малопродајна компанија успети наметнути екологију као критеријум одабира добављача зависи од његове величине и пословне снаге. Променом улоге малопродајне компаније у ланцу набавке такве могућности су све израженије.

Малопродајна компанија у односу према потрошачима може утицати на понашање потрошача. Јасно је да само највећи и најуспешнији могу диктирати трендове. Остали их могу покушати пратити. Велики део еколошких проблема повезан је с понашањем потрошача. Малопродајне компаније могу системски радити на њиховом смањивању. Могућности су им да намећу нове, еколошки прихватљивије, производе, да заговарају примену нових технологија у развоју индустрије материјала за паковање и да мењају старе навике које потенцирају еколошке проблеме који постају све теже решиви. Потребно је покретати процесе развоја свести код крајњих потрошача да нису само потрошачи, већ да могу бити значајна карика у набавном ланцу која може усвајати навике еколошког понашања.

Малопродајна компанија може доприносити одрживом развоју на начин да се у вођењу пословне, којом одређује властити раст и развој, фокусира на избор могућности које су усклађене са заштитом природе, било директно или индиректно. Могу се истакнути продајне технологије које омогућавају купцу да купује не трошећи енергију превозног средства с којим се мора довести на локацију продајног објекта. То се такође односи и на избор продајних технологија које омогућавају јефтину продају. За све могућности унапређења односа с природом је нужно да буду усклађене с економским могућностима окружења у коме малопродајна компанија послује.

Примена концепта одрживог развоја у највећим малопродајним ланцима у свету

Најуспешнији малопродајни ланци редовно објављују своје извештаје о одрживости, где се може видети које компоненте односно димензије одрживог развоја представљају саставни елемент њиховог пословања и креирања дугорочне и одрживе конкурентске предности. Ослањајући се на листу најуспешнијих малопродајних ланаца (посматрано по обиму пословања), као и увидом у њихове извештаје о одрживости, из табеле 1 могу се видети 10 највећих малопродајних ланаца и имплементација концепта одрживог развоја са његовим димензијама односно компонентама.

Табела 1. Највећи малопродајни ланци и примена концепта одрживог развоја

Ранг	Компанија	Земља седишта	Приход (у мил. \$) 2015.	Економска компонента одрживог развоја	Еколошка компонента одрживог развоја	Друштвена компонента одрживог развоја
1.	Wal-Mart Stores, Inc.	SAD	482.130	√	√	√
2.	Costco Wholesale Corporation	SAD	116.199	√	√	√
3.	The Kroger Co.	SAD	109.830	√	√	√
4.	Schwarz Unternehmenstreuhand KG	Nemačka	94.448	√	√	√
5.	Walgreens Boots Alliance, Inc. (formerly Walgreen Co.)	SAD	89.631	√	√	√
6.	The Home Depot, Inc.	SAD	88.519	√	√	√
7.	Carrefour S.A.	Francuska	84.856	√	√	√
8.	Aldi Einkauf GmbH & Co. oHG	Nemačka	82.164	√	√	√
9.	Tesco PLC	Velika Britanija	81.019	√	√	√
10.	Amazon.com, Inc.	SAD	79.268	√	√	√
	Top 10		1.308.065			
	Top 250		4.308.416			

Извор: Прилагођено према Deloitte Touche Tohmatsu Limited. Global Powers of Retailing 2017. преузето са <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/consumer-industrial-products/gx-cip-2017-global-powers-of-retailing.pdf> (11.04.2017.)

Увидом у извештаје о одрживости које објављују најуспешнији малопродајни ланци, уочава се да су у њиховом пословању присутне све три компоненте одрживог развоја

Walmart, примера ради, истиче одрживост развоја у својим пословним процесима и производима. Компанија је увела три темељна циља везана за одрживост, а то су коришћење обновљивих извора енергије, процеси без непотребне потрошње, губитака и расипања и продаја производа који су у складу с развојем и очувањем људи и окружења (Wal-Mart 2016 Global Responsibility Report). На тај се начин Walmart позиционира у свести потрошача као пионир одрживог развоја производње и производа доступних просечном потрошачу. Концептом одрживог развоја нису обухваћени само производи које Walmart нуди, већ и целокупне активности, од добављача и производње, до интерних операција и управљања. Као резултат праћења начела и смерница одрживог развоја, Walmart повећава лојалност купаца љубитеља и заговорника очувања природе и окружења, који својом еколошком свешћу и бригом чине све значајнији тржишни сегмент. Према истраживању Hartman групе, расте број потрошача широм света који купују органске и еко-производе. С друге стране, органски производи доступни су у свету у више од 70% традиционалних продавница (Bezawada i Pauwels, 2013).

Примена концепта одрживог развоја у највећим малопродајним ланцима у Србији

Концепт одрживог развоја нашао је своју пимену и у малопродајним ланцима који послују на тржишту Србије. Један од водећи је свакако Delhaize група.

Delhaize група је један од водећих трговаца на мало прехранбеним и осталим производима у региону југоистичне Европе и САД-у са седиштем у Белгији. Традиција у пословању од преко једног века и опстанак на суровом тржишту малопродаје, гаранти су поуздане услуге и квалитета производа. Константна тежња да својим потрошачима понуди диференциране производе, пријатно куповно искуство на локалном нивоу и испоруку супериорних вредности уз поштовање друштвених, еколошких и етичких стандарда довели су ову компанију у сам врх светске малопродаје. У годишњем извештају Delhaize групе за 2013. годину наводи се да је једна од њених највећих снага блиска сарадња оперативних компанија како на регионалном тако и на глобалном нивоу. У дефинисаној визији истиче се потреба за продајом хранљивих и здравих производа који су безбедни по здравље људи и еколошки исправни, који потичу из одрживих извора производње уз посебан акценат на њиховој доступности. Компанија послује на тржиштима САД-а, Белгије, Индонезије и региона југоисточне Европе односно Грчке, Румуније и Србије. У току 2013. године највећи раст је остварен на тржишту југоисточне Европе где је реализовано скоро 15% укупне продаје компаније. У овом региону, Delhaize поседује 1.051 продајни објекат, запошљава 30.933 радника и остварује годишњи приход од 3.148 милиона евра (Delhaize Group Annual Report, 2013). Амбиција ове компаније јесте да буде преферирани трговац на мало прехранбеним производима од стране потрошача, стварајући у исто време вредности за све субјекте из окружења које подразумевају одлучност, интегритет, храброст, одмереност и хумор. Компанија константно истиче стратегију пословања засновану на три кључне димензије: раст, ефи касност и одрживост.

У Извештају о одрживом пословању за 2014. годину, компанија Delhaize Serbia представила је напредак на пољу одрживог пословања, међу којима се посебно истиче брига о локалној заједници, улагање у квалитетне односе са потрошачима и запосленима, као и заштита животне средине. Тиме је компанија која је власник малопродајних ланаца Maxi, Tempo и Shop&Go потврдила да је на путу да постане лидер одрживог развоја на домаћем тржишту.

Применом мера енергетске ефикасности у продавницама смањена је потрошња струје за 8521 мWx, што представља еквивалент од 6475 тона мање емитованог угљен диоксида у атмосферу. 93 одсто расхладних флуида у уређајима за хлађење су нешкодљиви за озонски омотач. У оквиру иницијативе 'Ништа се не баца' (Zero waste) 6.460 тона отпада скренуто је са пута депонија и послато на обраду за поновну употребу. Током само једне акције у Темпу, више од 4.000 потрошача рециклирало је 7,85 тона амбалажног отпада на еко острвима.

Унапређењем приватних робних марки које Delhaize пласира на тржиште Србије постигнуто је да 48 одсто производа имају GDA обележавање на предњој страни амбалаже, што купцима омогућава лакше доношење одлуке при куповини. Уз то, 32 одсто добављача приватних робних марки поседује један од GFSI препознатих сертификата, који гарантују безбедност хране. Delhaize Serbia је током пре-

тходне године успоставио следљивост сирвона за 34 одсто производа који у себи садрже палмино уље и 63 одсто производа са плодовима мора.

Компанија је донирала 31 тону хране, а запослени су прикупили два шлепера помоћи за поплављена подручја. Током протекле године 52 студената стакло је праксу, и препознало компанију Delhaize Serbia као најпожељнијег послодавца сајма запошљавања Career Days. У Извештају се наводи поштовање различитости и давање једнаких шанси за запошљавање и са поносом истичу да су на 65 одсто руководећих позиција жене. Улагање у запослене види се кроз чињеницу да су запослени током 2014. године имали више од 28.000 сати обуке на различитим тренинзима, попут професионалног развоја и односа према купцима.

Све ово говори о позитивном примеру промовисања концепта одрживог развоја у малопродајним компанијама које послују на тржишту Србије.

Закључак

Одрживи развој представља императив сваке привреде и сваког сектора који жели дугорочно опстати и преносити своје вредности у будућности. Унутар самог одрживог развоја неопходно је ускладити његова три аспекта, односно димензије које се односе на економску, еколошку и друштвену. Како проблеми заштите и очувања животне и радне средине постају израженији, то овај концепт посебно добија на значају. Трговинске компаније, као интермедијатор између произвођача и потрошача, добијају одговорну улогу у примени и промовисању концепта одрживог развоја. При томе, савремена теорија и прогресивна пракса из области трговинског менаџмента искристалисала је различите приступе у примени концепта одрживог развоја. Проблем у његовом дефинисању постаје израженији са појавом различитих дефиниција, па се у раду уочава да постоји онолико дефиниција концепта одрживог развоја колико и аутора који су се бавили овом проблематиком. Оно што је заједничко свим тим дефиницијама и ставовима јесте да концепт одрживог развоја укључује три димензије: еколошку, друштвену и економску. У раду је учињен покушај експликације овог концепта и његове примене у малопродаји, с фокусом на иностранство и домаћа искуства.

Литература

- Bezawada, R., Pauwels, K. (2013). What Is Special About Marketing Organic Products? How Organic Assortment, Price, and Promotions Drive Retailer Performance. *Journal of Marketing*, Vol. 77, No. 1, pp. 31-51.
- Ćuzović, S., Sokolov Mladenović, S. (2013) Trade in Terms of Ecological Economics, The volume "Challenges for the trade of Central and Southeast Europe", International Business&Management (editors: Sanda Renko, PhD, Blazenka Knezevic, PhD), pp. 37-53.
- Delhaize Group Annual Report, 2013, расположиво на <https://www.maxi.rs/odrzivo-poslovanje> (11.04.2017.)

- Gladwin, T., Kennelly, J., i Krause, T. (1995): Shifting paradigms for sustainable development: Implications for management theory and research. *Academy of Management Review* 6(2): 874-907.
- Jamieson, D. (1998): Sustainability and beyond. *Ecological Economics* 24: 183-192.
- Kotler, P., Keller, K.L. (2006), *Marketing Management*, 12ed, Pearson Education Inc., New Jersey.
- Management Review* 20(4): 936-960.
- Meyer, E. C. (2000): *Social Aspects of Sustainability*, Lehrstuhl für Volkswirtschaftstheorie, Münster, Beitrag Nr. 300, 2000.
- Shrivastava, P. (1995): The role of corporations in achieving ecological sustainability. *Academy of Management Review* 20(4): 936-960.
- Sokolov Mladenović, S., Ćuzović, S. (2014) Trgovinski menadžment u savlađivanju tajni održivog razvoja, *Ekonomске teme*, br. 3, str. 361-378.
- Vucetich, J.A. i Nelson, M.P. (2010): Sustainability: Virtuous or vulgar? *BioScience* 60(7): 539-544.
- Wal-Mart 2016 Global Responsibility Report, preuzeto sa: <http://corporate.walmart.com/global-responsibility/environment-sustainability/global-responsibility-report> (5.04.2017.)
- Ward, B. (1962), *The Rich Nations and the Poor Nations*, W.W. Norton and Company, New York.
- www.unep.org/GEO/geo3/english/045.htm (10.04.2017).
- Вукићевић, С., Милошевић, С. (2012). ИТ, иновације и одрживост, *Management*, Вол. 12, 79-84.
- Кнего, Н. (2012). Квалитета у функцији одрживог развоја. *Међународна конференција Трговина у контексту одрживог развоја*, 19-36.

Снежана Живковић¹

Универзитет у Нишу

Факултет заштите на раду

P. 57-68

SCIENTIFIC REVIEW ARTICLE

Received: April, 8, 2017

Accepted: May, 5, 2017

ОРГАНИЗОВАЊЕ УПРАВЉАЊА БЕЗБЕДНОШЋУ

Апстракт

У недостатку актуелних сазнања о проблематици примене неких од процесних функција менаџмента у системима управљања безбедношћу, спроведено истраживање имало је за циљ утврђивање сазнања и ставова о примени процесне функције менаџмента у организовању управљања безбедношћу у Републици Србији. У истраживању је учествовао 197 испитаника, а за потребе студије постављено је седам хипотеза. Резултати спроведеног истраживања показују да се у систему управљања безбедношћу у Србији код 42,05 % испитаника примењује менаџерски аспект организовања и да се код 87,69 % испитаника примењује функцијска организациона структура. Подела на основу подручја заштите примењује се у 31,28 % случајева, док 88,20 % испитаника сматра да је утицај организовања система управљања безбедношћу на спровођење безбедности значајан или изузетно значајан. Утврђена актуелна сазнања о примени процесне функције менаџмента у системима управљања безбедношћу пружају основу за нова истраживања исте тематике у другим земљама.

Кључне речи: управљање безбедношћу, организовање, процесна функција менаџмента, Србија

JEL класификација: J28, J50

THE ORGANIZING OF THE SAFETY MANAGEMENT

Abstract

Due to the lack of current knowledge about the problem of the use of some process management functions in safety management system, the goal of the conducted research was to determine the current knowledge and views or standpoints about the implementation of process management function Organizing safety management in Serbia. The research included 197 participants and seven hypotheses were set for purpose of the study. Results of the research show that in Serbia 42.05 % of the respondents in safety management system apply the managerial aspect of the organization and up to 87.69 % of the respondents has implemented functional organizational structure. Division based on the field of protection applies in 31.28 % of cases, while a total of 88.20 % of the respondents consider that the impact

¹ snezana.zivkovic@znr fak.ni.ac.rs

of organizing safety management system on implementing safety is significant or extremely significant. Current knowledge about the implementation process functions management in safety management systems were established while providing the basis for new studies of the same topic in other countries.

Key words: *safety management, organizing, process management function, Serbia*

Увод

Значај управљања ризиком постаје све израженији у предузећима, док улога укупне безбедности у пословању и конкурентности предузећа постаје све важнија. Водеће светске компаније све више улажу у различите секторе безбедности. Од компанија се очекује да имају отворену политику у погледу безбедности, јер медији и клијенти показују посебан интерес у областима индустрије које садрже безбедносне ризике. Повећана пажња је почела да се посвећује на ниво безбедности, на пример, приликом процењивања нових, потенцијалних партнера (Simola, 2005).

Појам безбедности може се дефинисати на више начина, али без обзира на дефиницију, он подразумева стање у којем појединац може нормално обављати своје функције (животне, друштвене, радне) (Javorović, 2002).

Будући да не постоји опште прихваћена дефиниција безбедности, издвајамо неколико познатих. Безбедност је стање равнотеже између конструктивних и деструктивних сила, у којем се не нарушава нити се деградира постојеће стање (Kasian, 2000). У савременим условима, појам безбедности се схвата шире, као непостојање војних, политичких, економских и еколошких претњи, односно као стање заштићености витално важних интереса у циљу задовољења потреба и обезбеђивања могућности прогресивног развоја личности, државе и друштва (Анђелковић, 2002). Безбедност се може дефинисати и као стање или статус система у којима су сви пословни ризици на прихватљивом нивоу. Безбедност је углавном везана за ненамерне несреће, незгоде и губитке (Naumanen & Rouhiainen, 2006).

Под појмом управљање подразумева се одлучивање о циљевима организационог система, о начину и средствима којим се такви циљеви могу остварити, као и о коришћењу резултата пословања тог система. Управљање је организациона функција и процес који се реализује доношењем управљачких одлука и њиховим спровођењем. Било да се посматра са техничког, социолошког, економског, правног или организационог аспекта, може се истаћи да појам управљања обухвата одређивање основног циља система, дефинисање стратегије за постизање тог циља и извршење задатака, као и планско повезивање делова система и њихових задатка у јединствену целину ради извршавања постојећих задатака и остварења цијева.

Управљање безбедношћу подразумева систематски приступ управљању безбедности, укључујући и неопходне организационе структуре, одговорности, политике и процедуре (Palačić, 2006; Palačić, 2011a; Živković & Palačić, 2014).

Организовање је једна од процесних функција менаџмента безбедности. Организацијом се означава делатност (организовање) или стање које је постигнуто организовањем (поредак, уређење, структура, систем). Организација рада

је усклађивање деловања личних фактора радног процеса (радника) с материјалним (средствима рада), енергетским и информационим с циљем да процес буде завршен с оптималним резултатом. Добра организација се препознаје по добрим учинцима који се постижу (Palačić, 2011b). Циљ система управљања безбедношћу подразумева смањење нивоа ризика од основних опасности и угрожавања која постоје у пословним процесима (опасност од повреда, пожара, загађења животне средине, техничких акцидента и природних катастрофа). Без квалитетног система управљања безбедношћу и организационе свести у погледу безбедности на раду (Živković, 2014) нема безбедног радног окружења (Hunjak et al. 2010).

Организовање представља успостављање и класификацију потребних активности, груписање активности нужних за постизање циљева, додељивање групе активности појединачној особи заједно са овлашћењима за надгледање и осигурање координације у организационој структури. Појам организације, по емпиријском схватању, може се одредити као диференцијација и координација задатака за постизање циљева који зависе од ситуације, а утиче на понашање чланова (Palačić, 2011b). Реч организација означава свесно организовање људи с циљем да се расположивим средствима, материјалним и нематеријалним, испуне њени циљеви. Организационо понашање има за циљ да створи одређена знања руковођства организације о томе зашто се људи у одређеној ситуацији понашају на одређен начин и шта треба урадити да се такво понашање промени и усмери у правцу остваривања циљева организације (Todorović et al. 2012).

Појам организације употребљава се у два основна значења и то као поступак и као његов резултат. Говори ли се о организацији као поступку (организовању), говори се о повезивању делова у нову целину, односно провери мера безбедности испуњавањем постављених захтева неким поступцима ради постизања одређеног стања безбедности. Организација рада којом се спроводе мере и поступци ради постизања одређеног стања безбедности усклађује стварне и личне факторе процеса рада рашчлањивањем целине на поједине делове (радне операције) и повезује те делове у делотворан систем рада. Када говоримо о организацији као резултату, говоримо о јединству система која се приказује организационом схемом безбедности. Организационом схемом пословног система приказује се место послова безбедности у структури организације пословног система, док се схемом безбедности приказује начин организовања послова и задатака по радним местима или функцијама (Živković et al. 2013).

Дакле, ако говоримо о организацији као поступку, говори се о повезивању делова у нову целину (нпр. организовање послова безбедности). Ако говоримо о организацији као резултату, тада говоримо о јединству, односно структури система која се најчешће приказује организационом схемом (нпр. приказ схеме организације безбедности у предузећу). Задатак организације управљања је осигурати решења која ће довести до организованог сучељавања свих актера и њихових интереса, међусобног усклађивања тих интереса и организованог спровођења и контроле постављених циљева (Buble, 2000).

Методологија истраживања

Проблем овог истраживања је недостатак актуелних сазнања о проблематици примене процесне функције менаџмента „организовање управљања безбедношћу“ у системима управљања безбедношћу у Републици Србији.

Циљ истраживања је утврдити актуелна сазнања и ставове о примени процесне функције менаџмента „организовање управљања безбедношћу“ у системима управљања безбедношћу. У складу са постављеним циљем истраживања, задаци истраживања јесу утврдити и оцене и мишљења о примени организовања у системима управљања безбедношћу у Републици Србији, тј. утврдити и упоредити ставове о: врстама аспеката организовања система управљања безбедношћу; примени организационе структуре; врстама организационе структуре; оцени примене корака процеса организовања; оцени подручја организовања система управљања безбедношћу; оцени утицаја организовања управљања безбедношћу на спровођење безбедности; одговорним особама за организовање система управљања безбедношћу.

У овом истраживању коришћена је метода анкете помоћу писаног упитника. Анкета је описно-аналитичка, а анкетни упитник садржи две основне групе питања: питања која обухватају опште податке о испитанику и предузећу, ставове испитаника о примени поједине процесне функције менаџмента у систему управљања безбедношћу у предузећу у којем раде. Упитници имају одређен број питања која садрже потпитања. Питања су интензитета Ликертовог типа са пет понуђених одговора распоређених од незадовољавајуће (1), задовољавајуће (2), добро (3), врло добро (4) до одлично (5).

Узорак истраживања чинили су 197 испитаника, од чега је 195 анкетних листића важећа. Укупно 43,59 % испитаника долази из прерађивачке индустрије, 12,82 % испитаника долази из делатности снабдевања водом, уклањања отпадних вода и управљања отпадом, 8,21 % из осталих услужних делатности, 6,67 % из делатности превоза и складиштења, као и 6,15 % из делатности грађевинарства. Из предузећа и установа које имају више од 250 запослених долази 47,18 % испитаника, 36,92 % из предузећа и установа које имају од 50 до 250 запослених, а 15,90 % из предузећа и установа које имају од 50 запослених. Од тога, 71,28 % испитаника су лица за безбедност, 11,25 % овлашћена лица послодаваца, по 7,08 % су представници запослених и особе које имају неку другу функцију у систему управљања безбедношћу, а 3,08 % су овлашћени послодавци.

За анализу података прикупљених анкетом коришћене су методе дескриптивне и инференцијалне статистике. Овакве методе омогућују описивање феномена као и закључивање о карактеристикама популације на основу података. У обради и приказу резултата истраживања коришћене су фреквенција (f), проценат (%), сума (Σ), аритметичка средина (M), стандардна девијација популације (s), коефицијент варијабилности популације (V) изражен у процентима (%). Статистички значајне разлике међу резултатима оцена примене врсте планирања и оцена појединачног подручја планирања безбедности тестирана су хи-квадрат тестом (χ^2). У сврху утврђивања постоје ли статистички значајне разлике резултата постављена је тзв. “нулта хипотеза” X_0 којом се претпоставља да “нема статистички значајне разлике међу узорцима”.

Хипотезе истраживања

За предметну процесну функцију менаџмента која се примењује у системима управљања безбедношћу, постављено је 7 хипотеза које ће се на основу резултата спроведеног истраживања упоредити, потврдити или одбацити:

- *Хипотеза Х1*: У већини случајева (више од 50 %) примењују се менаџерски аспекти организовања система управљања безбедношћу.
- *Хипотеза Х2*: У већини случајева (више од 50 %) у систему управљања безбедношћу примењује се функцијска организациона структура.
- *Хипотеза Х3*: Подела на основу подручја заштите као врста организационе структуре примењују се у већини случајева (више од 50 %).
- *Хипотеза Х4*: Испитаници примену корака процеса организовања система управљања безбедношћу (дефинисање циљева, помоћних циљева, политике и планова; установљавање и разврставање потребних активности; груписање активности обзиром на расположиве ресурсе; делегација овлашћења надлежним менаџерима; хоризонтално и вертикално повезивање група, овлашћења и токова информација; кадровско попуњавање у складу са организационим потребама; вођење у складу са специфичностима организације; контрола организације управљања) оцењују најмање просечном оценом 3,5.
- *Хипотеза Х5*: Задовољство организовањем појединачног подручја система управљања безбедношћу (заштита на раду, заштита од пожара, заштита животне средине, приватна заштита, заштита информација, заштита личних података, заштита приватности података, Business intelligence, интегрална безбедност) оцењују се најмање просечном оценом 3,5.
- *Хипотеза Х6*: Сматра се да је утицај организовања система управљања безбедношћу на спровођење безбедности у већини случајева (више од 50 %) умерен.
- *Хипотеза Х7*: У већини случајева (више од 50 %) одговорна особа за организовање управљања безбедношћу у предузећу је сам послодавац.

Резултати и дискусија

Врсте аспеката организовања система управљања безбедношћу у предузећу. Код 46,67 % испитаника примењују се власнички аспекти организовања система управљања безбедношћу, код 42,05 % примењују се менаџерски аспекти организовања система управљања безбедношћу, док се код 14,36 % примењује партиципацијски аспект организације система управљања безбедношћу. Просечно се у 34,36 % случајева примењују приказани аспекти организовања система управљања безбедношћу.

Табела 1. Врсте аспеката организовања система управљања безбедношћу

Питање	да %	не %	без одговора %
1. Власнички аспект организације управљања	46,67	53,33	0,00
2. Менаџерски аспект организације управљања	42,05	57,95	0,00
3. Партиципацијски аспект организације управљања	14,36	85,64	0,00
аритметичка средина, М (Σ)	34,36	65,64	0,00

Примена организационе структуре у систему управљања безбедношћу у предузећу. Код 87,69 % испитаника у систему управљања безбедношћу примењује се функцијска организациона структура. Код 13,33 % испитаника у систему управљања безбедношћу примењује се еластична организациона структура, док се код 8,72 % примењује иновативна организациона структура. Најмање се у 3,08 % случајева примењује дивизијска организациона структура. Просечно се у 28,21 % случајева у систему управљања безбедношћу примењују наведене организационе структуре.

Табела 2. Примена организационе структуре у систему управљања безбедношћу

Питање	да %	не %	без одговора %
1. Функцијска организациона структура	87,69	8,72	3,59
2. Дивизијска организациона структура	3,08	85,64	11,28
3. Еластична организациона структура	13,33	78,97	7,69
4. Иновативна организациона структура	8,72	87,69	3,59
аритметичка средина, М (Σ)	28,21	65,26	6,54

Врсте организационе структуре у систему управљања безбедношћу у предузећу. Од свих врста организационе структуре најчешће се примењује подела на основу функција у предузећу (59,49 %), након чега следе подела на основу процеса и опреме (34,87 %), подела на основу подручја заштите (31,28 %), као и матрична организација (12,31 %). Најмање су заступљене подела на основу корисника (9,23 %), подела на основу времена (8,72 %) и подела на основу пуких бројева (4,62 %). Просечно се у 21,35 % случајева примењују дефинисане врсте организационе структуре у систему управљања безбедношћу (Табела 3).

Оцена примене корака процеса организовања. У сврху оцене примене (да ли се примењују) појединих корака организовања система управљања безбедношћу испитаницима је постављено осам питања која су могли проценити на скали од негативан (1) до одличан (5). У табели 4 су приказани проценти делови оцена појединих питања примене корака процеса организовања.

Примену дефинисања циљева, помоћних циљева, политике и планова испитаници су оценили просечно оценом 3,96. Установљавање и разврставање потребних активности 48,72 % испитаника оценило је оценом врло добар (4), а просечна оцена овог подручја је 4,06. Примена груписања активности обзиром на расположиве ресурсе оцењена је просечном оценом 3,88. Просечном оценом 3,89 оцењено је делегација овлашћења надлежним менаџерима. Хоризонтално и вертикално повезивање група, овлашћења и токова информација 37,95 % испитаника оценило је оценом врло добар (4), са просечном оценом 3,97. Кадровско попуњавање у складу са организа-

ционим потребама 34,36 % испитаника оценило је оценом одличан (5), уз просечну оцену 3,84. Укупно 36,92 % испитаника оценом врло добар (4) и одличан (5), док је просечном оценом 4,13 оценило примену вођења у складу са специфичностима организације. Подручје примене контроле организације управљања 36,41 % испитаника оценило је оценом врло добар (4), с укупном просечном оценом 4,02.

Табела 3. Врсте организационе структуре у систему управљања безбедношћу

Питање	да %	не %	без одговора %
1. Подела на основу пуких бројева	4,62	92,82	2,56
2. Подела на основу времена	8,72	88,21	3,08
3. Подела на основу функција предузећа	59,49	35,38	5,13
4. Подела на основу територија	10,26	86,15	3,59
5. Подела на основу корисника	9,23	88,21	2,56
6. Подела на основу процеса и опреме	34,87	61,03	4,10
7. Подела на основу подручја заштите	31,28	66,15	2,56
8. Матрична организација	12,31	84,10	3,59
аритметичка средина, $M(\Sigma)$	21,35	75,26	3,40

Између свих питања, подручје примене вођења у складу са специфичностима организације оцењено је највишом оценом 4,13, док је најлошијом просечном оценом 3,88 оцењено груписање активности обзиром на расположиве ресурсе. Уз стандардну девијацију популације $s = 0,95$ и коефицијент варијабилност популације $V = 23,87\%$ просечна оцена примене корака процеса организовања система управљања безбедношћу износи 3,97.

У табели 4 је приказано да међу свим појединачним оценама примене корака процеса организовања постоји статистички значајна разлика. Ту разлику потврђује вредност хи-квадрат теста која је за сва појединачна питања већа од граничне вредности 15,1 (за $P 0,01$, безбедност 99 %, ризик 1 %). Стога се одбацује “нулта хипотеза” којом је дефинисано да “нема статистички значајне разлике међу узорцима”. Из резултата се види да су разлике међу фреквенцијама свих оцена примене врсте планирања статистички значајне, односно нису случајне, па се на основу тих резултата могу доносити и статистички ваљани закључци.

Табела 4. Оцена примене корака процеса организовања у Србији

Оцена (%) Питање	негат. (1)	довољ. (2)	добар (3)	врло добар (4)	одличан (5)	није прим.	арит. средина (M)	станд. девиј. (s)	коэф. варијаб. (V) %	хи квадрат тест
1. Дефинисање циљева, помоћних циљева, политике и планова	2,05	0,00	25,13	41,54	27,69	3,08	3,96	0,86	21,68	172,48
2. Установљавање и разврставање потребних активности	2,05	2,56	13,85	48,72	30,77	2,05	4,06	0,86	21,28	217,65
3. Груписање активности обзиром на расположиве ресурсе	2,05	5,64	23,59	37,95	29,23	1,54	3,88	0,97	24,97	143,06

4. Делегација овлашћења надлежним менаџерима	1,54	7,18	15,38	31,79	25,13	18,97	3,89	1,01	25,89	73,28
5. Хоризонтално и вертикално повезивање група, овлашћења и токова информација	1,03	4,10	20,00	37,95	28,21	8,72	3,97	0,90	22,66	124,35
6. Кадровско попуњавање у складу са организационим потребама	4,10	9,23	18,97	29,23	34,36	4,10	3,84	1,14	29,70	99,12
7. Вођење у складу са специфичностима организације	1,03	0,51	20,00	36,92	36,92	4,62	4,13	0,83	20,19	173,46
8. Контрола организације управљања	2,56	4,62	15,38	36,41	34,36	6,67	4,02	0,99	24,58	134,38
аритметичка средина, М (Σ)							3,97	0,95	23,87	142,22

Табела 5. Оцена организовања појединачног подручја система управљања безбедношћу

Оцена (%) Питање	негат. (1)	довољ. (2)	добар (3)	врло доб. (4)	одличан (5)	није прим.	арит. средина (М)	станд. девиј. (s)	коэф. варијаб. (V) %	хи квадрат тест
1. Заштита на раду	1,03	2,05	12,82	39,49	44,62	0,00	4,25	0,83	19,54	240,17
2. Заштита од пожара	1,54	1,54	22,05	34,87	40,00	0,00	4,10	0,90	21,94	191,92
3. Заштита животне средине	1,03	3,59	16,92	46,15	30,26	2,05	4,03	0,85	21,07	196,97
4. Приватна заштита	2,05	5,64	15,38	30,77	24,62	21,54	3,90	1,01	25,95	72,85
5. Заштита информација	2,56	6,15	20,51	31,28	35,90	3,59	3,95	1,04	26,26	126,20
6. Заштита личних података	1,03	1,54	24,10	28,72	40,00	4,62	4,10	0,91	22,11	159,55
7. Заштита приватности података	1,03	2,05	22,05	29,74	41,54	3,59	4,13	0,91	21,99	169,40
8. Business intelligence	3,08	4,10	17,44	26,15	22,56	26,67	3,83	1,06	27,60	66,45
9. Интегрална безбедност	1,03	2,05	17,95	34,36	21,03	23,59	3,95	0,86	21,73	98,26
аритметичка средина, М (Σ)							4,03	0,93	23,13	146,86

Оцена организовања појединачног подручја система управљања безбедношћу.

У сврху оцене (задовољства) организовања појединачног подручја система управљања безбедношћу испитаницима је постављено девет питања (девет подручја) која су могли проценити на скали од негативан (1) до одличан (5). У табели

5 су приказани проценти делови оцена појединих питања о организовању појединачног подручја система управљања безбедношћу.

Организовање управљања заштитом на раду 44,62 % испитаника оценило је оценом одличан (5), уз просечну оцелу 4,52. Укупно 40,00 % испитаника оценило је организовање управљања заштитом од пожара оценом одличан (5), а просечна оцелу овог подручја износи 4,10. Организацију управљања заштитом животне средине 46,15 % испитаника оценило је оценом врло добар (4) уз просечну оцелу 4,03. Оценом врло добар (4) испитаници су у 30,77 % случајева оценили организовање управљања приватном заштитом. Укупно 35,90 % испитаника оценом одличан (5) оценило је организовање система управљања заштитом информација, уз просечну оцелу 3,95. Оценом одличан (5) и просечном оценом 4,10 испитаници су у 40,00 % случајева оценили организовање управљања заштитом личних података. Управљање системом заштите приватности података 41,54 % испитаника оценило је оценом одличан (5), уз просечну оцелу 4,13. Оценом врло добар (4) 26,15 % испитаника оценило је организовање управљања Business intelligence-ом, уз просечну оцелу 3,83. Организацију управљања интегралном заштитом 34,36 % испитаника оценило је оценом врло добар (4), просечну оцелу 3,95.

Највишом просечном оценом 4,25 у предузећима и установама оцењено је организовање управљања заштитом на раду. Истовремено, најлошије је просечном оценом 3,83 оцењено подручје организовања Business intelligence-а. Просечна оцелу организовања појединачног подручја система управљања безбедношћу износи 4,03 (уз стандардну девијацију популације $s = 0,93$ и коефицијент варијабилност популације $V = 23,13$ %).

У табели 5 приказано је да међу свим појединачним оценама организовања појединачног подручја система управљања безбедношћу постоји статистички значајна разлика. Ту разлику потврђује вредност хи-квадрат теста која је за сва појединачна питања већа од граничне вредности 15,1 (за $P 0,01$, безбедност 99 %, ризик 1 %). Стога се одбацује "нулта хипотеза" којом је дефинисано да "нема статистички значајне разлике међу узорцима". Из резултата се види да су разлике међу фреквенцијама свих оцена организовања појединачног подручја система управљања безбедношћу статистички значајне. На основу тих резултата могу доносити статистички ваљани закључци.

Табела 6. Оцелу утицаја организовања система управљања безбедношћу на спровођење безбедности

Питање	%
1. Безначајан	0,51
2. Умерен	11,28
3. Значајан	56,92
4. Изузетно значајан	31,28

Оцелу утицаја организовања система управљања безбедношћу на спровођење безбедности. Укупно 11,28 % испитаника сматра да је утицај организовања система управљања безбедношћу на спровођење безбедности умерен, док укупно 88,20 % испитаника сматра да је утицај организовања система управљања безбедношћу на спровођење безбедности значајан или изузетно значајан.

Одговорне особе за организовање управљања безбедношћу у предузећу. У 25,13 % случајева одговорна особа за организовање управљања безбедношћу у предузећу је сам послодавац, док је у 67,69 % случајева та одговорност дата лицу за безбедност. У 0,51 % случајева за организовање управљања безбедношћу у предузећу је одговоран неко ко није послодавац или лице за безбедности, а у 6,67 % случајева та је одговорност поверена спољашњим сарадницима.

Табела 7. Одговорне особе за организовање управљања безбедношћу у предузећу

Питање	%
1. Послодавац	25,13
2. Лице за безбедност	67,69
3. Неко други у предузећу	0,51
4. Спољашњи сарадник/сарадници	6,67

Закључак

Примењена методологија рада и примењене методе показале су се као одговарајуће за спроведено емпиријско истраживање и анализу резултата. Пошто су утврђена сазнања и ставови о организовању у систему управљања безбедношћу може се закључити да је постигнут циљ истраживања. На основу добијених резултата истраживања упоређују се добијени резултати према постављеним хипотезама па се хипотезе прихватају или одбацују.

Хипотеза Х1: У већини случајева (више од 50 %) примењују се менаџерски аспекти организовања система управљања безбедношћу.

Хипотеза се одбацује. Код 42,05 % испитаника примењује се менаџерски аспект организовања система управљања безбедношћу. Просечно се у 34,36 % случајева примењују приказани аспекти организовања система управљања безбедношћу.

Хипотеза Х2: У већини случајева (више од 50 %) у систему управљања безбедношћу примењује се функцијска организациона структура.

Хипотеза се прихвата. Код чак 87,69 % испитаника у систему управљања безбедношћу примењује се функцијска организациона структура. Код 13,33 % испитаника у систему управљања безбедношћу примењује се еластична организациона структура, док се код 8,72 % примењује иновативна организациона структура. Најмање се у 3,08 % случајева примењује дивизијска организациона структура.

Хипотеза Х3: Подела на основу подручја заштите као врста организационе структуре примењују се у већини случајева (више од 50 %).

Хипотеза се одбацује. Према резултатима истраживања, од свих врста организационе структуре најчешће се примењује подела на основу функција у предузећу (59,49 %), након чега следе подела на основу процеса и опреме (34,87 %), подела на основу подручја заштите (31,28 %), као и матрична организација (12,31 %). Најмање су заступљене подела на основу корисника (9,23 %), подела на основу времена (8,72 %) и подела на основу пуких бројева (4,62 %).

Хипотеза Х4: Испитаници примену корака процеса организовања система управљања безбедношћу (дефинисање циљева, помоћних циљева, политике и пла-

нова; установљаване и разврставање потребних активности; груписање активности обзиром на расположиве ресурсе; делегација овлашћења надлежним менаџерима; хоризонтално и вертикално повезивање група, овлашћења и токова информација; кадровско попуњавање у складу са организационим потребама; вођење у складу са специфичностима организације; контрола организације управљања) оцењују најмање просечном оценом 3,5.

Хипотеза се прихвата. Просечна оцена примене корака процеса организовања система управљања безбедношћу износи 4,02, а сва подручја организовања оцењена су просечном оценом већом од 3,5. Међу свим појединачним оценама примене корака процеса организовања система управљања безбедношћу постоји статистички значајна разлика коју потврђује вредност хи-квадрат теста. Наведена вредност за сва појединачна питања већа је од граничне вредности. Из резултата се види да су разлике међу фреквенцијама свих оцена примене корака процеса организовања система управљања безбедношћу статистички значајне.

Хипотеза Х5: Задовољство организовањем појединачног подручја система управљања безбедношћу (заштита на раду, заштита од пожара, заштита животне средине, приватна заштита, заштита информација, заштита личних података, заштита приватности података, Business intelligence, интегрална безбедност) оцењују се најмање просечном оценом 3,5.

Хипотеза се прихвата. Просечна оцена задовољства организовањем појединачног подручја система управљања безбедношћу износи 3,95, а сва подручја планирања оцењена су просечном оценом већом од 3,5. Међу свим појединачним оценама примене подручја планирања безбедности постоји статистички значајна разлика коју потврђује вредност хи-квадрат теста. Наведена вредност за сва појединачна питања већа је од граничне вредности. Из резултата се види да су разлике међу фреквенцијама свих оцена примене подручја планирања безбедности статистички значајне.

Хипотеза Х6: Сматра се да је утицај организовања система управљања безбедношћу на спровођење безбедности у већини случајева (више од 50 %) умерен.

Хипотеза се прихвата. Укупно 11,28 % испитаника сматра да је утицај организовања система управљања безбедношћу на спровођење безбедности умерен, док укупно 88,20 % испитаника сматра да је утицај организовања система управљања безбедношћу на спровођење безбедности значајан или изузетно значајан.

Хипотеза Х7: У већини случајева (више од 50 %) одговорна особа за организовање управљања безбедношћу у предузећу је сам послодавац.

Хипотеза се одбацује. У 25,13 % случајева одговорна особа за организовање управљања безбедношћу у предузећу је сам послодавац, док је у 67,69 % случајева та одговорност дата лицу за безбедност.

Литература

- Анђелковић, Б. (2002). Ризик технолошких система и професионални ризик. Југословенски савез Друштава инжењера и техничара заштите, Ниш.
- Buble, M. (2000). Management. Ekonomski fakultet, Split.

- Hunjak, D., Palačić, D., Petričević, N. (2010). Istraživanje stajališta o planiranju upravljanja sigurnošću. Zbornik radova V. Znanstveno-stručne konferencije s međunarodnim sudjelovanjem 'Menadžment i sigurnost 2010', HDIS, Čakovec, str. 21-35.
- Javorović, B. (2002). Defendologija, IPROZ, Zagreb.
- Kacian, N. (2000). Osnove sigurnosti, IPROZ, Zagreb.
- Naumanen, M., Rouhiainen, V. (2006). Security research roadmap. VTT press releases 2327 Espo, Otamedia Publications Ltd., Finland.
- Palačić, D. (2011a): Sustavi upravljanja sigurnošću. IPROZ, Zagreb.
- Palačić, D. (2011b). Istraživanje stajališta o organiziranju sustava upravljanja sigurnošću. Zbornik radova VI. Znanstveno-stručne konferencije s međunarodnim sudjelovanjem Menadžment i sigurnost 2011, HDIS, Čakovec, str. 33-47.
- Palačić, D. (2006). Istraživanje upravljanja sustavom zaštite na radu. Sigurnost, 48(4), 341-356.
- Simola, A. (2005). Safety management superior piece of work. Doctoral dissertation. Oulu, Finland: Oulu University Publications.
- Todorović, M., Živković, S., Nikolić, V., Markić, M. (2012). The influence of organizational culture of management on occupational safety. Technics Technologies Education Management, 7(4), 1760-1767.
- Živković, S. (2014). Safety management in Serbia and Croatia (Work-related problems of occupational safety specialist in companies in Serbia and Croatia). LAP Lambert Academic Publishing.
- Živković, S., Palačić, D. (2014): Control of the safety management system in Serbia and Croatia, Determinants of improving the competitiveness of national economies and enterprises, Thematic collection of papers of international significance, University of Niš, Faculty of Economics in Niš, pp. 147-163.
- Živković, S., Palačić, D., Anđelković, B. (2013). Usporedna analiza stajališta o organiziranju sustav upravljanja sigurnošću u Hrvatskoj i Srbiji. Sigurnost, 55(4), 303-318.

Тамара Рађеновић¹

Универзитет у Нишу

Економски факултет

P. 69-81

SCIENTIFIC REVIEW ARTICLE

Received: April, 11, 2017

Accepted: May, 5, 2017

ИНВЕСТИЦИОНА КЛИМА ЗА РАЗВОЈ ЈАВНО-ПРИВАТНОГ ПАРТНЕРСТВА

Апстракт

Један је од кључних изазова менаџмента савремених држава је задовољење растућих потреба за јавним инвестицијама. Традиционално су фундаментални инфраструктурни пројекти финансирани од стране јавног сектора углавном путем задуживања. Међутим, превелика задужења јавног сектора и велике диспропорције између потреба за јавним инвестицијама и њихове расположивости, подстакле су владе на сарадњу са приватним сектором. Овај вид сарадње је нарочито значајан за земље у развоју. Међутим, реализација партнерства јавног и приватног сектора није нимало једноставан задатак. У том смислу, циљ рада је да утврди који су то фактори који детерминису инвестициону климу за развој јавно-приватног партнерства. У раду је указано на значај правног и институционалног оквира, као и на могуће изворе финансирања виталних инфраструктурних пројеката. Такође је наглашен значај даљег развоја јавно-приватног партнерства због његовог потенцијала за укупан привредни развој и унапређење националне конкурентности.

Кључне речи: јавно-приватно партнерство, инвестициони пројекти, правни оквир, институције

JEL класификација: H40, H44, H54

INVESTMENT CLIMATE FOR THE DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Abstract

One of the key challenges for the management of modern states is the fulfilment of the growing needs for public investments. Traditionally, fundamental infrastructure projects were financed by the public sector through borrowing. However, excessive debt of the public sector and huge disproportions between public investments needs and their availability, has actuated governments toward the cooperation with the private sector. This kind of cooperation is especially important for the developing countries. However, the realization of the partnership between public and private sectors is not an easy task. Therefore, the aim of the paper is to determine factors which shape investment climate for the development of a public-private partnership. The

¹ tamara.radjenovic@eknfak.ni.ac.rs

paper highlights the importance of legal and institutional framework, as well as the possible sources of financing vital infrastructure projects. Also, the paper stresses the significance of further development of public-private partnership due to its potential for the overall economic development and improving national competitiveness.

Key words: *public-private partnership, investment projects, legal framework, institutions*

Увод

Забринутост у погледу снажних фискалних притисака и неефикасности бирократије, утицали су на креаторе макроекономске политике у многим земљама крајем 20. века да се окрену поновној процени циљева и инструмената модерне државе. При том, су неки потврдили потребу за „поновним осмишљавањем владе“ (Osborne & Gaebler, 1991), односно значајним заокретом од обезбеђења јавних добара и услуга од стране јавног сектора ка обезбеђењу јавних добара и услуга од стране приватног и цивилног сектора (Daniels & Trebilcock, 1996, стр. 375). Наиме, пружање јавних добара и услуга од стране профитног приватног сектора и непрофитног цивилног сектора, представља бољи начин обезбеђења јавних добара и услуга него пружање јавних добара и услуга од стране јавног сектора, пре свега због већих подстицаја који постоје унутар ових организација у погледу иновативне и трошковно ефикасније производње (Daniels & Trebilcock, 1996, стр. 375). Ово је посебно значајно када је инфраструктура у питању, јер је развијеност инфраструктуре дубоко повезана са привредним растом и друштвеним прогресом. Већа улагања у инфраструктуру доводе до већег раста продуктивности (Aschauer, 1989a; 1989b; 1989c).

У развијеним и земљама у развоју постоји забринутост у погледу адекватности постојећег нивоа инвестиција у инфраструктуру. У развијеним земаљама су годишње инвестиције у инфраструктуру са 3,6% БДП-а у 1980. години смањене на 2,8% у 2008. години, док је у земљама у развоју у том периоду дошло до пораста инвестиција са 3,5% на 5,7% БДП-а, при чему је овај раст углавном резултат високих инфраструктурних инвестиција у Азији, а посебно Кини (Inderst & Stewart, 2014, стр. 1).

Да би се задовољиле растуће друштвене потребе и оствариле пројектоване стопе раста, процењује се да су неопходне инвестиције од 57.000 млрд \$ до 2030. године у области транспорта, енергетике, водовода и телекомуникација, при чему је могуће остварити трошковне уштеде од 40%, кроз повећање продуктивности укупних инфраструктурних улагања (MGI, 2013, стр. 1-2). Процене *OECD*-а показују да су неопходне укупне инвестиције у инфраструктуру на глобалном нивоу у износу од 71.000 млрд \$ до 2030. године, што представља цифру од око 3,5% светског БДП-а (*OECD*, 2015, стр. 5), док су према најновијим проценама из јуна 2016. године неопходна инфраструктурна улагања од 3.300 млрд \$ годишње до 2030. године, односно 3,8% глобалног БДП-а како би се оствариле пројектоване стопе привредног раста (MGI, 2016, стр. 1).

Традиционално је јавни сектор имао кључну улогу у финансирању инфраструктурних пројеката и пружању неопходних јавних услуга. У скоро свим земљама у развоју, нарочито у онима са планским привредним системима, инфраструктурни

пројекти су традиционално финансирани, пројектовани и коришћени од стране државе кроз јавне приходе и задуживање државе. Погрешна алокација инвестиција се сматра највећом препреком у задовољењу јавних потреба у многим земљама. Инфраструктурне инвестиције су врло често погрешно алоциране на инвестирање у имовину без довољно каснијег одржавања, такође на политички вођене, а у исто време неприоритетне пројекте, што је све за резултат имало недовољно задовољење основних јавних потреба.

У земљама у развоју у финансирању инфраструктурних пројеката јавни сектор учествује са око 70%, приватни сектор са око 20%, док око 10% чине мултилатералне и билатералне развојне агенције (Delmon & Delmon, 2011; Bhattacharya et al., 2012). Међутим, услед глобалне финансијске кризе дошло је до смањења расположивих средстава у државном буџету за финансирање инфраструктурних пројеката, а услед мера фискалне консолидације не очекује се побољшање ситуације у наредном периоду. У исто време, финансијска средства мултилатералних развојних банака и других донаторских агенција нису довољна да би се задовољиле растуће потребе за инфраструктуром (Inderst & Stewart, 2014).

Такође, дугорочно финансирање пројеката од стране банака је ограничено због строжије финансијске регулације након кризе. Ово је посебно погодило земље у развоју у којима се финансирање инфраструктурних пројеката у великој мери ослања на финансирање путем банака и то углавном из развијених земаља. Међутим, почев од 2013. године, европске банке су поново постале активне у области пројектног финансирања, а почеле су и сарадњу са институционалним инвеститорима у области продаје обвезница, али су ове активности ограничене само на пројекте у развијеним земљама (Inderst & Stewart, 2014, стр. 4-5).

Отуда су земље у развоју своје интересовање усмериле ка финансирању инфраструктурних пројеката кроз јавно-приватно партнерство. Ипак, овај вид финансирања учествује у просеку од 10-15% у укупним инфраструктурним инвестицијама у неким развијеним земљама, док је њихово просечно учешће свега 3,1% (MGI, 2016, стр. 19). Укупне инвестиције у инфраструктуру путем јавно-приватног партнерства су износили 111,6 млрд \$ у 2015. години, при чему је 40 пројеката вредности преко 500 милиона \$, а највећи број пројеката је реализован у области енергетике (205), транспорта (55) и водовода и канализације (40) (WBG PPP, 2016, стр. 1-4).

Јавно-приватно партнерство не треба посматрати као финансијски или рачуноводствени инструмент, већ као алтернативни начин обезбеђења дугорочних инфраструктурних услуга, а најбоља пракса показује да у обезбеђивању широког спектра инфраструктурних услуга увек треба размотрити опцију коришћења јавно-приватног партнерства (PPIAF, 2006, стр. 1). Нпр. у Великој Британији генерално централни ниво власти финансира 75% расхода на локалном нивоу, па у циљу подстицања примене јавно-приватног партнерства од стране локалних власти, влада нуди финансирање 100% капиталних трошкова јавно-приватног партнерства путем „PFI кредита“⁴¹ са роком до 25 година (PPIAF, 2006, стр. 6).

У том смислу, циљ овог рада је да утврди инвестициону климу која погодује развоју јавно-приватног партнерства у земљама у развоју. У раду се најпре полази од дефинисања концептуалног оквира јавно-приватног партнерства, а затим се указује на поједине факторе који детерминишу развој јавно-приватног партнерства. Размотриће се значај законског оквира, а затим неопходност адекватног институционалног оквира.

Посебна пажња биће посвећена могућим изворима финансирања пројеката јавно-приватног партнерства. На крају ће се дати закључци у погледу даље перспективе развоја овог вида сарадње.

Концептуални оквир јавно-приватног партнерства

Неки аутори концепт јавно-приватног партнерства повезују са Лајбенштајновом теоријом о *x*-ефикасности (Leibenstein, 1966), наводећи да се неефикасности у јавним институцијама и организацијама, које су последица дисторзивних државних интервенција и бирократских организационих структура, могу исправити кроз јавно-приватно партнерство које ће довести до повећања *x*-ефикасности у јавним институцијама и омогућити им да постану конкурентније и тржишно оријентисане (Hammami et al., 2006; Heubati et al., 2011; Aydin, 2013; Sweidan, 2015).

Међутим, постоје и мишљења да је повезивање концепта јавно-приватног партнерства и *x*-ефикасности погрешно, јер се овај концепт појавио касније, а осим тога Лајбенштајнова анализа не полази од претпоставке релативне ефикасности јавног или приватног сектора, већ се концентрише на релативни значај алокативне версус *x*-ефикасности приликом одлучивања, па се може применити на све економске јединице независно од структуре власништва (Beck, 2013, стр. 126).

Ипак, већина аутора концепт јавно-приватног партнерства везује за реформске процесе и промене који су се почев од 70-их година 20. века одиграли у организацијама и менаџменту јавног сектора. Реформски програми су имали за циљ смањење јавног сектора и делокруга државе, модернизацију јавних услуга и ефикаснији и ефективнији јавни менаџмент. Сви савремени модели јавног менаџмента, од Веберове бирократије, преко новог јавног менаџмента и е-управе, до нове јавне управе, настојали су да организују пружање јавних услуга на начин који би обезбедио оптималан однос државног регулисања, ефикасности и задовољства крајњих корисника (Ракић & Рађеновић, 2015, стр. 256). Управо се јавно-приватно партнерство посматра као један од најзначајнијих инструмената новог јавног менаџмента. Током неколико деценија примене у бројним земљама развијени су многи облици и модели овог инструмента (Rakić & Rađenović, 2011).

Опште је прихваћено да јавно-приватно партнерство нуди дугорочан, одржив приступ за унапређење друштвене инфраструктуре, повећање вредности јавне имовине и боље коришћење новца пореских обвезника (Li & Akintoye, 2003). Постоји читав спектар партнерстава јавног и приватног сектора, од оних у којима доминира приватни сектор до оних у којима доминира јавни сектор, што умногоме отежава једнозначно одређење овог концепта.

Из овог разлога јединствена и општеприхваћена дефиниција јавно-приватног партнерства не постоји, већ су различити облици партнерстава присутни у различитим земљама, а и мотиви партнера за удруживањем су се мењали током времена и у зависности од доминантних политичких партија на власти (Giddens, 1998; Ракић, 2011). Комплексност јавно-приватног партнерства делом произилази из чињенице да ови институционални аранжмани стварају нејасну слику границе између државе и приватног сектора (Fourie & Burger, 2000, стр. 5).

У најширем смислу, јавно-приватно партнерство представља сваки облик заједничког деловања учесника из јавног и приватног сектора, односно заједнички институционални аранжман јавних и приватних партнера (Christensen & Læg Reid, 2007). Оно комбинује ресурсе јавног и приватног сектора како би испунило друштвене циљеве (Skelcher, 2007).

Јавно-приватно партнерство је само један од начина пружања јавних услуга, а не непосредно обављање функција јавног сектора од стране приватних инвеститора (Cieślak & Marczewska, 2016, стр. 41). Основни циљ склапања уговора о јавно-приватном партнерству јесте подстицање привредног раста и развоја и бржи развој инфраструктуре и јавних услуга које пружа јавни сектор са циљем задовољења јавних потреба.

Фактори који детерминишу инвестициону климу

Пројекти јавно-приватног партнерства нису подједнако заступљени у свим земљама света. Наиме, истраживања су показала да су земље које имају веће оптерећење буџета, односно већи јавни дуг, склоније успостављању партнерстава са приватним сектором од земаља које имају могућности коришћења других екстерних извора финансирања (нпр. финансијске помоћи, нафтне ренте, прихода по основу природних ресурса) (Hammami et al., 2006, стр. 4).

Такође, јавно-приватно партнерство се чешће може наћи у земљама у којима постоји значајан ниво макроекономске стабилности (ниска инфлација и стабилан девизни курс) и владавине права, као и низак ниво корупције (Hammami et al., 2006). Ово из разлога што је приватни сектор искључиво профитно мотивисан, тако да је профитабилност пројеката јавно-приватног партнерства пресудна за привлачење приватних инвеститора.

Наиме, тражња за јавним услугама, величина тржишта, као и ниво прихода потенцијалних корисника су важне детерминанте приватног укључивања у јавно-приватно партнерство, јер од ових величина директно зависи и дугорочна профитабилност пројекта. С обзиром да се пројекти у земљама у развоју углавном финансирају путем значајних средстава из иностраних извора, за инвеститоре је значајно постојање стабилности домаће валуте јер би неочекиване девалвације довеле у питање профитабилност пројеката.

Позитиван утицај на привлачење већих финансијских средстава и софистициранијих понуђача има способност владе да побољша макроекономске услове и дугорочни кредитни рејтинг земље утврђен од стране међународних рејтинг агенција. Међутим, ово је тешко остварити без јаким и квалитетних институција које могу да осигурају успешну примену регулаторног оквира.

Због тога успостављање одрживе инвестиционе климе за развој јавно-приватног партнерства подразумева постојање неколико кључних фактора (Delmon, 2011, стр. 28-30):

- најпре, политичка воља да се примени концепт јавно-приватног партнерства, као и правни и регулаторни оквир неопходан за примену јавно-приватног партнерства;
- затим, избор, пројектовање и припрема добрих пројеката који су базирани на способности да се идентификују изводљиви и најадекватнији пројекти

за јавно-приватно партнерство, прикупе потребне информације, изабери високо квалитетни саветници и формира добар менаџерски тим који ће да припрема и развија пројекат;

- након тога, обезбеђење одрживих финансијских прихода фокусирањем на финансијску изводљивост пројекта, алокацију комерцијалних ризика и заштиту инвеститора од ризика својствених јавном сектору;
- и на крају, мобилизација приватних финансијских средстава (са домаћег или иностраног тржишта) како би се обезбедила улагања неопходна за реализацију пројекта, односно како би се задовољиле потребе за финансирањем почев од иницијалних капиталних улагања преко потреба за обртним капиталом до основних одржавања.

За приватне инвеститоре је изузетно важно да држава интегрише у својим развојним плановима и стратегијама пројекте које жели да финансира путем јавно-приватног партнерства како на националном, тако и на регионалном нивоу или локалном нивоу. Оваква политичка обавеза је кључна како би уверила приватне инвеститоре да ће њихове инвестиције у националну инфраструктуру напредовати и да ће држава настојати да ублажи и реши било какве институционалне и регулаторне препреке током имплементације пројекта.

Такође, јавна дискусија националних инфраструктурних планова и других стратешких докумената омогућава да се јавност упозна са намером финансирања јавне инфраструктуре путем укључивања приватног капитала, што пружа извесну сигурност приватним инвеститорима и у погледу конзистентности регулаторног оквира.

Осим тога, капацитет јавног сектора у погледу дизајнирања и имплементације пројекта је незаменљив у домену инфраструктурних пројекта, како би се остварила вредност за новац и избегли аранжмани са небалансираном поделом ризика који могу да резултирају фискално неодрживим уговорима и скупим поновним преговорима (OECD, 2015, стр. 11).

Евидентно је да није могуће остварити добро јавно-приватно партнерство без постојања напред наведених фактора, иако предност у неким факторима може компензовати недостатак у другим. Међу свакако најзначајније макроекономске факторе спадају управо правна регулатива и институционални оквир.

Правни оквир

Добар правни оквир је неопходан предуслов за постојање и развој концепта јавно-приватног партнерства. Државе које су озбиљно заинтересоване за примену овог концепта, морају да пре свега креирају правно окружење које подстиче примену јавно-приватног партнерства, тиме што ће обезбедити адекватну заштиту потенцијалним инвеститорима и финансијерима и што ће омогућити да се процеси јавне набавке обављају у складу са међународном најбољом праксом. У неким правосудним системима, ово може значити и доношење посебног закона који регулише област јавно-приватног партнерства и концесија.

Ипак, иако посебан закон може бити користан приликом регулисања и дефинисања специфичних елемената који су неопходни за успешну реализацију уговора о јав-

но-приватном партнерству, превелика комплексност може довести до супrotnог ефекта, односно може одвратити јавни сектор од коришћења ових аранжмана (OECD, 2015, стр. 16). Осим тога, како је овај начин обезбеђења инфраструктуре у многим земљама у почетној фази развоја, постојећа законска регулатива која се тиче инвестиција, набавке и концесија није увек у потпуности конзистентна са новим законима.

Такође, законски прописи који регулишу поједине секторе могу бити у конфликту са новим законом о јавно-приватном партнерству или системом јавних набавки. Поред тога, могу постојати и преклапања у погледу надлежности и одговорности институција за реализацију појединих фаза током животног циклуса пројекта.

Непостојање адекватне правне регулативе најчешће у пракси доводи до бројних проблема у току саме реализације пројеката, а врло често онемогућава да до реализације значајних пројеката уопште и дође. Разлог за то је што су велики инфраструктурни пројекти углавном међународног карактера што у том случају подразумева укључивање партнера из бројних земаља у којима могу постојати веома различити правни оквири који регулишу дату област.

У том смислу је неопходна хармонизација прописа макар на неком регионалном нивоу, уколико глобална хармонизација није могућа. Пре свега, треба дефинисати заједничке критеријуме за избор понуда и за оцену вредности за новац и економске изводљивости јавно-приватног партнерства, а исто тако и заједничке стандарде и правила који се тичу транспарентности процеса набавке, отказивања пројеката и евентуалних компензација (OECD, 2015, стр. 16). Сарадња између различитих земаља које су укључене у пројекат може бити додатно подржана међународним споразумима који треба да олакшају редовне дијалоге укључених јавних партнера.

Институционални оквир

Један од начина да се смањи ризик, како за јавне тако и за приватне партнере у пројектима јавно-приватног партнерства, је да се обезбеди да су пројекти припремљени адекватно (са посебним нагласком на управљање ризиком) и да су адекватно повезани са националним и регионалним приоритетима. Програми јавно-приватног партнерства морају да буду адекватно интегрисани у планске механизме због опасности од *ad hoc* приступа у избору пројеката који ће бити реализовани кроз јавно-приватно партнерство. Ово захтева постојање одређених институционалних решења и то: Комисије за јавно-приватно партнерство или неке друге организационе јединице за јавно-приватно партнерство, Комисије за координисање државних органа на различитим нивоима, Комисије за управљање ризиком.

С обзиром на значај ових пројеката за привреду једне земље, држава ће бити заинтересована да директно учествује у алокацији ресурса, да свима пружи подједнаке могућности за добијање савета експерата и развије квалитетне институције способне да пруже адекватну подршку у припреми, имплементацији и управљању пројектима. У многим земљама не постоји једна организациона јединица која се бави свим овим питањима, већ су поједине активности присутне у оквиру различитих државних органа и агенција. Међутим, оваква институционална организација најчешће није најбоље решење за крајње кориснике, јер уместо да олакша, још више компликује и отежава комуникацију и координацију активности између различитих државних органа и аген-

ција. Отуда је далеко практичнија организација наведених активности у оквиру једне посебне организационе јединице за јавно-приватно партнерство, чиме се у потпуности могу искористити капацитети које пружа. Уобичајена пракса је да се оваква организациона јединица формира под окриљем Министарства финансија.

Неке од основних функција организационих јединица за јавно-приватно партнерство обухватају (Delmon, 2011, стр. 34-35):

- побољшање правног, односно регулаторног оквира за јавно-приватно партнерство путем предлагања нових или измена већ постојећих закона које регулишу ову област;
- интеграција пројеката јавно-приватног партнерства у планиране државне приоритете;
- усклађеност пројеката јавно-приватног партнерства са релевантним еколошким и друштвеним захтевима;
- промовисање могућности јавно-приватног партнерства у оквиру јавног сектора на националном и регионалном нивоу;
- промовисање могућности јавно-приватног партнерства међу потенцијалним инвеститорима и финансијским тржиштима.

Циљ образовања посебне организационе јединице за јавно-приватно партнерство јесте обједињавање свих ових функција на једном месту, чиме се уствари омогућује потенцијалним инвеститорима да ступе у контакт са релевантним државним органима, координирају активности између различитих сектора који су укључени у одређени пројекат, али пре свега пружају могућности јединственог, транспарентног и конзистентног третмана свих потенцијалних инвеститора. Улога организационих јединица за јавно-приватно партнерство је од непроцењиве важности када су у питању практична питања која треба решити, као што су: израда правилника и упутстава који се тичу припреме, имплементације и управљања пројектима; спровођење студије изводљивости; методолошка питања; припрема тендерске документације; стандардизација модела јавно-приватног партнерства; стандардизација одређених уговорних одредаба и друге пратеће документације. Њихова корист је утолико већа уколико поред саветодавне улоге имају и извршну снагу, али и одговорност.

Међутим, оптимално организовање наведених активности у оквиру посебне организационе јединице понекад није могуће. У пракси се срећу и организационе структуре у којима су одређене активности везане за јавно-приватно партнерство смештене у оквиру различитих државних органа и агенција. Оваква организациона структура захтева постојање Комисије за координисање активности и одлука државних органа на различитим нивоима. Наиме, како се кључне одлуке везане за конкретан пројекат јавно-приватног партнерства доносе у оквиру бројних државних агенција, било на националном, било на регионалном или локалном нивоу, неопходно је формирање посебне комисије која ће побољшати комуникацију, олакшати доношење одлука и обезбедити конзистентан приступ одлучивању. Ипак, овакав приступ такође значи и одсуство одговорности наведене комисије и знатно повећава могућности политичког утицаја различитих интересних група.

С обзиром да успешност одређеног пројекта у највећој мери зависи од начина управљања ризиком, значајно је и формирање посебне организационе јединице за управљање ризицима. Овде се пре свега мисли на фискалне ризике, који укључују како

директне, тако и индиректне обавезе државе. Управљање овим ризицима посебно до-бија на значају у условима финансијске или политичке кризе.

Извори финансирања пројеката

Држава која жели да реализује кључне инфраструктурне пројекте, било да се ради о економској или социјалној инфраструктури², на располагању има неколико могућности: да повећа пореско оптерећење, да се задужи на финансијском тржишту, да изврши прераспodelу буџетских средстава намењених другим секторима, да изврши адекватније планирање приоритетних пројеката или да укључи капитал приватног сектора, фондова ЕУ и институционалних инвеститора.

У финансирању јавних пројеката поред средстава из буџета, учествују и средства приватног сектора, при чему њихово учешће зависи од изабраног модела сарадње. У неким моделима учешће приватног капитала само делимично покрива трошкове пројекта, док је у другим приватни капитал једини извор финансирања пројекта. Укључивање приватног капитала у финансирању јавних пројеката је значајно за јавни сектор јер омогућава реализацију иначе недоступних пројеката, растерећује буџет и пружа низ других бенефита јавном сектору.

Када се ради о великим друштвено значајним инфраструктурним пројектима врло често се поред средстава јавног и приватног сектора укључују и средства из фондова ЕУ. Ова средства су постала посебно значајна након глобалне економске кризе, као неки вид сигурности за потенцијалне инвеститоре. У случају када се ради о пројектима који су дугорочног карактера, са стабилним новчаним токовима и поузданим партнерима, своју улогу у финансирању имају и пензиони фондови.

У финансирању пројеката јавно-приватног партнерства учествују средства из различитих извора у виду капитала или дуга (Delmon, 2011, стр. 66-70). Средства уложена у куповину акција или удела пројектне компаније имају најнижи приоритет наплате уколико дође до несолвентности компаније или обустављања пројекта. Такође, власници акција остварују одређене користи једино уколико компанија послује са добитком. С обзиром да носе највећи ризик, акционари имају и могућности остварења највиших приноса на уложени капитал. Ипак, треба правити разлику између обичних и преференцијалних или приоритетних акција. С обзиром да приоритетне акције немају право управљања, оне су вишег приоритета наплате, у односу на обичне акције које то право имају.

За разлику од средства уложених у капитал пројектне компаније, средства добијена путем задуживања, без обзира из ког су извора прибављена, имају највиши приоритет наплате. Отплата дуга се обично врши у периодичним ратама или анuitетима (месечним, тромесечним, шестомесечним, годишњим), чији износи зависе од уговорене каматне стопе (фиксне или варијабилне). С обзиром на дугорочну природу аранжмана, јавно-приватно партнерство захтева дугорочне изворе финансирања са фиксном каматном стопом, због чега се „овакав профил задуживања у потпуности поклапа са профилем имовине пензионих фондова и других институционалних инвеститора“ (Delmon, 2011, стр. 67).

Финансирање путем обвезница омогућује дужнику (пројектној компанији) да се задужи директно од појединаца или институција без коришћења комерцијалних

зајмодаваца као посредника. Издавалац обвезнице (дужник) продаје обвезнице инвеститорима, при чему трошкови задуживања, као и дужина периода отплате зависе од кредитног рејтинга самог пројекта. Уколико су рејтинг агенције позитивно оцениле пројекат, обвезнице ће имати већи рејтинг, па ће самим тим бити привлачније потенцијалним инвеститорима.

Закључак

Глобална економска кретања током 70-их година 20. века покренула су читав низ реформских процеса широм света који су имали за циљ смањење и контролу јавне потрошње, односно смањење величине јавног сектора, с једне стране и побољшање квалитета јавних услуга кроз реорганизацију и модернизацију менаџмента јавног сектора, с друге стране. Основа ових реформских процеса била је примена принципа приватног сектора на јавни сектор у циљу повећања ефикасности и ефективности јавног сектора. Један од инструмента наведених реформских процеса било је јавно-приватно партнерство.

Дизајнирано пре свега да омогући изградњу преко потребне инфраструктуре за коју није било довољно средстава у државним буџетима, јавно-приватно партнерство истовремено нуди и квалитетније услуге од традиционалног модела јавних набавки. Његов значај је додатно актуелизовала савремена економска криза, услед које су буџетски дефицит и јавни дуг у већини земаља премашили дозвољене границе. Јавно-приватно партнерство пружа бројне користи како јавним тако и приватним партнерима и друштвеној заједници у целини. Међутим, овај вид сарадње носи са собом и читав низ ризика којима је тешко управљати, а који поред бројних других фактора детерминишу његову успешност.

За успешну примену модела јавно-приватног партнерства неопходно је постојање јавне прихватљивости од стране друштвене заједнице, а такође и значајна политичка подршка, која ће препознати вредност ових аранжмана и уградити их у стратешке и развојне државне планове. Међутим, сама јавна и политичка воља за имплементацијом овог модела сарадње није довољна за успешну реализацију планираних пројеката. Као незаобилазни фактори, који детерминишу инвестициону климу за развој јавно-приватног партнерства, искристалисали су се и правни и институционални оквир.

Наиме, без адекватне законске регулативе која ће на јасан и недвосмислен начин регулисати сарадњу јавног и приватног сектора, не може се говорити о успешној примени модела јавно-приватног партнерства. Пракса развијених земаља је показала да су јавно-приватна партнерства успешнија у оним земљама у којима постоји посебан јединствен закон који регулише област јавно-приватног партнерства. Управо ово треба да буде полазна основа земљама у развоју у формулисању њихове законске регулативе у овој области.

Међутим, чак и добро постављен законски оквир није довољан без институција које ће омогућити његову примену у пракси. Свакако да најбоље решење подразумева постојање посебне организационе јединице за јавно-приватно партнерство која ће пружати саветодавну и стручну помоћ потенцијалним инвеститорима, као и заинтересованим јавним органима, али исто тако пратити и надгледати рад успостављених партнерстава.

У финансирању пројеката јавно-приватног партнерства поред средстава јавног и приватног сектора, могу се наћи и средства фондова ЕУ, али и институционалних инвеститора. Конкретан финансијски аранжман зависи од самог модела јавно-приватног партнерства, али исто тако и од величине и значаја пројекта за једну државу или регион.

Имајући у виду све напред наведено може се закључити да јавно-приватно партнерство представља један изузетно значајан инструмент за обезбеђење јавне инфраструктуре. Његов значај је нарочито важан када су у питању локални органи власти, јер овај вид сарадње отвара могућности успешнијег задовољења јавних потреба на локалном нивоу. У том смислу, акценат управо треба ставити на формирање подстицајног окружења које ће омогућити привлачење пре свега страних инвестиција, али и већу афирмацију домаћег приватног сектора. Једино се путем заједничке сарадње јавног и приватног сектора могу остварити синергијски резултати и корист за друштвену заједницу.

Литература

- Aschauer, D. A. (1989a). Is Public Expenditure Productive? *Journal of Monetary Economy*, 23, 177-200.
- Aschauer, D. A. (1989b). Does Public Capital Crowd Out Private Capital? *Journal of Monetary Economics*, 24(2), 171-188.
- Aschauer, D. A. (1989c). Public Investment and Productivity Growth in the Group of Seven. *Economic Perspectives*, 13(5), 17-25.
- Aydin, E. V. (2013). The Significance of Public Private Partnership Units in the Development Projects of Turkey. *African Journal of Social Sciences*, 3(4), 171-181.
- Beck, M. (2013). Shackled States: Finance Capital and the Global Evolution of Public Private Partnerships. U K. Haynes, J. F. Dillard, & A. Murray, *Corporate Social Responsibility: A Research Handbook* (str. 123-145). New York: Routledge.
- Bhattacharya, A., Romani, M., & Stern, N. (2012). *Infrastructure for Development: Meeting the Challenge*. London: Centre for Climate Change Economics and Policy; Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment; G-24.
- Christensen, T., & Læg Reid, P. (2007). *Transcending New Public Management: The Transformation of Public Sector Reforms*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Cieślak, R., & Marczevska, B. (2016). Introduction to Hybrid Public Private-Partnerships in Poland. *Financial Law Review*, 1(1), 39-51. doi:10.1515/flr-2016-0004
- Daniels, R. J., & Trebilcock, M. J. (1996). Private Provision of Public Infrastructure: An Organizational Analysis of the Next Privatization Frontier. *University of Toronto Law Journal*, 46(3), 375-426.
- Della Croce, R. (2011). Pension Funds Investments in Infrastructure: Policy Actions. *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions*(13), 1-45. doi:10.1787/5kg272f9bnmx-en

- Delmon, J. (2011). *Public-Private Partnership Projects in Infrastructure: An Essential Guide for Policy Makers*. New York, USA: Cambridge University Press.
- Delmon, J., & Delmon, V. R. (2011). *International Project Finance and PPPs: A Legal Guide to Key Growth Markets*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- Fourie, F. C., & Burger, P. (2000). An Economic Analysis and Assessment of Public-Private Partnerships (PPPs). *The South African Journal of Economics*, 68(4), 1-33.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Grimsey, D., & Lewis, M. K. (2004). *Public Private Partnerships: The Worldwide Revolution in Infrastructure Provision and Project Finance*. UK, Cheltenham: Edward Elgar.
- Hammami, M., Ruhashyankiko, J.-F., & Yehoue, E. B. (2006). *Determinants of Public-Private Partnerships in Infrastructure*. IMF Working Paper WP/06/99. Washington: International Monetary Fund.
- Heybati, F., Roodposhti, F. R., Nikoomaram, H., & Ahmadi, M. (2011). Developing a Model for Iran about the Relationship between Economic Freedom Indices and Public Private Partnerships. *African Journal of Business Management*, 5(9), 3511-3522. doi:10.5897/AJBM10.1020
- Inderst, G., & Stewart, F. (2014). *Institutional Investment in Infrastructure in Emerging Markets and Developing Economies*. Washington: PPIAF.
- Leibenstein, H. (1966). Allocative Efficiency vs. 'X-Efficiency'. *American Economic Review*, 56(3), 392-415.
- Li, B., & Akintoye, A. (2003). An Overview of Public-Private Partnership. In A. Akintoye, M. Beck, & C. Hardcastle, *Public-Private Partnerships: Managing Risk and Opportunities* (pp. 3-30). Oxford: Blackwell Science.
- MGI. (2013). *Infrastructure Productivity: How to Save \$1 Trillion a Year*. McKinsey Global Institute.
- MGI. (2016). *Bridging Global Infrastructure Gaps*. McKinsey Global Institute.
- OECD. (2015). *Fostering Investment in Infrastructure: Lessons Learned from OECD Investment Policy Reviews*. Paris: OECD Publishing.
- Osborne, D., & Gaebler, T. (1991). *Reinventing Government*. New York: Addison-Wesley.
- PPIAF. (2006). *Hybrid PPPs: Levering EU Funds and Private Capital*. Washington: Public-Private Infrastructure Advisory Facility.
- Ракић, Б. (2011). *Јавно-приватно партнерство: могућности и ограничења*. Ниш: Економски факултет.
- Rakić, B., & Rađenović, T. (2011). Public-Private Partnership as an Instrument of New Public Management. *Facta Universitatis, Series: Economics and Organization*, 8(2), 207-220.
- Ракић, Б., & Рађеновић, Т. (2015). Компаративна анализа модела реформи јавног менаџмента. У З. Аранђеловић, & С. Маринковић, *Антикризне политике и посткризни процеси: Изазови економске науке* (стр. 243-259). Ниш: Еко-

номски факултет.

- Rakić, B., Milenković-Kerković, T., & Rađenović, T. (2014). Infrastructure Development Through Public-Private Partnership. *Actual Problems of Economics*, 152(2), 94-105.
- Skelcher, C. (2007). Public-Private Partnership and Hybridity. In E. Ferlie, L. E. Lynn, & C. Pollitt, *The Oxford Handbook of Public Management* (pp. 347-370). New York: Oxford University Press.
- Средојевић, С. Г. (2010). Јавно-приватно партнерство. Београд: Архипелаг, Институт економских наука.
- Sweidan, N. D. (2015). *Strategies to Sustain Public Private Partnership: A Lebanese Agency Case Study*. PhD dissertation. Minneapolis: Walden University.
- WBG PPP. (2016). *2015 Global PPI Update*. Washington: The World Bank Group Public Private Partnership & Private Participation in Infrastructure Database. Preuzeto sa <http://ppi.worldbank.org/~media/GIAWB/PPI/Documents/Global-Notes/Global2015-PPI-Update.pdf>

Endnotes

1. *PFI* – приватна финансијска иницијатива (*Private Finance Initiative – PFI*) представља посебну врсту партнерства која је уведена 1992. године у Великој Британији од стране британске владе са циљем финансирања капиталних инвестиција у јавну инфраструктуру из приватних извора (Ракић, 2011, стр. 29)
2. Економска инфраструктура најчешће укључује транспорт (нпр. путеве, луке, мостове, аеродроме, тунеле, паркинг), комуналне услуге (електро-дистрибутивне мреже, производњу и складиштење енергије, воду, канализацију, отпад), комуникације (фиксне и мобилне мреже, торњеве, сателите) и обновљиву енергију. Социјална инфраструктура укључује: школе, болнице, зграде одбране, затворе, стадионе. Детаљније о овоме видети Средојевић (2010, стр. 73); Rakić et al. (2014, стр. 96); Grimsey & Lewis (2004, стр. 21); Della Croce (2011, стр. 7).

Јелена Петровић¹

Универзитет у Нишу

Природно математички факултет

P. 83-91

SCIENTIFIC REVIEW ARTICLE

Филип Ђоковић²

Универзитет Сингидунум

Факултет здравствених, правних и пословних студија

Received: April, 18, 2017

Accepted: May, 5, 2017

ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ РАЗВОЈА ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА ВРЊАЧКЕ БАЊЕ

Апстракт

Одрживи туризам је базиран на ширем концепту, односно на одрживом развоју који је заснован на три основна принципа: принцип економске одрживости, принцип еколошке одрживости и принцип социјалне и културне одрживости. Анализа одрживости развоја туризма заснива се на избору, праћењу и мерењу адекватних индикатора одрживог туризма. У литератури се може наћи велики број индикатора одрживости туризма који су најчешће подељени према основним принципима одрживог развоја. Сврха рада је анализа нивоа економске одрживости развоја туризма Врњачке Бање полазећи од индикатора одрживог туризма коју је дала Европска комисија. Циљ рада је анализа економских индикатора одрживог туризма у Врњачкој Бањи током 21. века.

Кључне речи: економска одрживост, туризам, Врњачка Бања, индикатори, туристичка дестинација.

JEL classification: Z3, Q01, Q56

ECONOMIC ASPECTS OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT OF VRNJCI SPA

Abstract

Sustainable tourism is based on a broad concept, i.e. the sustainable development that is based on the following three basic principles: the principle of economic sustainability, the principle of ecological sustainability and the principle of social and cultural sustainability. Analysis of the sustainability of tourism development is based on the selection, monitoring and measuring suitable indicators of sustainable tourism. In the literature can find the numerous indicators of sustainable tourism that are often divided according to the basic principles of sustainable development. The purpose of this paper is to analyse the level of economic sustainability of tourism

¹ jelena25@pmf.ni.ac.rs

² filipdjeko@gmail.com

development in Vrnjaska Banja basis of indicators of sustainable tourism that gave the European Commission. The aim is to analyse the economic indicators of sustainable tourism in Vrnjaska Banja during XXI century.

Keywords: *economic sustainability, tourism, Vrnjci Spa, indicators, tourism destination.*

Увод

Бањски туризам представља облик туризма који у Републици Србији има најдужу традицију. Још у време Римљана, бање и климатска места на простору данашње Србије су били познати по својој лековитости. Имајући наведено у виду, бање у Србији би требало да буду покретач и основа њеног привредног и друштвеног развоја. Међутим, са аспекта туристичког промета, али и квалитета и квантитета туристичке понуде, могу се издвојити неколико бања у Србији. Са ових аспеката се посебно истиче Врњачка Бања која представља вековима водећу бању у Србији и на Балканском полуострву. Међутим, и она се суочава са многобројним проблемима и препрекама током остваривања одрживог развоја.

Бањска места Србије представљају велике еколошке потенцијале и природне ресурсе од националног значаја, који заслужују и посебне мере заштите, уз активну улогу и сарадњу, јавног и приватног сектора. Да би бање могле да развијају своје основне функције неопходно је да испуне следеће захтеве: 1) заштита и рационално коришћење термоминералних извора, 2) заштита и унапређење бањског амбијента и 3) планско успостављање складне просторне равнотеже између природног пејзажа и грађевинско-архитектонских структура са циљем да се изгради препознатљив визуелни просторни идентитет и имиџ бање (Николић, 1998). Неуважавање концепта одрживог развоја и стихијност у туристичкој изградњи довели су у протеклом периоду до низа негативних ефеката (деградација најатрактивнијих делова бања услед непланске изградње, неконтролисано подизање викенд кућа, одсуство зонирања, неадекватно поступање са отпадним материјама, повећано аерозагађење проузроковано јачањем моторизованог туризма и сл.).

Николић (1998) је посебну пажњу посветио проблемима заштите бањских места у Србији, при чему је дефинисао методолошки поступак и критеријуме вредновања посебних природних вредности и укупних еколошких потенцијала бања у Србији. При вредновању бањских места, поменути аутор је користио следеће критеријуме: природне карактеристике термоминералних извора, природни амбијент, уређеност и опремљеност, урбанизација и измењеност природног пејзажа.

Вредновањем бања на основу напред наведених критеријума, односно полазећи од степена заштите животне средине бања у Србији, Николић (1998) је издвојио следеће бање: Куршумлијску, Брестовачку, Врњачку, Рибарску, Врањску, Јошаничку и Сијаринску Бању. Евидентно је да поменуте бање, изузев Врњачке, не бележе значајнији туристички промет. На основу овога може се закључити да низак степен очуваности природне средине, висок степен урбанизације и недовољну уређеност и комуналну опремљеност остварују бање које бележе значајан туристички промет. На-

име, уколико је нека бања у Србији остварила виши ниво развоја туризма онда је њена животна средина више деградирана и обрнуто. Значи да се одрживи туризам у бањама Србије може остварити применом адекватних и континуираних мера у циљу остваривања економске, еколошке, социјалне и културне одрживости.

Имајући у виду да Врњачка Бања представља водећу бању у Србији са аспекта туристичког промета, али и са аспекта заштите животне средине, у раду ће посебна пажња бити усмерена ка карактеристикама туристичког промета ове бања током њеног развоја након II светског рата, као и ка анализи нивоа економске одрживости развоја туризма у овој бањи током 21. века.

1. Преглед литературе

Појам „одрживост» је први пут употребљен у екологији са циљем да се означи могућности екосистема да временом одрже одређену популацију. Током времена додавањем појама развоја и формирањем синтагме „одрживи развој“ фокус анализе са животне средине је прешао на друштво. Данас се може рећи да основни фокус одрживог развоја представља друштво и његова потреба да се заштити и очува животна и социјална средина током друштвених промена, пре свега током промена везаних за економске функције (Baker, 2006).

Осамдесетих година прошлога века се акценат са привредног раста и развоја преноси на одрживи развој. Светска комисија за животну средину и развој Уједињених нација, тзв. Брундтланд комисија, публиковала је 1987. године документ „Наша заједничка будућност“ којим се у први план ставља оријентација ка концепту одрживог развоја. Према извештају тзв. Брундтланд комисије, одрживи развој представља „развој који задовољава потребе садашње генерације без угрожавања могућности будућих генерација да задовоље своје потребе“ (WCED, 1987, 43).

Развој туризма се не може посматрати независно од привредног и друштвеног развоја, као и независно од промена концепција и приступа у управљању развојем. Периоду доминације концепта привредног развоја кореспондирао је период развоја масовног туризма. Променом концепције и приступа управљању развојем дошло је до промене и у концепцији развоја туризма, па се уместо развоја масовног туризма подстиче развој одрживог туризма.

Веза између туризма и одрживости је одувек постојала (Torres-Delgado & Palomeque, 2014). Туризам је један од најзначајнијих корисника, али и „заштитника“ одрживих елемената животне средине.

Појам одрживи туризам је настао почетком деведесетих година прошлога века, када је постао доминантан концепт у оквиру планирања и управљања развојем савременог туризма (Weaver, 2014). Још увек не постоји опште прихваћена дефиниција одрживог туризма. По тумачењу Светске туристичке организације и Програма УН за животну средину, одрживи туризам подразумева такав развој туризма који уважава и омогућава сатисфакцију потреба туриста, као носилаца тражње и туристичких дестинација као носилаца понуде, а да се при томе, не нарушава могућност да се ови циљеви остварују на истом или вишем нивоу и у будућем периоду. Другим речима, концепција одрживог развоја треба да буде основна смерница управљању развојем туризма, која ће омогућити остваривање економских, друштвених и естетских циљева, уз исто-

времену заштиту културних вредности, социјалног интегритета, кључних еколошких процеса и биолошког диверзитета (WTO, 1995; UNEP & UNWTO, 2005). Однос између заштите животне средине, економске и социо-културне одрживости представља централно подручје коме није посвећена посебна пажња у научним истраживањима (Pulido-Fernández, Andrades-Caldito & Sánchez-Rivero, 2014), али ни приликом развоја туристичких дестинација.

У циљу утврђивања нивоа одрживог развоја користе се одређени сет индикатора (Krstić, Petrović & Stanišić, 2015). Индикатори представљају стања одређене појаве, као што је туризам, што не мора бити дефинитивна (крајња) оцена стања те појаве/ феномена (Muller, 2004). Према Светској туристичкој организацији (1996), „индикатори мере или вреднују одређене информације, чиме доносиоци одлука (органи управљања) смањују могућности несвесног доношења лоших пословних одлука“. Поред Светске туристичке организације, Европске комисије, ОЕCD-а и других међународних организација, бројни тимови експерата су се током протекле три деценије бавили проблематиком дефинисања, поделе и примене индикатора одрживог туризма.

Економска комисија је развила систем индикатора који омогућавају управљање развојем одрживог туризма на нивоу дестинације. Систем индикатора обухвата 40 индикатора који су подељени у следеће 4 групе: менаџмент дестинације, економски индикатори, социјални и културни индикатори, и индикатори заштите животне средине (European Commission, 2013, 21-22). У раду је посебна пажња посвећена економским индикаторима (сезонски карактер пословања, просечан број ноћења, степен искоришћености капацитета и запосленост у туризму) са циљем анализе доприноса туризма остваривању одрживости развоја у Врњачкој Бањи.

2. Анализа економске одрживости туризма у Врњачкој Бањи

2.1. Сезонски карактер пословања

Промет туриста по месецима који су посетили Врњачку Бању у 2015. години приказан је у наредној табели. Из табеле бр. 1 може се уочити да су три најинтензивнаја месеца у 2015. години, са аспекта туристичког промета, била јун, јул и август. Током ових месеци, Врњачка Бања је остварила туристички промет од 101.420 туриста. Учешће туристичког промета у посматраним месецима у односу на укупан туристички промет у 2015. години је око 50%.

Табела 1: Туристички промет по месецима у Врњачкој Бањи (2015)

Месец	Туристи			Ноћења туриста		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни
Јануар	6.750	5.439	1.311	18.467	14.996	3.471
Фебруар	4.879	4.369	510	17.147	15.759	1.388
Март	9.039	7.800	1.239	22.511	19.007	3.504
Април	12.247	10.834	1.413	38.104	33.756	4.348
Мај	19.136	16.025	3.111	51.323	41.304	10.019
Јун	21.650	16.652	4.998	70.208	54.385	15.823

Јул	31.654	24.491	7.163	114.730	95.583	19.147
Август	48.116	36.418	11.698	164.074	137.700	26.374
Септембар	17.330	14.874	2.456	80.390	74.194	6.196
Октобар	13.158	11.299	1.859	41.250	36.165	5.085
Новембар	7.020	6.283	737	29.666	26.315	3.351
Децембар	11.841	9.513	2.328	84.684	24.230	5.590

Извор: Републички завод за статистику, <http://webzrs.stat.gov.rs/>

С обзиром да су експерти Европске уније оценили сезонску концентрацију промета до 40% у току 3 најинтензивнија месеца, као један од значајнијих индикатора за остваривање одрживог туризма; можемо констатовати да су потребне одређене иновације туристичког производа са циљем смањења сезонске концентрације и повећања туристичког промета и ван периода сезоне. Неопходно је указати и на чињеницу да се сезонска концентрација промета у Врњачкој Бањи повећава током времена, односно да се сезонска концентрација промета са 42% у 2013. години повећала на 50% у 2015. години.

2.2. Карактеристике туристичког промета у Врњачкој Бањи

Значајан туристички промет је забележен након II светског рата у Врњачкој Бањи, односно већ 1946. године када је забележено око 30 хиљада туриста који су остварили око 640 хиљада ноћења. Ове године је остварен туристички промет који је одговарао нивоу туристичког промета из 1939. године. До 1949. године број туриста се повећавао, а затим до 1956. смањивао са знатним разликама по појединим годинама. Године 1955, у свим бањама Србије забележено је 95.400 туриста који су остварили 1.008.000 ноћења. Удео Врњачке Бање у укупном броју туриста у бањама Србије износио је 29 %, а у броју ноћења 57 %.

Више од милион ноћења Врњачка Бања је забележила у периоду од 1968. до 1988. године, при чему је максималан број ноћења током развоја ове бање забележен 1985. године (1.415.168). Повећање туристичког промета у Врњачкој Бањи било је резултат привредног и друштвеног развоја у тадашњој Југославији, али и резултат општег убрзаног развоја домаћег и иностраног туризма у Југославији и Србији. У посматраном периоду изграђени су нови смештајни капацитети у Врњачкој Бањи, истражене су хемијске и балнеолошке особености постојећих извора и примењене су мере у циљу усавршавања медицинске службе и Завода за превенцију, лечење и рехабилитацију органа за варење и шећерне болести.

Табела 2: Туристички промет у периоду од 1946. до 2000. године

Година	Туристи	Ноћења	Просечан број ноћења
1946	33.851	643.000	19
1950	42.533	696.848	16
1955	27.986	579.152	19
1960	80.575	1.059.212	13,1
1965	95.228	1.124.687	11,8

1970	135.115	1.244.978	9,2
1975	133.998	1.279.488	9,5
1980	159.557	1.438.177	9
1985	186.173	1.642.097	8,8
1990	138.678	954.816	6,9
1995	93.983	468.439	5
2000	91.522	482.866	5,3

Извор: Републички завод за статистику, <http://webrzs.stat.gov.rs/>

Од 1960. до 1990. године, Врњачка Бања је бележила континуирани раст туристичког промета (Табела 2). Више од сто хиљада туриста забележено је у Врњачкој Бањи 1968. године. Након тога је уследио период континуираног повећања броја туриста, тако да је 1985. године остварен туристички промет (163.018 туриста) који је био значајно већи у односу на остварени промет у многим другим дестинацијама континенталног и приморског туризма тадашње Југославије. Висок ниво туристичког промета задржао се до 1990. године, када је у Врњачкој Бањи регистровано 4.286 страних туриста, што представља највећи остварени промет страних туриста током настанка и развоја Врњачке Бање. Током последње деценије прошлог века забележено је смањење промета домаћих и страних туриста.

Повећање броја туриста и броја ноћења је поново забележено почетком овог века (Табела 3).

Табела 3: Туристички промет у периоду од 2000. до 2015. године

Година	Туристи	Ноћења	Просечан број ноћења
2001	83.654	410.003	5,5
2002	99.979	469.343	4,7
2003	125.630	481.907	4,7
2004	93.394	439.594	4,7
2005	96.969	427.710	4,4
2006	150.123	573.121	3,9
2007	162.452	607.603	3,8
2008	157.227	610.783	3,9
2009	148.304	616.464	4,2
2010	148.570	574.195	3,9
2011	152.603	579.041	3,8
2012	139.609	506.446	3,6
2013	156.240	594.804	3,8
2014	146.756	497.893	3,4
2015	202.820	732.554	3,6

Извор: Републички завод за статистику, <http://webrzs.stat.gov.rs/>

Врњачка Бања је 2015. године забележила туристички промет од 202.820 туриста, односно остварила је значајно већи туристички промет у односу на максимални туристички промет који је остварила у прошлом веку, односно 1985. године. Међутим, Врњачка Бања још увек није достигла максимални број ноћења који је остварен у прошлом веку, односно 1985. године. На основу наведеног може се закључити да повећање броја туриста бележи веће стопе раста у односу на број ноћења туриста што за последицу има смањење просечног броја ноћења туриста, односно смањење просечног боравка туриста у овом веку.

Просечна дужина боравка туриста је смањена у периоду од 1946. до 1995. са 19 на 5 ноћења. Почетком 21. века, просечна дужина боравка се повећала на 5,5 ноћења, а након тога је забележила континуирано смањење током прве и друге деценије овог века. Најмањи просечан број ноћења туриста, односно најкраћи просечан боравак туриста у Врњачкој Бањи забележен је 2014. године (3,4 ноћења). На основу кретања туристичког промета, односно броја туриста и ноћења може се закључити да се просечан број ноћења туриста сваке године смањује у Врњачкој Бањи.

2.3. Степен искоришћености капацитета

У период од 2003. до 2015. године највећи број лежаја забележен је 2007. године, а најмањи 2014. године (Табела 4). Према подацима Републичког завода за статистику у Србији је августа 2015. забележено 106.102 лежаја у Србији, у бањама Србије 25.459, а у Врњачкој Бањи 4.232 лежаја. На основу доступних података о кретању броја лежаја у смештајним капацитетима Врњачке Бање и броја ноћења туриста може се закључити да је најмањи степен искоришћености капацитета забележен 2007. године (23,07%), а највећи 2015. године (47,42%).

Табела 4: Степен искоришћености смештајних капацитета од 2000. до 2015. године

Година	Лежаји	Степен искоришћености
2003	4.926	26,80
2004	4.822	24,98
2005	4.864	24,09
2006	4.749	33,06
2007	7.216	23,07
2008	7.169	23,34
2009	6.011	28,10
2010	6.138	25,63
2011	6.144	25,82
2012	5.620	24,69
2013	-	-
2014	4.144	32,92
2015	4.232	47,42

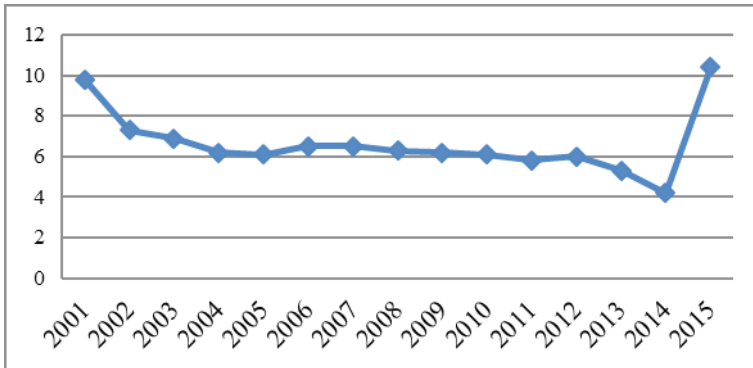
Извор: Републички завод за статистику, <http://webzrzs.stat.gov.rs/>

2.4. Запосленост у туризму

Подаци који се односе на кретање запослених у туризму Врњачке Бање указују да је учешће запослених у хотелима и ресторани у односу на укупан број запослених у овој дестинацији у периоду од 2001. до 2005. године бележило смањење. У периоду од 2005. до 2012. године учешће је било око 6%, а након тога бележи смањење 2012. и 2013. године, да би 2015. године забележило повећање на 10,4%.

Године 2015, забележено је приближно учешће запослених у хотелима и ресторанима као и 2000. године. У току 1995. године (9,20%) је било мање запослених у туризму у Врњачкој Бањи у односу на 2000. годину.

Слика 1: Запосленост у туризму Врњачке Бање током 21. века

Извор: Републички завод за статистику, <http://webrzs.stat.gov.rs/>

Закључак

Стратешки циљ Врњачке Бање треба да буде остваривање економске одрживости на основу повећања степена искоришћености капацитета, смањења сезонског карактера пословања и повећања дужине боравка туриста. Повећање не само броја, већ и врсте смештајних капацитета, као и квалитета хотелских услуга биће значајан фактор економске одрживости развоја туризма, али уз знатно већу понуду пратећих услуга и садржаја у Врњачкој Бањи.

Иако Врњачка Бања поседује многобројне природне ресурсе, неопходни су нови рекреативни, спортски, забавни и културни садржаји који би допринели повећању туристичког промета домаћих и страних туриста, али и повећању дужине боравка туриста у овој дестинацији. Неопходно је остварити развој туристичке понуде Врњачке Бање која би се заснивала на коришћењу постојећих потенцијала (културно-историјско наслеђе, природни ресурси итд.) и креирати савремену туристичку понуду која би обухватала забавне водене паркове, спортско рекреативне терене, спа и веллнесс центре. Везу између Врњачке Бање и рекреативних подручја у зони Гоча у наредном периоду могла би да буде остварена помоћу жичаре која би могла да буде изграђена на правцу „Снежник“ Врњачка Бања – „Бели Извор“ Гоч. Туристичка понуда Врњачке Бање треба континуирано да се прилагођава

потребима и захтевима савременог туристе кога карактеришу софистицираност, мобилност и динамичност.

Литература

- Baker, S. (2006). *Sustainable Development*. Routledge. London
- European Commission. (2013). *The European Tourism Indicator System – Toolkit for Sustainable Destinations*, February 2013.
- Јовичић, Д., Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог туризма. Гласник српског географског друштва, 90(1), 277-305.
- Krstić, B., Petrović, J., Stanišić, T. (2015). Analysis of key indicators of economic dimensions of spas' sustainable development in Serbia as tourism destination, *Ekonomika*, 61(3), 61-71.
- Николић, С. (1998). Природа и туризам Србије, ЕКО-ЦЕНТАР, Завод за заштиту природе Србије, Београд.
- Pulido-Fernández, J.I., Andrades-Caldito, L., & Sánchez-Rivero, M. (2015). Is sustainable tourism an obstacle to the economic performance of the tourism industry? Evidence from an international empirical study. *Journal of Sustainable Tourism*, 23, 47-64.
- Републички завод за статистику. (1995-2016). Општине и региони у Републици Србији, <http://webrzs.stat.gov.rs/> (10.2.2017)
- Републички завод за статистику. (2000-2016). Статистички годишњак Републике Србије, <http://webrzs.stat.gov.rs/> (15.2.2017)
- Torres-Delgado, A., Francesc López P. (2014). Measuring sustainable tourism at the municipal level. *Annals of Tourism Research*, 49, 122-137.
- UNEP and UNWTO. (2005). *Making Tourism More Sustainable - A Guide for Policy Makers*.
- WCED - World Commission on Environment and Development. (1987). *Our Common Future*, Oxford University Press. Oxford.
- Weaver B. David, Asymmetrical Dialectics of Sustainable Tourism: Toward Enlightened Mass Tourism, *Journal of Travel Research*, 2014, 53(2): 131-140.
- WTO. (1995). *What Tourism Managers Need to Know*. International Working Group on Indicators of Sustainable Tourism and Consulting and Audit Canada. Madrid.

Милица Јовановић¹
Универзитет у Нишу
Економски факултет

P. 93-107

SCIENTIFIC REVIEW ARTICLE

Received: April, 8, 2017

Accepted: May, 5, 2017

КОРПОРАТИВНА ДРУШТВЕНА ОДГОВОРНОСТ КАО ДЕТЕРМИНАНТА ОДРЖИВОСТИ

Апстракт

Савремене корпорације су суочене са многим изазовима како би очувале стабилност пословања, у условима растућих захтева за очување животне средине и укључивање у проблеме заједнице. Наглашена је потреба да компаније снесу последице неодговорног пословања како би се обезбедио одржив развој. Игнорисање ових трендова може довести до кажњавања предузећа, пре свега у погледу репутације и довести у питање стабилност пословања у дугом року. У раду су приказане основне детерминанте корпоративне друштвене одговорности и указано је на кључне последице укључивања предузећа у праксе и програме корпоративне друштвене одговорности (CSR). Сагледани су фактори од којих у мањој или већој мери зависи ниво и врста CSR активности предузећа. Циљ рада је да укаже на суштину CSR концепта, као и на допринос корпоративне друштвене одговорности, одрживости пословања предузећа и одрживости развоја.

Кључне речи: корпоративна друштвена одговорност (CSR), одрживи развој, корпоративна одрживост (CS), детерминанте, компоненте CSR

JEL classification: Q55

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AS A DETERMINANT OF SUSTAINABILITY

Abstract

Modern corporations are faced with many challenges in order to preserve the stability of the business, in terms of the growing demands for environmental protection and involvement in community issues. There is the highlighted need for companies to bear the consequences of irresponsible businesses, in order to ensure sustainable development. Ignoring these recent trends may lead to the punishment of enterprises, primarily in terms of reputation and jeopardize the stability of the business in the long run. The paper presents the basic determinants of the corporate social responsibility and indicates the key implications of involvement of companies in CSR practices and programs. Also, paper includes the factors which to a greater or lesser extent, have influence on the level and type

¹ jovanovicmilicaa90@gmail.com

of CSR activities of the company. The aim is to show the essence of the concept of CSR, as well as the contribution of corporate social responsibility to corporate sustainability and sustainable development.

Key words: *corporate social responsibility (CSR), sustainable development, corporate sustainability (CS), determinants, components of CSR*

Увод

Концепт корпоративне друштвене одговорности (CSR – Corporate Social Responsibility) представља важну детерминанту стабилног и одрживог економског развоја. То значи већу укљученост корпоративног сектора у социјална, еколошка, институционална питања и услове, што са друге стране утиче и на профит предузећа. Овај концепт уско је повезан са појмовима: одрживи развој, етичко понашање предузећа, корпоративна одрживост, корпоративно грађанство, стратегијска филантропија. Подразумева добровољно понашање предузећа које је много изнад онога што је законом прописано, односно проактиван став према друштвеним питањима. Циљ је минимизирати негативне утицаје пословања предузећа на друштво.

Иако је примарна улога предузећа у обезбеђивању производа и услуга које друштво жели, не може се занемарити њихова међусобна условљеност. Једино стабилно окружење у којем послује предузеће може пружити неопходну радну снагу за нормално функционисање предузећа. У том смислу, Wood истиче да је основна идеја корпоративне друштвене одговорности у томе да се бизнис и друштво преплићу (Wood, 1991).

О појму друштвено одговорног пословања се интензивније говори од краја 60-их и почетка 70-их година прошлог века, када расте интересовање пословног сектора за испуњење захтева и потреба заинтересованих страна односно субјеката који директно или индиректно утичу на пословање предузећа. У новим условима пословања, предузећа уочавају неопходност усклађивања својих пословних одлука и циљева са правним прописима, интересима друштвене заједнице, животне средине и преузимања одговорности за последице својих активности. То значи да су акције и политике предузећа прилагођене очекивањима стејкхолдера, уз уважавање економске, социјалне и еколошке димензије.

Корпоративни успех зависи од локалне средине укључујући одговарајућу инфраструктуру, квалитетно образовање будућих запослених, сарадњу са локалним добављачима, квалитетне институције и домаће законодавство. У оваквим конкурентским корпоративним условима, друштвене иницијативе предузећа могу имати снажан утицај не само на њих саме, већ и на локалну заједницу у погледу одрживог развоја (Porter, 2003). У процесу реализације друштвено одговорне политике расте улога корпоративног управљања, које треба да обезбеди ефикасну реализацију социјалних, економских и еколошких циљева фирме. У свету се чине напори да се савремени корпоративни сектор не појављује само као ефикасан економски субјекат, него и ефикасан инструмент социјалне политике, који уважава друштвена очекивања. Суштина је да се увек зна еколошка и социјална цена економске ефикасности (Grgurević, N., 2013, стр. 173).

Многе компаније донирају значајна средства у различите сврхе као што је образовање, унапређење заједнице, уметност и култура (Seifert, Morris, and Bartkus, 2004). Више није прихватљиво да корпорација оствари економски просперитет изоловано од субјеката на које утичу њене акције. Предузеће сада мора усмерити своју пажњу и на повећање профита и на остварење улоге доброг корпоративног грађанина. У складу са светским трендовима, организације су принуђене да преобликују своје оквире, правила и пословне моделе (D'Amato, Henderson & Florence, 2009, стр. 1). Друштвено одговорне организације мењају своје дугорочне и краткорочне планове, како би се оствариле не само приватне користи већ и јавне.

Основне детерминанте корпоративне друштвене одговорности

Светски пословни савет за одрживи развој (WBCSD) дефинише корпоративну друштвену одговорност као етичко понашање компаније према друштву... одговорно деловање менаџмента у односима са другим стејкхолдерима који имају легитимне интересе. CSR је континуирана обавеза пословног сектора да се етички понаша и доприноси економском развоју, истовремено унапређујући квалитет живота радне снаге и њихових породица као и локалне заједнице и друштва у целини (Moig, L., 2001). Ова дефиниција указује да се од предузећа очекује да уважи захтеве свих интересних група – заједнице, акционара, запослених, потрошача, како би обезбедило стабилно и одрживо пословање. Реч је о дугорочној оријентацији предузећа, при чему игнорисање ове димензије пословања, доноси предузећу високе пословне ризике.

Најчешће цитирана дефиниција друштвене одговорности предузећа истиче да она укључује економска, етичка и дискрециона очекивања која друштво има од организација у датом тренутку (Caroll, 1979). Реч је о вољи једног дела корпоративних менаџера (у својству не само појединца већ доносиоца одлуке у предузећу) који се активно и морално суочавају са социјалним проблемима које они сматрају хитним и усмеравају утицај предузећа у правцу решавања ових проблема колико је то предузеће у стању да учини. Таква одговорност захтева да менаџер интелигентно балансира потребе различитих група које су под утицајем пословања предузећа, како би се најбоље постигла профитабилна производња и опште добро, посебно у ситуацијама када он то није у обавези да учини према закону или је под екстерним притисцима којима компанија тешко може да се одупре (Purcell, 1974). Корпоративна друштвена одговорност се односи на акције које подразумевају опште добро, изван интереса предузећа и онога што захтева закон – CSR је изнад поштовања закона (McWilliams & Siegel, 2001).

Табела бр. 1 презентира суштину концепта корпоративне друштвене одговорности, упоређујући друштвено одговорно пословање (CSR) и друштвено неодговорно пословање предузећа (ISR).

Може се истаћи да друштвено одговорна предузећа са својим праксама превазилазе оно што је прописано законом, теже остваривању дугорочног профита, чиме побољшавају свој имиџ, привлаче нове потрошаче, стичу поверење друштва, насупротив друштвено неодговорним корпорацијама.

Табела 1 – CSI и CSR

CSI	CSR
Деградација и загађивање животне средине је неизбежно и не предузимају се мере опреза	Деградација и загађивање животне средине није неизбежно и не сме се толерисати, и важно је ојачати свест о томе и обавезати на акцију
Запослени су ресурс који се експлоатише	Запослени су ресурс који се вреднује
Минимална укљученост у проблеме заједнице	Максимална укљученост у проблеме заједнице
Само основно поштовање закона који се односе на CSR	Усклађеност политика и пракси са законима који се односе на CSR и изван минимума који се захтева
Етичка питања су периферна	Етичка питања су централна у организацији
Нове технологије треба развити и представити на тржишту	Нове технологије треба развити, тестирати, проценити и представити на тржишту једино уколико не изазивају штету
Некоректан однос према добављачима и купцима	Коректан однос према добављачима и потрошачима
Одрживост се посматра у смислу пословног опстанка	Одрживост се посматра у смислу пословног, еколошког и опстанка заједнице и заједничког раста
Профит је једина сврха пословања и треба се остварити по сваку цену	Профит је један од циљева пословања и треба се остварити, али не по сваку цену

Извор: Murphy, P. E. & Schlegelmilch, B. B. (2013). Corporate social responsibility and corporate social irresponsibility: Introduction to a special topic section, *Journal of Business Research*, 66(10), стр. 1808

Подстицаји и последице укључивања у CSR активности

Aguinis и Glavas (Aguinis & Glavas, 2012) су анализом корпоративне друштвене одговорности на институционалном нивоу, дошли до следећих закључака: прво, важан фактор CSR акција и политика предузећа су акције и утицај његових стејкхолдера – они утичу на то да ли ће се предузеће укључити у CSR иницијативе и на који начин; друго, институционалне снаге укључујући регулативу, стандарде и слично, утичу на ниво и врсту CSR акција и политика које ће имплементирати предузеће; треће, институционалне снаге често воде до симболичних, пре него стварних CSR акција и политика, које једноставно имају за циљ само да смире захтеве стејкхолдера или задовоље минимум захтеваних стандарда; четврто, када је у питању резултат CSR акција и политика, оваква предузећа ће вероватно побољшати репутацију и лојалност потрошача, и повећати вредност производа; пето, резултати CSR иницијатива су запаженији уколико је већа моћ и легитимитет стејкхолдера и што су прописи строжији. Cambell (2007) наводи да је ниво друштвене одговорности корпорације под утицајем фактора као што су финансијски услови у предузећу, здравље економије, присуство конкуренције, институционални фактори односно колико се добро спроводи државна регулатива, приватне, независне организације укључујући невладине организације, институционалне инвеститоре, медије, чланство у трговинским и удружењима послодаваца, који су организовани на начин да промовишу друштвено одговорно пословање.

Резултати једне студије (Yang, Lai & Kao, 2015) су показали да уколико се CSR праксе уклапају у основну делатност предузећа, мања је вероватноћа да ће потрошачи сумњати у мотиве корпорације односно сматраће да корпорација ствар-

но жели да помогне друштву. Висока усклађеност CSR пракси и делатности компаније подстиче потрошаче да мисле да су CSR активности предузећа добро припремљене и испланиране, и у крајњем, то утиче на продају предузећа и привлачење потрошача. Ово имплицира да је неопходно уважити специфичности предузећа и његовог пословања, при доношењу одлуке о врсти и нивоу CSR активности у које се треба укључити. На тај начин ће се остварити већи бенефити од друштвено одговорног понашања предузећа, уз иста улагања.

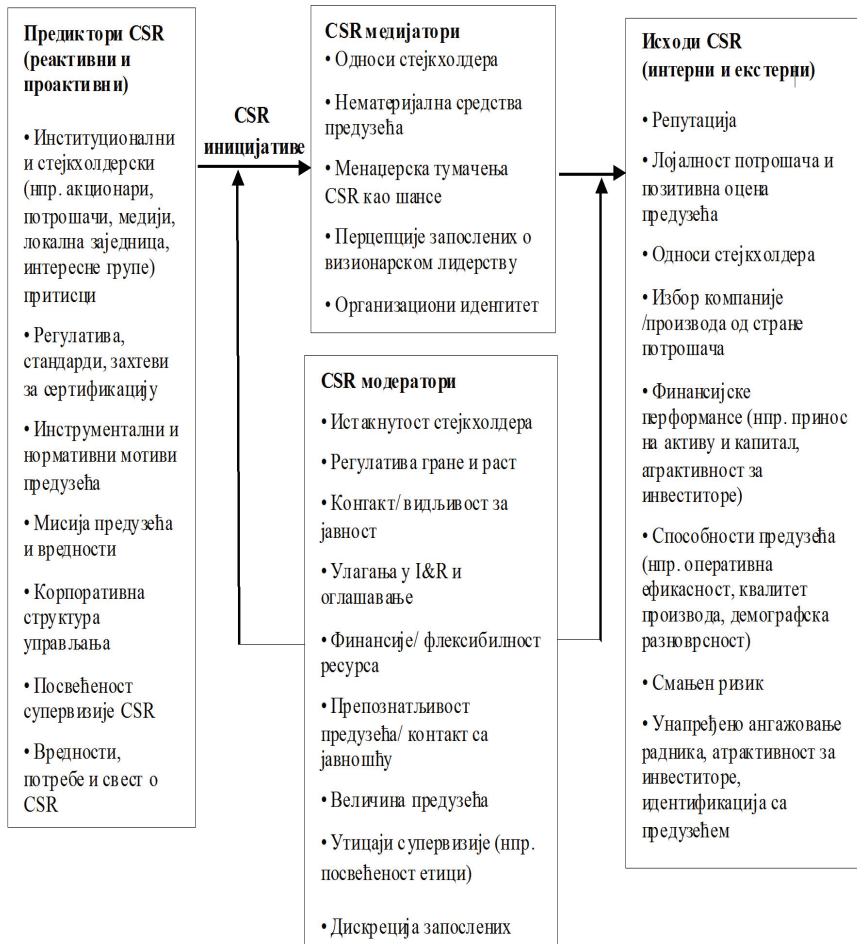
Aguinis и Glavas (Aguinis & Glavas, 2012) су анализом корпоративне друштвене одговорности на организационом нивоу, дошли до закључка да осим што CSR мере и политике утичу на финансијске перформансе предузећа, такође утичу и на побољшање менаџмент пракси, квалитета производа, оперативне ефикасности, атрактивности за инвеститоре и демографске различитости (нпр. жене и етничке мањине). Док на индивидуалном нивоу, закључују да CSR активности позитивно утичу на перформансе запослених, њихова понашања, ставове и ангажовање, повећеност, идентификацију са предузећем, стопу задржавања. Такође, једна студија (Pivato, Misani and Tencati, 2008) је показала да CSR иницијативе повећавају лојалност брэнду.

Слика бр. 1 приказује основне детерминанте корпоративне друштвене одговорности – факторе који утичу на предузећа да се укључе у CSR акције као и најчешће исходе оваквих активности предузећа.

Неки аутори (Kurucz, Colbert & Wheeler, 2008, стр. 85-92) идентификују четири групе бенефита које предузећа могу остварити укључивањем у CSR активности: (1) смањење трошкова и ризика; (2) стицање конкурентске предности; (3) унапређење репутације и легитимитета¹; и (4) проналажење добитне комбинације резултата кроз синергетско стварање вредности.

Уколико предузеће има проактиван став према проблемима животне средине може смањити своје трошкове, послујући у складу са садашњим и будућим еколошким прописима, побољшати ефикасност и смањити оперативне трошкове (Bergh, Wicks, Kotha and Jones, 1999, стр. 489). Осим тога, изградња позитивних односа са заједницом, може допринети остваривању пореских погодности. То значи да CSR активности могу допринети стратегији лидерства у трошковима, али такође и стицању конкурентске предности на бази диференцирања предузећа. На пример, Smith (Smith, N.C., 2003, стр. 67) наводи да компаније могу стећи конкурентску предност помоћу CSR стратегија. Он каже да стратегија друштвене одговорности предузећа, уколико је искрено и пажљиво конципирана, може бити јединствена. Ова јединственост може издвојити предузеће од његових конкурената и сходно томе, омогућити предност у односу на конкуренцију. Корпоративна друштвена одговорност може помоћи компанији да унапреди своје односе са потрошачима, што такође може бити основ стицања конкурентске предности.

Слика 1 – Вишеслојни и мултидисциплинарни модел корпоративне друштвене одговорности (CSR) – предиктори, исходи, медијатори и модератори

Извор: Aguinis, H. & Glavas, A. (2012). What We Know and Don't Know About Corporate Social Responsibility: A Review and Research Agenda, *Journal of Management*, 38(4), стр. 952

Неки аутори (Smith, T., 2005, стр. 64), тврде да друштвено одговорне иницијативе привлаче инвестиције. То је због тога што инвеститори избегавају компаније које крше своје принципе, вредности и организациону мисију, а траже оне са добрим односима са запосленима које су укључене у проблеме заједнице и животне средине, са добрим корпоративним управљањем. Када су у питању последице CSR иницијатива за репутацију и легитимитет предузећа, Smith (Smith, N.C., 2003, стр. 61-63) тврди да CSR активности унапређују способност предузећа да привуче потрошаче, инвеститоре и запослене. Он наводи да су многи потрошачи под

утицајем CSR репутације предузећа када доносе одлуке о куповини, као и да запослени преферирају рад код компанија које су друштвено одговорније. Корпоративна филантропија може бити један од начина да се CSR активностима побољша репутација и легитимитет предузећа, посебно уколико је реч о предузећима која су имала проблема у погледу еколошких питања и безбедности производа. Осим тога, CSR праксе омогућавају да се оствари синергија, пружајући могућност да се помире различити интереси стејкхолдера. Carroll и Shabana (2010, стр. 100) наводе да је CSR средство које обезбеђује да и предузеће следи свој интерес, као и да се задовоље потребе свих стејкхолдера, што представља добитну комбинацију.

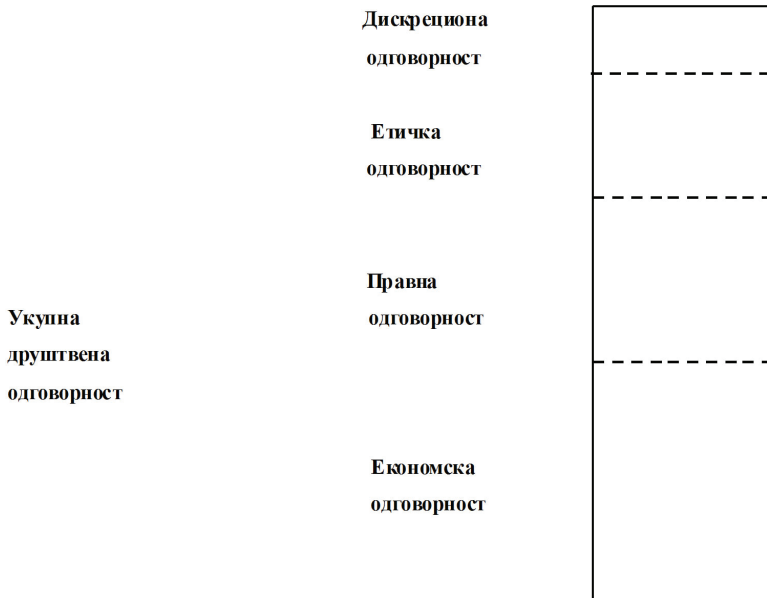
Основна идеја корпоративне друштвене одговорности је да компаније имају обавезу да кроз своје пословање задовоље потребе стејкхолдера и да буду укључене у креирање вредности уместо у стварање богатства (Jamali & Mirshak, 2006). Ипак, CSR има дискрециону и добровољну природу у основи.

Може се закључити да су кључни подстицаји за друштвено одговорно понашање корпорације, институционални и стејкхолдерски притисци, мисија и вредности предузећа, регулатива, свест о CSR, док се као кључни исходи оваквог понашања јављају побољшана репутација, лојалност потрошача, смањен ризик половања, побољшане финансијске перформансе и позитиван утицај на понашање и ангажовање запослених.

Компоненте CSR концепта као фактор корпоративне одрживости

Својом студијом, Dahlsrud (2006) долази до закључка да се најчешће говори о следећим димензијама CSR: стејкхолдерска димензија, социјална димензија, економска димензија, добровољна димензија и димензија животне средине. Веома се често цитира Carroll-ова диференцијација четири компоненти корпоративне друштвене одговорности - економска, правна, етичка и дискрециона, касније означена као филантропска (Carroll, 1979; 1991). Овакво објашњење димензија корпоративне друштвене одговорности је представљено на Слици 2.

Слика 2 - Категорије друштвене одговорности

Извор: Carroll, A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate performance, *Academy of Management Review*, 4(4), стр. 499

Оправданост оваквог схватања корпоративне друштвене одговорности заснива се на чињеници да узима у обзир економску одговорност као важан фактор CSR. Пословни људи теже томе да се њихове економске/финансијске перформансе не посматрају само као нешто што они раде за себе, већ такође за друштво, испуњавајући своју мисију обезбеђивања производа и услуга за друштво. Осим тога, ово објашњење издваја правну, етичку и филантропску компоненту, што омогућава строжије преиспитивање корпоративних активности. Овакво схватање категорија одговорности/перформанси имплицира пет димензија CSR које су раније поменуте (Carroll & Shabana, 2010). Ове димензије указују да се при сагледавању пословних перформанси, уважавају друштво, стејкхолдери и животна средина, а све на добровољној основи, што у крајњем води корпоративној одрживости.

McGuire (1963, стр. 144) истиче да идеја о друштвеној одговорности претпоставља да корпорација нема само економске и правне обавезе, већ такође и неке обавезе према друштву које превазилазе ове обавезе. Идентификујући етичку и дискрециону/филантропску категорију², Carroll (Carroll, 1979; 1991) је у ствари дефинисао шта је McGuire мислио када је говорио о одговорности која превазилази економску и правну. Затим је прецизирао појам CSR тврдећи да је економска и правна одговорност “захтевана“, етичка одговорност “очекивана“ и дискрециона/филантропска одговорност “жељена“. Економска одговорност предузећа се заснива на производњи производа и услуга које жели друштво и њиховој продаји уз профит (Carroll, 1979, стр. 500). Чинећи то, предузећа испуњавају своју примарну одговорност као економ-

ска јединица у друштву. Када је у питању правна одговорност предузећа, она се односи на обавезе предузећа према законима и прописима друштва у којем оно послује. Carroll (1991, стр. 41) посматра законе и прописе као делимично испуњење друштвеног уговора између предузећа и друштва. Етичка одговорност се односи на добровољне акције компаније које су усмерене на промовисање и испуњење друштвених циљева који превазилазе њену правну одговорност. Ови циљеви су важни за друштво или различите стејкхолдере у друштву и њихова промоција и испуњење су изнад непосредних финансијских интереса компаније. О значају ових циљева за друштво говори и чињеница да постоји интерес да се идентификују, мере и извештава о перформансама компаније у складу са њима (Carroll & Shabana, 2010, стр. 95).

Boal и Reegy (1985) посматрају корпоративну друштвену одговорност као конструкцију са три димензије: 1. Економске, некономске и људске последице; 2. Етичка питања; 3. Последице за релевантне интересне групе. Описује четири исхода корпоративне друштвене одговорности за сваки од четири дела друштвене одговорности: 1. Организациони власник-менаџер (промовише економске интересе посла, одржава високе нивое продуктивности, промовише дугорочни опстанак предузећа и промовише интересе стејкхолдера); 2. Запослени – организациони учесници (сигурни услови рада, послови који омогућавају запосленима да користе вредне вештине и способности, промовише права радника, сигурност посла за запослене); 3. Потрошачи (производи које желе потрошачи, фер цене производа, одржава висок квалитет производа и услуга, безбедни производи); 4. Друштвени (компанија поштује законе, промовише социјалну правду, подржава друштвене и културне активности, не деградира животну средину).

Од савремених предузећа се данас очекује да подржавају људска права, штите животну средину, усвајају етичке кодексе, повећавају транспарентност у односима са клијентима, запосленима и другим интересним странама, помажу заједници у решавању социјалних проблема, улазе у партнерства са невладиним организацијама, док са друге стране, предузећа очекују да ће то допринети одрживости њиховог пословања. То је једино могуће уколико предузеће поштује све компоненте корпоративне друштвене одговорности.

Повезаност CSR концепта, корпоративне одрживости (CS) и одрживог развоја

Последњих деценија јавља се растући интерес за питање одрживог развоја, на светском нивоу. Може се тумачити као економски развој који је у сагласности са дугорочним стабилним квалитетом животне средине и доступношћу ресурса. Пажња економиста која је усмерена на интеракцију економије и биофизичког окружења, може се пратити још од 18. века (Mulder and Van den Bergh, 2001, стр. 110).

Према Starik и Rands (1995) одрживост представља способност једног или више ентитета, да индивидуално или колективно постоје и напредују у дугом року. Одрживост се односи на активности организације, обично добровољне, које подразумевају укључивање друштвених проблема и проблема животне средине у пословне операције и интеракције са стејкхолдерима (van Marrewijk & Werre, 2003). Berkhout (2005) истиче да је CSR почетна тачка за предузеће ка постизању одржи-

ности. Да би то остварила, предузећа морају бити усмерена на нешто друго, а не на што ниже краткорочне трошкове уз остваривање што веће краткорочне добити. Сматра да су предузећа суочена са изазовима када желе да послују у складу са CSR принципима – како балансирати социјалну и еколошку одговорност са економском одговорношћу; како развити норме и правила која детерминишу шта се сматра прихватљивим корпоративним понашањем; како да CSR предузећа рефлектује очекивања друштва.

Одржив развој се односи на процес остваривања људског развоја на свеобухватан, повезан, правичан, обазрив и сигуран начин. Компоненте одрживог развоја су: 1. Инклузивност (људски и системи животне средине, близу и далеко, садашњост и будућност); 2. Повезаност (светски проблеми међузависни и повезани); 3. Једнакост (правична расподела ресурса и имовинских права); 4. Обазривост (обавезе заштите и превенције); 5. Сигурност (заштита од хроничних претњи) (Gladwin & Kennelly, 1995). Суштина одрживог развоја је да је неопходан интегрисани приступ економској, социјалној и еколошкој политици, што CSR подржава.

Концепт друштвене одговорности је повезан са концептом одрживог развоја. Развој се може дефинисати као елиминисање сиромаштва, незапослености и неједнакости. Одрживост је повезана са задовољавањем потреба за природним ресурсима на нивоу националне економије без угрожавања генерација (Luke, 2013). Према ISO 26000 одрживи развој се односи на задовољавање потреба компаније, уз очување животне средине, без угрожавања потреба будуће генерације. Веза између ова два концепта, CSR и одрживог развоја, је веома чврста с обзиром да се и један и други заснивају на изазовима са којима се суочава компанија како би алоцирала и употребила ресурсе ефикасно. Ако одрживи развој узима у обзир учинак садашњих активности без угрожавања будућих, на корпоративном нивоу, друштвена одговорност је углавном усмерена на минимизирање компромиса и максимизирање синергија које произилазе из интеракција компаније са економским окружењем, заједницом и природним окружењем у којем послује (Hediger, 2010).

Концептуално, корпоративна одрживост (CS) произилази из ширег концепта одрживог развоја и представља конструкцију која је паралелна корпоративној друштвеној одговорности (Montiel, I., 2008). Неки аутори (Bansal, 2005) говоре и о корпоративном одрживом развоју (CSD). Према њиховом мишљењу CSD се базира на три принципа: 1. Економски интегритет; 2. Друштвена једнакост; 2. Интегритет животне средине.

Многи аутори (Bansal, 2005; Gladwin & Kennelly, 1995) корпоративну одрживост посматрају као тродимензионалну конструкцију која укључује еколошку, економску и социјалну димензију. CS описује систем који препознаје да је економија део друштва, које је са друге стране део већег еколошког система.

Постоје различита схватања аутора када је у питању однос између CSR и CS. Неки аутори посматрају CS као само један приступ концептуализације CSR или обрнуто. Тако су Garriga и Melé (Garriga & Melé, 2004) покушали да мапирају CSR територију и означили "одрживи развој" као једну од неколико теорија и приступа који се користе за концептуализацију CSR. Такође наводе CSP³, корпоративно грађанство (corporate citizenship), управљање питањима и узрочно-повезани маркетинг као алтернативне приступе. Ипак, и један и други концепт имају своју економску, социјалну и еколошку димензију, што указује на њихову директну повезаност.

Без обзира на исте димензије које укључују CSR и CS, различите су дефиниције ових димензија. На пример, ако говоримо о економској димензији, Carroll (1979, стр. 500) наводи да је пословна институција, основна економска јединица у друштву. Као таква, има одговорност да произведе производе и услуге које друштво жели и да их прода да би остварила профит. Све друге пословне улоге се заснивају на овој фундаменталној. Са друге стране, Bansal (2005, стр. 200) дефинише економску димензију корпоративне одрживости као економски просперитет кроз стварање вредности. Он сматра да предузећа креирају вредност кроз добра и услуге које производе. Стога, предузећа повећавају креирану вредност унапређујући ефективност тих добара и услуга на ефикасан начин. У дефиницији корпоративне друштвене одговорности коју је дао Carroll, друштвена одговорност допуњује примарну одговорност предузећа – економски просперитет. Док у дефиницији одрживог развоја Bansal-а, друштвена, еколошка и економска одговорност су комплементарне – ова три елемента морају бити интегрисана да би се остварила одрживост (Montiel, I., 2008, стр. 259).

Савремена предузећа се морају бавити питањима економског просперитета, социјалне једнакости и интегритета животне средине, како би се њихово понашање оценило као друштвено одговорно и њихове праксе означиле одрживим. За CSR концепт, еколошка питања су само део шире социјалне димензије, док за CS, социјална димензија постаје све значајнији део парадигме одрживости. Стога се може закључити, да су претходно поменути концепти веома блиски, посебно имајући у виду подударност њихових кључних елемената: економске, социјалне и еколошке димензије. И један и други показују да предузеће мора да балансира ова три елемента како би било друштвено одговорно и очувало дугорочну одрживост. Такође, и CSR и CS имају за циљ да балансирају економски просперитет, социјални интегритет и одговорност према животној средини, без обзира да ли се питања животне средине посматрају као подскуп социјалне димензије или као трећи елемент одрживости.

Montiel (2008, стр. 260-262) закључује да се користе сличне варијабле за мерење корпоративне друштвене одговорности и одрживости. CSR варијабле укључују етичке кодексе, филантропске активности, односе са стејкхолдерима (инвеститори, акционари, потрошачи, добављачи, запослени и заједница), урбанистички развој, програме подршке мањина, здравствене и безбедоносне иницијативе, програме смањења загађења и очувања природних ресурса. Када је у питању CS, неки аутори се фокусирају само на димензију одрживости животне средине, коришћењем променљивих као што су еко-иницијативе запослених, добровољна обнова животне средине, еко-дизајн праксе и систематско смањење отпада и емисије из пословања. Међутим, друга CS мерила такође узимају у обзир и економску и социјалну димензију, укључујући на пример односе са владом, интересе стејкхолдера, здравље и безбедност и развој заједнице.

Говори се о четири кључна објашњења CSR-а, укључујући моралну обавезу, што указује да компаније имају обавезу да буду добри грађани, одрживост, што наглашава бригу о животној средини и заједници, лиценцу за пословање, што произилази из чињенице да свака компанија мора имати имплицитну или експлицитну дозволу за пословање од државних институција, заједница и бројних стејкхолдера, и на крају репутацију, коју бројне компаније користе да поправе имиџ, ојачају

бренд и повећају вредност акција кроз CSR иницијативе (Porter & Kramer, 2006). Можемо закључити да је одрживост једно од кључних објашњења суштине CSR концепта.

Према Ванегјее (2008) CSR се може дефинисати као добровољна посвећеност компаније доприносу одрживом економском развоју, интегришући социјалне и еколошке проблеме у своје интеракције и пословање. Већина компанија креира значајну вредност за друштво кроз запошљавање, унапређивање услова рада, плаћање пореза, док велике компаније креирају ову вредност укључивањем у CSR програме. Друштвено одговорно понашање компаније има важну улогу у савременим условима пословања, када су многе компаније на мети критика због загађивања животне средине, нефер понашања према запосленима и добављачима, продаје небезбедних производа, што је све у супротности са идејом одрживости.

Закључак

Од савремених корпорација се очекује да кроз своје пословање помире интересе различитих стејкхолдера, који су често супротстављени. У том смислу, говори се о корпоративној друштвеној одговорности као новој улози савременог предузећа. Реч је о ревидираним циљевима компаније који су традиционално били доминантно економски, док данас добијају епитет социјалних и еколошких. Осим остваривања профита и поштовања закона, савремена корпорација треба бити и добар корпоративни грађанин. Оваква, нова улога, ће са друге стране бити награђена од стране друштва у виду побољшања атрактивности за инвеститоре, репутације, бренда, продаје и имати низ других позитивних утицаја на пословање предузећа, а пре свега допринети стабилности и одрживости пословања. Многе студије су показале да CSR акције доприносе конкурентности, смањењу трошкова предузећа и репутацији.

Све већи број успешних компанија схвата важност добрих односа са својим стејкхолдерима и идентификује бенефите који произилазе из процеса доношења одлука који је добар за све, и за пословни сектор и за друштво у целини. Оне препознају чињеницу да CSR активности и профит нису супротстављени, већ да CSR праксе и политике стварају нове могућности за остваривање користи за предузеће. Одржавањем квалитетних односа са запосленима, потрошачима, заједницом и другим заинтересованим странама, предузеће отвара себи пут за дугорочно пословање и опстанак.

За остваривање корпоративне одрживости и одрживог развоја, неопходно је уважити питања социјалне стабилности, еколошке безбедности и друге нефинансијске факторе развоја, што значи укључити се у CSR активности. Неопходно је интегрисати сва три елемента – економска, еколошка и друштвена одговорност, како би се обезбедила одрживост. Једино етичким понашањем предузећа, може се обезбедити квалитетно пословно окружење, допринети заједници и у крајњем, економском и друштвеном развоју.

Може се закључити да је корпоративна друштвена одговорност важна детерминанта корпоративне одрживости и одрживог развоја, с обзиром да осим економске и правне димензије, наглашава важност етичке и филантропске одговор-

ности у пословању предузећа. CSR промовише такво понашање предузећа, које излази у сусрет потребама друштва и које подразумева много више од оног што прописује закон и што представља економски циљ предузећа. Једино такво понашање предузећа, гарантује да неће бити угрожене потребе будућих генерација, што је суштина одрживости. Јачањем свести о друштвено одговорном пословању предузећа, истовремено се доприноси реализацији циља одрживог развоја и признаје се постојање интеракције и међусобне повезаности пословног сектора и друштва.

Литература

- Aguinis, H. & Glavas, A. (2012). What We Know and Don't Know About Corporate Social Responsibility: A Review and Research Agenda. *Journal of Management*, 38(4), 932-968.
- Banerjee, S. B. (2008). Corporate Social Responsibility: The Good, the Bad and the Ugly. *Critical Sociology*, 34(1), 51-79.
- Bansal, P. (2005). Evolving sustainably: A longitudinal study of corporate sustainable development. *Strategic Management Journal*, 26(3), 197-218.
- Berkhout, T. (2005). Corporate gains: Corporate social responsibility can be the strategic engine for long-term corporate profits and responsible social development. *Alternatives Journal*, 31(1), 15-18.
- Berman, S.L., Wicks, A.C., Kotha, S. and Jones, T.M. (1999). Does stakeholder orientation matter? The relationship between stakeholder management models and firm financial performance. *Academy of Management Journal*, 42, 486-506.
- Boal, K. B. & Peery, N. (1985). The cognitive structure of corporate social responsibility. *Journal of Management*, 11(3), 71-82.
- Campbell, J. L. (2007). Why Would Corporations Behave in Socially Responsible Ways? An Institutional Theory of Corporate Social Responsibility. *Academy of Management Review*, 32, 946-967.
- Carroll, A. B. & Shabana, K. M. (2010). The Business Case for Corporate Social Responsibility: A Review of Concepts, Research and Practice. *International Journal of Management Reviews*, 12(1), 85-105.
- Carroll, A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate performance. *Academy of Management Review*, 4(4), 497-505.
- Carroll, A.B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, July-August, 39-48.
- D'Amato, A., Henderson, S., Florence, S. (2009). *Corporate Social Responsibility and Sustainable Business, A Guide to Leadership Tasks and Functions*. CCL Press, Greensboro, North Carolina.
- Dahlsrud, A. (2006). How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15, 1-13.

- Garriga, E. & Melé, D. (2004). Corporate social responsibility theories: Mapping the territory. *Journal of Business Ethics*, 53, 51-71.
- Gladwin, T. N. & Kennelly, J. J. (1995). Shifting paradigms for sustainable development: Implications for management theory and research. *Academy of Management Review*, 20(4), 874-907.
- Gladwin, T. N., & Kennelly, J. J. (1995). Shifting paradigms for sustainable development: Implications for management theory and research. *Academy of Management Review*, 20(4), 874-907.
- Grgurević, N. (2013). Analiza institucionalnog okvira korporativnog upravljanja. *Economics&Economy*, 1(1), 161-174.
- Hediger, W. (2010). Welfare and capital-theoretic foundations of corporate social responsibility and corporate sustainability. *The Journal of Socio-Economics*, 39, 518-526.
- Jamali, D. & Mirshak, R. (2006). Corporate Social Responsibility (CSR): Theory and Practice in a Developing Country Context. *Journal of Business Ethics*, 72(3), 243-262.
- Kurucz, E., Colbert, B. & Wheeler, D. (2008). The business case for corporate social responsibility. In Crane, A., McWilliams, A., Matten, D., Moon, J. and Siegel, D. (eds), *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 83-112.
- Luke, T. W. (2013). Corporate Social Responsibility: An Uneasy Merger of Sustainability and Development. *Sustainable Development*, 21, 83-91.
- McGuire, J. (1963). *Business and Society*. New York: McGraw-Hill.
- McWilliams, A. & Siegel, D. (2001). Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective. *Academy of Management Review*, 26(1), 117-127.
- Moir, L. (2001). What Do We Mean by Corporate Social Responsibility? *Corporate Governance*, 1(2), 16-22.
- Montiel, I. (2008). Corporate Social Responsibility and Corporate Sustainability - Separate Pasts, Common Futures. *Organization & Environment*, 21(3), 245-269.
- Mulder, P. and Van den Bergh, C.J.M. (2001). Evolutionary Economic Theories of Sustainable Development, *Growth and Change*, 32, 110-134.
- Murphy, P. E. & Schlegelmilch, B. B. (2013). Corporate social responsibility and corporate social irresponsibility: Introduction to a special topic section. *Journal of Business Research*, 66(10), 1807-1813.
- Pivato, S., Misani, N. and Tencati, A. (2008). The impact of corporate social responsibility on consumer trust: the case of organic food. *Business Ethics: A European Review*, 17, 3-12.
- Porter, M. (2003). CSR-A Religion with too Many Priests?. Keynote Speech on the Role of Corporate Philanthropy, The European Academy of Business in Society's 2nd Colloquium, *European Business Forum*. 15, Denmark: Copenhagen Business School.

- Porter, M. E. & Kramer, M. R. (2006). Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, December, 78–94.
- Purcell, T. V. (1974). What are the social responsibilities for psychologists in industry? A symposium, *Personnel Psychology*, 27, 435-453.
- Seifert, B., Morris, S.A. and Bartkus, B.R. (2004). Having, giving, and getting: slack resources, corporate philanthropy, and firm financial performance. *Business and Society*, 43, 135–161.
- Smith, N.C. (2003). Corporate social responsibility: whether or how? *California Management Review*, 45, 52–76.
- Starik, M., & Rands, G. P. (1995). The role of corporations in achieving ecological sustainability. *Academy of Management Review*, 20(4), 908–935.
- Suchman, M.C. (1995). Managing legitimacy: strategic and institutional approaches. *Academy of Management Journal*, 20, 571–610.
- Van Marrewijk, M. & Werre, M. (2003). Multiple Levels of Corporate Sustainability. *Journal of Business Ethics*, 44(2/3), 107-119.
- Wood, D. J. (1991). Corporate Social Performance Revisited. *Academy of Management Review*, 16, 691-718.
- Wood, D. J. (1991). Corporate social performance revisited. *Academy of Management Review*, 16(4), 691-718.
- Yang, C., Lai, C. & Kao, Y. (2015). The determinants of attribution for corporate social responsibility. *Social and Behavioral Sciences*, 207, 560 – 567.

Endnotes

1. Легитимитет се дефинише као уопштена перцепција или претпоставка да су акције неког ентитета пожељне, исправне или одговарајуће унутар неког друштвено изграђеног система норми, вредности, веровања и дефиниција (Suchman, 1995, стр. 574).
2. Дискрециона/филантропска одговорност предузећа укључује оне корпоративне акције које представљају одговор на очекивања друштва да предузеће треба бити добар корпоративни грађанин. Ово подразумева активно укључивање у програме промоције друштвеног благостања (Carroll, 1991, стр. 42).
3. CSP (Corporate Social Performance) представља CSR принципе, процесе корпоративне друштвене респонзивности и исходе понашања корпорације, укључујући ефекте, политике и програме (Wood, 1991).

ШАБЛОН / ТЕМПЛАТЕ ЗА ПИСАЊЕ РАДОВА

Име аутора (Font size 10 Normal) Times New Roman (SR-Cyrilic)
Факултет или институција и Град (Font size 10 Italic)

НАСЛОВ СРПСКИ (Font size 11 Bold)

Апстракт

Текст апстракта на српском ...

Кључне речи:

NASLOV ENGLISKI ili neki drugi jezik (Font size 11 Bold)

Abstract

Tekst apstrakta na engleskom ili na nekom drugom jeziku...

Key words:

НАСЛОВ (Font size 11 Bold)

Текст (Font size 10).....

Литература

1. Списиак литературе

Veličina strane 170mm x 240mm
Margine: Top 30mm Bottom 20mm
Left 22mm Right 22mm

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

33+502/504

ECONOMICS of Sustainable Development =
Економика одрживог развоја / editor-in-chief
Dragoljub Simonović. - Vol. 1 (2017)- . - Niš :
Society of Economists "Ekonomika", 2017 - (Niš :
"Grafika Galeb"). - 24 cm

Dva puta godišnje.

ISSN 2560-421X = Economics of Sustainable
Development

